

ЖАҢА АРХИВ

Ғылыми-әдістемелік журнал

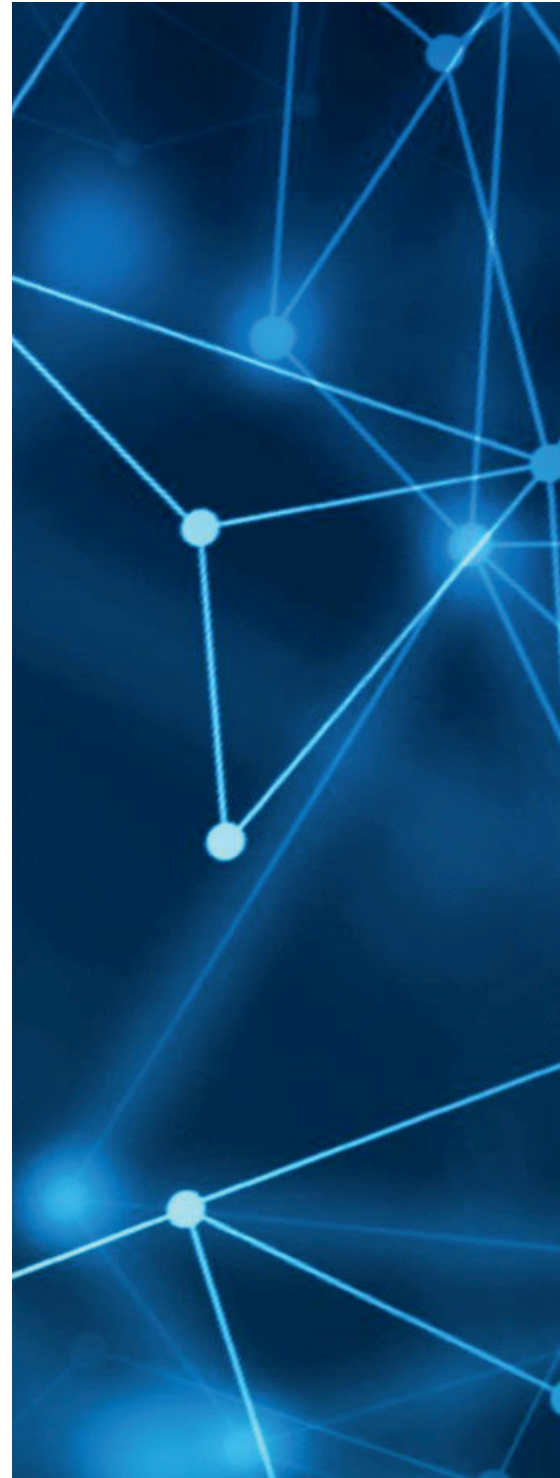
Тәуелсіздік жылнамасы ●

Архивтану және құжаттану ●

Цифрлық сақтау ●

Атаулы күндер ●

Аймақтармен ынтымақтастық ●

2023. Т 2. № 4.

ISSN: 2958-6593

ЖАҢА АРХИВ

Ғылыми-әдістемелік журнал

2023. Т. 2. № 4

«Жаңа Архив» журналы – архивтану, құжаттану және басқаруды құжаттамалық қамтамасыз ету, отан тарихы мәселелері бойынша кешенді зерттеулер мен ғылыми әзірлемелердің нәтижелерін жариялайтын, отандық және шетелдік мамандардың кәсіби қарым-қатынасын қамтамасыз ететін архившілер, құжаттанушылар мен іс жүргізушілеріне арналған кәсіби басылым.

«Жаңа Архив» журналының миссиясы – отандық және шетелдік архивтану мен құжаттанудың дамуына ықпал ету; архив ісі және құжаттану, отан тарихы мәселелері бойынша өзекті мақалаларды, шолуларды жариялау, сондай-ақ аталған бағыттардың өзекті мәселелері шеңберінде ғылыми зерттеулер деңгейін көтеру және халықаралық ынтымақтастықты дамыту.

Журналдың мақсаты – архив ісі және құжаттану саласындағы ғылыми зерттеулердің нәтижелерін сынаудың заманауи тәсілдеріне, қолжетімді дереккөздер мен архивтік материалдардың мүмкіндігінше кең ауқымына негізделген ғылыми-практикалық зерттеулердің жоғары деңгейін қалыптастыру, оқиғалар, өткен және қазіргі уақыттағы құбылыстар мен процестерді түсіну.

«Жаңа Архив» журналында архив ісі, құжаттану, басқаруды құжаттамалық қамтамасыз ету, отан тарихы саласындағы ғылыми-тәжірибелік бағыттағы еңбектер, сонымен қатар журналдың негізгі бағыттары бойынша жетекші сарапшылардың шолу мақалалары жарияланады.

Журнал қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде мақалалар жариялайды.

Журналдың бөлімдері:
архивтану (археография, архив құжаттары),
құжаттану, тарих (деректану,
тарихнама, өлкетану)

ISSN 2958-6593

Жазылу индексі 76221

Журнал 2022 ж. 23 қыркүйекте Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген.

Тіркеу № KZ29VPY00056058.

Басылу мерзімділігі жылына 4 рет

Құрылтайшы:
«Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві»
республикалық мемлекеттік мекемесі
(мекенжайы: Қазақстан Республикасы
050010 Алматы қ., Достық даңғ., 87 б)
Тел.: +7 (727) 264-69-07, факс: +7 (727) 264-68-21
e-mail: office@archive.president.kz
сайты: archive.president.kz

(RU / EN)

© Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, 2023

© Авторлар ұжымы, 2023

Бас редактор

Ә.Қ. Мұстафина, Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры
(Қазақстан, Алматы қ.)

Бас редактордың орынбасары

Р.С. Кәрібжанова, Қазақстан Республикасы Президенті Архиві директорының орынбасары,
(Қазақстан, Астана қ.)

Редакциялық топ:

Н.Т. Төлеев, Қазақстан Республикасы Президенті Әкімшілігінің Жалпы бөлімінің меңгерушісі
(Қазақстан, Астана қ.)

М.А. Алыбаева, Қырғыз Республикасы Цифрлық даму министрлігі жанындағы Архив қызметінің төрағасы (Қырғызстан, Бішкек қ.)

Аль-Ахмад Нидал Ибрагим Мухаммад, Иордания Хашимит Корольдігі Ұлттық кітапханасының бас директоры, педагогика ғылымдарының докторы, профессор (Иордания, Амман қ.)

Қ.Ш. Әлімғазин, Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің Қолданбалы және ғылыми жобалар орталығының басшысы, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан, Алматы қ.)

А.Г. Горак, Мария Кюри-Склодовская университетінің Архивтану және хабилитус көмекші тарихи пәндер кафедрасы доценті, тарих ғылымдарының докторы (Польша, Варшава қ.)

М.Т. Жылгелдинов, Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің Оқу-әдістемелік орталығының басшысы (Қазақстан, Алматы қ.)

З.Е. Қабылдинов, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология институтының директоры, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қазақстан, Алматы қ.)

П.А. Кюнз, Бүкілресейлік құжаттану және архив ісі ғылыми-зерттеу институтының директоры, тарих ғылымдарының кандидаты (Ресей, Мәскеу қ.)

Г.Ж. Мұқажанова, Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің Архив қорын қалыптастыру қызметінің басшысы (Қазақстан, Астана қ.)

Г.Р. Нұрымбетова, Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің ХХ ғасырдағы саяси қуғын-сүргін материалдарын зерделеу орталығының басшысы, саяси ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан, Алматы қ.)

Г.Ә. Сексенбаева, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан, Алматы қ.)

У.М. Юсупов, Өзбекстан Республикасы Узархив агенттігінің директоры
(Өзбекстан, Ташкент қ.)

(RU / EN)

Редактор: *Ж.Ә. Мақатова*

Дизайн және компьютерде беттеу: *А.М. Дүйсембаев*

Жауапты хатшы: *Б. Бейсенбекқызы*

МАЗМҰНЫ

Тәуелсіздік жылнамасы

<i>А. Мустафина, Е. Сыздыкова</i> Создание нормативно-правовых основ суверенного Казахстана: исторический дискурс.....	5
<i>А. Асанбаева</i> Из истории тенге: к 30-летию национальной валюты.....	16
<i>Г. Какенова</i> Вклад Республики Казахстан в построение безъядерного мира.....	23
<i>А. Тасбулатов, А. Асенов, Н. Асилов</i> История формирования Вооруженных сил Республики Казахстан (на основе архивных материалов).....	28
<i>Е. Черная</i> Из истории проведения референдумов 1995 года (на примере материалов Государственного архива Карагандинской области).....	36
<i>Р. Сариева</i> К 25-летию принятия Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах».....	44

Архивтану және құжаттану

<i>Е. Макаренко</i> Организация работы Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства с документами личного происхождения.....	52
<i>А. Максымканова</i> Қазақстанның архив мекемелеріндегі жеке тектік қорларды қалыптастырудың қазіргі жағдайы.....	60
<i>Marlen Al Obaidalla, Faris Sürmeli</i> Features of Archive Management in Jordanian.....	70

Цифрлық сақтау

<i>А. Ысқақ, А. Садвакасова</i> Қазақстанның цифрлық мұрасының қалыптасуы мен сақталуы.....	77
---	----

Атаулы күндер

<i>Ж. Ботанова Р.Ш. Шамжанова</i> – государственный и общественный деятель (к 100-летию со дня рождения).....	89
---	----

Аймақтармен ынтымақтастық: мемлекеттік архивтерге 100 жыл

<i>А. Савгабаева</i> Батыс Қазақстан облысы архив қызметінің тарихы.....	97
<i>М. Тулебай</i> Құнды құжаттардың сақтаушысы.....	106
<i>Қ. Себенбаева</i> Маңғыстаудағы архив ісінің қалыптасуы мен дамуы.....	123
<i>Ә. Кадырменова</i> Ғасырлық тарихы бар архив.....	132

Халықаралық ынтымақтастық

<i>А. Mustafina</i> Archives as an institution of memory: sociocultural contexts.....	138
Архившілердің ХІХ халықаралық конгресінің алаңында: кәсіби байланыстар.....	146

Создание нормативно-правовых основ суверенного Казахстана: исторический дискурс

Алия Хусаиновна Мустафина¹, Елена Степановна Сыздыкова²

¹Архив Президента Республики Казахстан, директор

²Архив Президента Республики Казахстан, старший научный сотрудник Центра прикладных и научных проектов, к.и.н.

Аннотация. В статье раскрываются основные этапы исторического пути борьбы казахского народа за свободу и независимость. На основе документов Архива Президента Республики Казахстан характеризуется политическая история конца 1980-х – начала 1990-х гг., принятие Декларации «О Государственном суверенитете Казахской ССР» как первого в новейшей отечественной истории акта конституционного значения, нацпеобразующей основы государственности современного Казахстана.

Ключевые слова: Декларация, суверенитет, независимость, День Республики.

Егеменді Қазақстанның нормативтік-құқықтық негіздерін құру: тарихи дискурс

Әлия Құсайынқызы Мұстафина¹, Елена Степановна Сыздыкова²

¹Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, директор

²Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Қолданбалы және ғылыми жобалар орталығының аға ғылыми қызметкері, т.ғ.к.

Аннотация. Мақалада қазақ халқының бостандық пен тәуелсіздік үшін күресінің тарихи жолының негізгі кезеңдері ашылады. Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің құжаттары негізінде 1980 жж. аяғы мен 1990 жж. басындағы саяси тарих, «Қазақ КСР-нің Мемлекеттік Егемендігі туралы» декларацияның қазіргі Қазақстан мемлекеттілігінің негізін құрайтын конституциялық маңызы бар жаңа отандық тарихтағы алғашқы акт ретінде қабылдануы сипатталады.

Түйін сөздер: Декларация, егемендік, тәуелсіздік, Республика күні.

Creation of regulatory and legal foundations of sovereign Kazakhstan: historical discourse

Aliya K. Mustafina¹, Elena S. Syzdykova²

¹Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Director

²Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, senior sciences researcher at the Center for applied and scientific projects, Candidate of historical sciences

Abstract. The article reveals the main stages of the historical path of the struggle of the Kazakh people for freedom and independence. Based on the documents of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, the political history of the late 1980s – early 1990s is characterized, the adoption of the Declaration «On the State Sovereignty of the Kazakh SSR» as the first act of constitutional significance in the modern national history, the nation-forming basis of the statehood of modern Kazakhstan.

Keywords: Declaration, sovereignty, independence, Republic Day.

Исторический путь Казахстана к суверенитету был тернист и многотруден. Основные этапы этого пути были обозначены в одном из выступлений Президента Казахстана К.К. Токаева. «В действительности, – говорил он, – наш народ много лет шел по священному пути к суверенитету. Самые авторитетные представители народа, интеллигенция сделали все возможное, чтобы сохранить национальное самосознание. Издавались выдающиеся художественные произведения, поднимающие дух людей. Устремленность нашего народа к свободе ярко проявилась во время декабрьских событий» [1].

Первые выступления казахов за независимость относятся к XVIII–XIX столетиям, когда одно за другим в разных районах казахской степи разворачивались движения против колониальной политики царизма, а на юге – против властной политики среднеазиатских ханств. Народные протесты и освободительные движения под руководством Сырыма Датұлы, Исатая Тайманұлы и Махамбета Утемисұлы, народная война Кенесары Касымұлы, восстания Жанхожи Нурмухамедұлы, Есета Котибарұлы, восстание на Мангыстау, выступления против Хивы, Бухары и Коканда являются этапными событиями в борьбе казахского народа за свободу и самостоятельное развитие.

Традиции сопротивления против втягивания казахского края в колониальную систему Российской империи были продолжены казахской интеллигенцией в конце XIX – начале XX вв. Представители сформировавшегося в 1905 г. алашского движения, с 1917 г. – партии Алаш и правительства Алаш-Орда, – выдвигали идею автономии. Они были убеждены, что именно в рамках автономии возможна выработка средств и создание возможностей, с помощью которых будут решены актуальные проблемы, стоящие перед казахским народом. Это, прежде всего, задачи культурного развития, просвещения и образования, демократизации политической системы, развития прав и свобод, в том числе, представительства в системе власти и управления, как в центре, так и на местах.

Лидеры Алаш связывали дальнейшую судьбу казахского края с другими автономными образованиями в составе демократической федеративной России. В сложных условиях гражданской войны 1918–1919 гг. они прибегли к единственно возможной в тот момент тактике, пытаясь лавировать, выстраивая отношения с разными политическими силами, которые принимали и признавали правомочной идею создания казахской автономии. Объявление амнистии, доступ к работе в советских органах власти были восприняты алашординцами как шанс и объективная возможность отдать все свои знания, компетенции и опыт делу достижения культурного, экономического и социально-политического подъема во имя прогрессивного развития своей республики и своего народа. Принятие Учредительным съездом Казахской АССР 6 октября 1920 г. Декларации прав трудящихся КАССР было воспринято с надеждой на действительное воплощение давней мечты казахского народа о свободе и независимости.

Однако ставка на автономное образование с учетом его национального содержания не оправдалась. Попытки приблизить автономистские структуры к интересам коренного населения предпринимались уже с 1920-х гг. В своем письме на имя В.И. Ленина

представители казахской интеллигенции так излагали свои ожидания от советской автономии: «Фактическим осуществлением автономной Киргизской советской республики как части РСФСР наиболее полно обеспечиваются интересы трудового киргизского (казахского – авт.) народа, и открывается широкая возможность вовлечения в революционное строительство киргизских масс. Нужно только ускорить переход Семипалатинской и Акмолинской областей и киргизской территории Туркестана в состав Киргизской республики.

Разделение единства Киргизской республики по живому телу народа, хотя бы временно, отрицательно отражается на общей организационной работе и осуществлении единой программы политической, экономической и культурной работы.

Признаем необходимым предоставление инициативы и оказание должного доверия туземным партийным работникам и честной народнической туземной интеллигенции – в организации партийной советской работы в Киргизской советской республике применительно к особенностям киргизского народа.

... Продовольственные мероприятия необходимо проводить наиболее целесообразными способами и осторожно проводить разверстку на основании строго продуманных планов, удовлетворяя в то же время острые потребности населения в продуктах фабрично-заводской промышленности и хлебе.

Эти соображения, мы надеемся, будут приняты вами во внимание и в дальнейшем при решении вопросов Киргизской республики, несомненно, должны лечь в основу распоряжений и указаний центральной власти» [2, л. 261–262].

Деятели Алаш заложили основы казахской государственности, сохранив и обеспечив в 1920-х гг. единство и целостность казахской территории. Высокообразованная казахская интеллигенция участвовала в формировании мировоззрения населения казахского края через печатные издания и письменную литературу, находясь на государственной службе или осуществляя активную просветительскую деятельность. «Во все времена своей жизни (сознательной) я стремился быть полезным членом своего народа и искал путей для освобождения его от оков исторического гнета..., – писал в письме 25 января 1929 г. на имя начальника ВО ПП ГПУ Х. Габбасов. – Общая моя идеология ... питалась и обуславливалась общественной психологией того времени, сформировавшейся на фоне исторической обстановки векового гнета казахского народа в целом и низком уровне культурно-экономического его бытия.

Этим основным моментом определялось то, что народ в моем представлении тогда был целым и неделимым, и то, что я в своей политической деятельности (совместно с др.) руководствовался исключительно общенациональными мотивами» [3].

В конце 1920-х гг., находясь под следствием, признаваясь в своих «националистических» взглядах и ошибках, надуманных обвинениях, они искренне раскаивались в них. «Основная цель, которой руководствовались при создании партии Алаш, была судьба казахского народа, создание независимого государства наравне с др. развитыми высококультурными народами, обладающими богатством территории и государственностью», – говорил А. Ермаков. «Я хочу... чтобы казахскому народу жилось хорошо. Чтобы казахский народ свободно развивал свою экономику и культуру», – свидетельствовал Е. Омаров [4].

К сожалению, история не дала возможности алашевцам осуществить свою мечту, реализовать программу создания и укрепления казахской государственности. Дальнейшее развитие показало, что советская федерация, первоначально задуманная как «некая динамичная политическая система в рамках диктатуры», нацеленная на «рамочное» обеспечение равноправия и свободы самоопределения, экономическое и культурное развитие наций, с начала 30-х гг. была серьезно деформирована, вошла в свою

«стратегическую колею» [5; 7]. Тотальная централизация власти и управления свела к минимуму ограниченные суверенитеты и самостоятельность союзных республик.

Идеи и идеалы, положения и принципы, выдвигавшиеся поколением казахской интеллигенции начала XX в., по-иному звучали во второй половине 1980-х – начале 1990-х гг. На новом витке истории участникам событий пришлось противостоять новым вызовам в условиях внутренних и внешних угроз, кризиса цивилизационных ценностей. Первым и наиболее значительным событием этого этапа стал Желтоқсан. Исследователи отмечают, что декабрьские выступления 1986 г. по своей массовости (охватили около 40 тыс. чел.), насыщенности и трагизму были одним из самых грандиозных социально-политических событий не только в истории Казахстана, но и в общесоветской, общероссийской истории [6, л. 359]. Попытка понять смыслово-событийное содержание Желтоқсан через призму имеющихся на сегодняшний день концептов – «восстание», «забастовка», «движение», «протест» (Р. Ракишев), «этнический конфликт» (Р. Шабаев), «гражданское восстание» или «восстание ненасилия» (А. Эйнштейн), «демократическое восстание» (Е.Т. Карин), – есть свидетельство признания необходимости и последовательности в его оценке как одного из этнополитических факторов событийной истории XX в., способствовавших началу распада тоталитарной системы и создавших условия для образования суверенного Казахстана.

Распад Советского Союза и образование новых независимых государств оказали влияние на глобальную геополитическую картину, изменили сложившийся баланс сил в мире. Их созданию исторически предшествовал так называемый «парад суверенитетов». Идея суверенизации в буквальном смысле «владела умами» представителей научной, творческой интеллигенции, передовой общественности. Академик М.К. Козыбаев в письме 18 июня 1990 г. на имя Президента Казахской ССР Н.А. Назарбаева одновременно с вопросом о необходимости совершенствования государственной символики, ставил вопрос о восстановлении исторической справедливости в отношении ежегодного празднования 4 октября «Дня казахской суверенной социалистической Республики», в знак памяти и уважения к событиям 1920 г., когда на Учредительном съезде Советов Казахстана было конституционно закреплено рождение казахской советской государственности [7]. При этом отмечалось, что в 1920-е гг. этот день «закономерно и с гордостью отмечался как День Казахской Республики», впоследствии незаслуженно забытый.

15 сентября 1990 г. на заседании Верховного Совета Казахской ССР было принято постановление о провозглашении 6 октября Днем республики в честь принятой Декларации прав трудящихся КазССР как «первого конституционного акта, провозгласившего создание национальной государственности» [8, л. 134]. Вместе с тем осознавалось, что Декларация 1920 г., имеющая важное историческое значение на этапе образования казахской советской автономии, объективно не может отражать политические реалии конца XX столетия.

В связи с усиливающимися процессами дезинтеграции в СССР 24 апреля 1990 г. на сессии Верховного Совета Казахской ССР с целью кардинального изменения управления республикой был принят Закон «Об учреждении поста Президента Казахской ССР и внесении изменений и дополнений в конституцию Казахской ССР». Введение института президентской власти стало первым шагом Казахстана в составе Советского Союза к реальному суверенитету. В этот же день Верховным Советом на пост Президента Казахской ССР был избран Н.А. Назарбаев, в тот момент занимавший должность Первого секретаря Центрального Комитета Компартии Казахской ССР.

Через два месяца началась подготовка проекта нового конституционного акта – Декларации о государственном суверенитете. По словам участников процесса, работа над документом была кропотливой и обстоятельной, но, как и все работы того периода

– оперативной и даже авральной. Она велась на протяжении пяти месяцев. За это время было подготовлено четыре вариант-проекта, два из которых были опубликованы в печати и представлены на всенародное обсуждение. В разработке основного проекта принимала участие большая группа депутатов, ученые, общественные и самодеятельные организации. Проект прорабатывался в комитетах Верховного Совета и в рабочих группах Президентского Совета и Правительства, дважды обсуждался на заседаниях Президиума Парламента и дважды на Президентском Совете. Этот вариант проекта под названием «Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР» был предложен на обсуждение Верховного Совета. Вторая группа проектов Декларации вносилась от имени созданных общественных организаций и депутатских групп – «Демократического Казахстана», «Гражданского движения Казахстана», «Движения за единство». Впоследствии одна ее часть объединилась под началом парламентской группы «Демократический Казахстан», предложила свой вариант проекта Декларации как «альтернативный», внесла его на обсуждение Верховного Совета.

Сегодня является общепризнанным факт, что разработка и принятие Декларации о государственном суверенитете являются уникальным случаем – первым в истории казахстанской нормативной практики, когда проект проходил активное общественное обсуждение в отсутствие достаточной для этого политической традиции. Острыми дискуссиями сопровождалось рассмотрение документа на заседаниях сессии Верховного Совета. Совместными усилиями, в череде бурных споров, разногласий и компромиссов, выработывался нормативно-правовой документ государственного значения.

Обсуждению подверглись как статус рассматриваемого документа, так и соответствие его содержания наименованию, основные категориальные конструкции, применяемые в описании. Представленный Президиумом Верховного Совета Казахской ССР проект первоначально носил статус закона. Предлагаемые к проекту поправки заместителя заведующего государственно-правовым отделом Аппарата Президента Казахской ССР Ю.М. Обрядина содержали предложения о пересмотре статуса документа не как «закона», а как «декларации». Основными доводами служили следующие обоснования рецензента:

– закон имеет своим предназначением регулирование правоотношений внутри государства. Устанавливать права и обязанности как Союза ССР, так и иностранных государств по отношению к Казахской ССР такой закон не может, так как это является нарушением общепризнанных норм международного права и союзного законодательства;

– по своему содержанию документ имеет декларативный, а не «обязывающий» характер;

– исходя из основной цели, которую преследует принятие данного нормативного акта, Казахская ССР с его помощью провозглашает принципы взаимодействия республики с Союзом ССР. Таким образом, предполагается, что Декларации о суверенитете союзных республик должны стать основой для подготовки и заключения будущего союзного договора [9].

В предложениях косвенно был затронут вопрос о понятии «суверенитета», который, по мнению правоведов, «означал независимость государства во внешних и верховенство во внутренних делах». Такая интерпретация семантики служила обоснованием невозможности определения статуса правового документа как «закона», а только как «декларации», определяющей общие принципы взаимоотношений между союзными республиками, республиканской и союзной властью. Это также должно было создать предпосылки к законодательному закреплению в последующем суверенных прав республики в политической, экономической и культурной сферах. Предложение о наименовании документа декларацией было поддержано и др. членами Президентского Совета.

Активную позицию в отношении выработки проекта Декларации о государственном суверенитете проявили рабочие коллективы. В Архиве Президента Республики Казахстан сохранились документы, которые содержат обстоятельные рассуждения, предлагаемые поправки и рекомендации по внесению уточнений и изменений в проект. Такие предложения были внесены со стороны собрания представителей коллектива Казахского радиотехнического завода (г. Алма-Ата), трудящихся производственного объединения «Прикаспийский горно-металлургический комбинат» (г. Шевченко, совр. Актау), собрания трудового коллектива института «Казгипрокоммунстрой» (г. Алма-Ата), коллектива и парторганизации Дальнезападного рудника открытых работ (ДЗРОР) Жайремского горно-обогатительного комбината. В Архиве отложились также предлагаемые дополнения и изменения, исходящие от ученых Института философии и права и Института языкознания им. А. Байтурсынова Академии наук Казахской ССР, поправки, вносимые представителями культурных обществ (Талды-Курганского областного общества «Қазақ тілі»), Совета ветеранов войны и труда Ильичевского района (г. Павлодар), коллектива средней школы им. Ленина Кызылкумского района Чимкентской области, а также политических партий и организаций (Алма-Атинской социал-демократической организации (АСДО). Оформленные в качестве резолюций, меморандумов, записок, предложения демонстрируют не только разнообразие мнений, но и живую, искреннюю заинтересованность людей труда, научной, творческой интеллигенции в создании законопроекта, который должен был стать основой дальнейшего развития республики.

Вторая сессия Верховного Совета XII созыва, во время которой происходило обсуждение проекта Декларации, состоялась с 15 по 25 октября 1990 г. Ее первое заседание началось с доклада Председателя Верховного Совета Казахской ССР Е.М. Асанбаева «О проекте Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР». В ходе доклада спикер Парламента обратил внимание на наиболее актуальные положения проекта, по которым развернулись серьезные дискуссии еще до представления его в законодательный орган. Завершена речь была словами о том, что Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР после ее принятия могла бы стать основой разработки новой Конституции республики и подготовки нового Союзного договора. В этом выделось ее исключительное значение.

Обсуждение основного и альтернативного проектов Декларации о государственном суверенитете в Верховном Совете шло в течение двух дней. Во время дискуссий выступило около 40 депутатов. По свидетельствам участников, заседание «было полно страсти, бурным и противоречивым», поскольку представленные вариант-проекты по основным идеям, целям и направленности были диаметрально противоположными.

В этой ситуации необходимо отметить роль Верховного Совета (Парламента) Казахстана. Верховный Совет XII созыва был избран 24 апреля 1990 г. и функционировал до 13 декабря 1993 г. Его формирование стало результатом первых демократических выборов, состоявшихся 25 марта 1990 г. По мнению экспертов, это был один из самых интеллектуальных парламентов в истории республики. Он был создан в результате альтернативных выборов, в которых приняли участие более 2 тыс. кандидатов на 360 депутатских мест. Из 360 депутатских мандатов 270 избирались по мажоритарным избирательным округам, 90 мандатов было выделено для общественных организаций и партий. Роль Верховного Совета в истории республики заключалась в принятии ряда важнейших политико-правовых документов, заложивших фундамент независимости Казахстана: Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР, Конституционного закона «О государственной независимости Республики Казахстан», Закона «Об учреждении поста Президента Казахской ССР и внесении изменений и

дополнений в Конституцию (Основной закон) Казахской ССР», первой Конституции независимого Казахстана и некоторые др.

Значительную роль в разработке проекта Декларации о государственном суверенитете и на этапе ее принятия сыграли видные представители казахстанской конституционно-правовой науки – С.З. Зиманов, С.С. Сартаев, М.Т.-М. Баймаханов, Г.С. Сапарғалиев и др. В числе наиболее активных депутатов-юристов Верховного Совета Казахской ССР, определявших политику первого этапа высшего законодательного органа независимого государства, был доктор юридических наук, профессор, академик С.З. Зиманов. Депутат Верховного Совета Казахской ССР XII и XIII созывов, он стал руководителем комиссии по обобщению предложений и замечаний и доработке проекта Декларации о государственном суверенитете на ответственном этапе ее окончательного обсуждения и принятия. С.С. Сартаев в 1990 г. являлся членом первого и единственного в республике Президентского Совета. Он одним из первых поднял вопрос о статусе казахского языка. Кроме участия в разработке проекта Декларации о государственном суверенитете, С.С. Сартаев и М.Т.-М. Баймаханов работали в составе Государственной комиссии по подготовке нового Союзного договора от Казахской ССР, являлись членами экспертной группы по проекту первой Конституции суверенного Казахстана (1993 г.). Консультантом Президиума Верховного Совета Казахской ССР с 1956 г. был Г.С. Сапарғалиев. В 1993 г. он руководил рабочей группой по разработке проекта Конституции Республики Казахстан.

16 октября 1990 г. Верховным Советом была создана комиссия по обобщению предложений и замечаний и доработке проекта Декларации о государственном суверенитете Казахской ССР. В состав Комиссии вошли 25 депутатов Парламента, в том числе 7 председателей Комитетов Верховного Совета, а также заместитель председателя Верховного Совета, три члена Академии наук Республики, два генерала – Министр обороны Республики и командующий Восточным пограничным округом КГБ СССР, три члена Президентского Совета, секретари райкомов, обкомов Компартии Казахстана и председатели районных и областных советов депутатов и исполнительных комитетов, а также лидеры партийных, общественных групп и блоков.

О работе Комиссии ее председатель С.З. Зиманов писал: «Работа комиссии проходила сложно и трудно. Ее заседания проходили каждый день в течение почти десяти дней, нередко два раза. Перед каждым заседанием я предлагал членам комиссии новые варианты статей проекта, вызвавших разногласие, шли обоснования, анализы и доводы. Мне как председателю комиссии и как одному из составителей основного варианта проекта Декларации, (приходилось – авт.), не меняя своих принципиальных позиций, искать и находить взаимно приемлемые формулы статей, стремясь к компромиссу между блоками депутатов, разногласия между группами и блоками были настолько серьезными, как бы не убеждали друг друга по большинству статей проекта Декларации голоса членов комиссии разделились, как 11 к 10, 10 к 9 (около 5 ее членов отсутствовали постоянно), в пользу предлагаемого проекта» [8, л. 140].

25 октября по докладу об итогах работы согласительной комиссии состоялось обсуждение проекта Декларации о государственном суверенитете Республики на пленарном заседании Парламента. Оно длилось в течение 6 часов. По каждому пункту шли горячие споры. О том, насколько сложным был процесс работы, свидетельствуют время от времени поступающие в ходе заседаний предложения от кого-либо из депутатов отложить принятие Декларации до «лучших времен».

В литературе нередко можно встретить явно разнящиеся цифры о результатах голосования по Декларации. Это связано с тем, что обсуждение сопровождалось постатейным голосованием, а также голосованием по отдельным, весьма

многочисленным поправкам. Наиболее репрезентативными с этой точки зрения являются данные по итогам голосования по преамбуле Декларации, которые были зафиксированы в Стенографическом отчете второй сессии XII созыва Верховного Совета Казахской ССР. Согласно результатам, при кворуме в 179 человек, «за» – проголосовало 213, «против» – 71, воздержалось – 8, не голосовал – 1. По итогам общего постатейного голосования Декларация была принята большинством парламентариев [10]. В тот же день было подписано соответствующее постановление № 307-XII.

Согласно Декларации, республика была провозглашена суверенным государством. В документе впервые устанавливались положения, выражающие суверенные права Казахстана, такие как принципы неделимости и неприкосновенности территории в существующих границах, институт гражданства республики, закрепление за государственной властью Казахской ССР верховенства, самостоятельности, полноты внутри республики, а также во внешних сношениях в рамках, определенных Союзным договором, установление верховенства Конституции и законов Казахской ССР, право республики приостанавливать на своей территории действия законов и др. актов высших органов Союза, нарушающих и противоречащих суверенным правам и Конституции Казахской ССР.

К исключительной собственности республики были отнесены земля и ее недра, воды, воздушное пространство, растительный и животный мир, др. природные ресурсы, культурные и исторические ценности народа, экономический, научный, технический потенциал – национальное богатство, имеющееся на ее территории, право республики выступать самостоятельным субъектом международных отношений, определять внешнюю политику в своих интересах, обмениваться дипломатическими и консульскими миссиями, участвовать в деятельности международных организаций, самостоятельно решать вопросы внешнеполитической деятельности.

В Декларации было отражено стремление к созданию достойных и равных условий жизни для всех граждан Республики, заложены принципы экологической безопасности, запрещающие деятельность и функционирование объектов, являющихся источниками экологических бедствий.

Декларация закрепила одну из важнейших задач Казахской ССР – охрану, защиту и укрепление национальной государственности, возрождение и развитие самобытной культуры, традиций, языка и укрепление национального достоинства казахской нации и др. национальностей, проживающих в Казахстане. Выступая с трибуны Верховного Совета, С.З. Зиманов отмечал: «Декларация о государственном суверенитете нашей республики должна быть документом консолидирующим, сориентированным на достижение гражданского, национального, а в целом – общественного согласия» [11]. Несколько позже он писал: «Через всю Декларацию красной нитью проходит идея о необходимости утвердить человека, независимо от его национальной принадлежности и убеждений, как полноправную и свободную личность, на этой основе добиться консолидации и укрепления дружбы народов, проживающих на территории республики...» [8, л. 142].

Нельзя забывать, что республика продолжала участвовать в разработке проекта Союзного договора. В Декларации нашло отражение стремление Казахстана добровольно объединиться с др. республиками Союза суверенных государств, который предполагалось создать вместо СССР, строить взаимоотношения с ними на договорной основе. В Архиве Президента отложились архивные свидетельства о назначении полномочных представителей Казахской ССР в рабочую группу Совета федерации СССР по разработке нового Союзного договора, письма председателя Совета национальностей Верховного Совета СССР Р.Н. Нишанова на имя Президента Казахской ССР Н.А. Назарбаева «О направлении трех проектов Союзного договора, разработанных различными группами ученых», «О состоявшейся консультативной встрече рабочих

групп Верховного Совета СССР и полномочных представителей союзных республик по проблемам нового Союзного договора», стенограммы заседаний Президентского Совета Казахской ССР от 13 августа 1990 г., одним из вопросов которого стояло обсуждение проекта Союзного договора, и Совета республики при Президенте Казахской ССР 6 декабря 1990 г., и некоторые др.

О значении принятия Декларации о государственном суверенитете много писали современники событий. Отмечая правовой характер принятой Декларации, академик Г.С. Сапаргалиев писал, что она была не просто «Декларацией намерений», а имела нормативный характер [12, л. 153]. С ним солидаризуется С.З. Зиманов: «...декларация, принятая Верховным Советом, не может быть просто намерением, это стоит наравне с конституционным законом. Я совершенно уверен, что юридически принятие Декларации независимости (Декларация о государственном суверенитете – авт.) и есть начало государственной независимости. Вот дата рождения нашего государства» [13]. «Декларация о государственном суверенитете Казахской ССР» была основополагающим актом конституционного значения, – отмечал он. – С нее начинается отсчет независимого государственного развития Казахстана» [8, л. 145]. В Декларации были зафиксированы принципиальные положения, определяющие судьбу и статус республики, объем и пределы верховенства власти в сферах экономики, культуры, законодательства и территориального пространства.

Как «эпохально важную» с точки зрения развития казахстанского конституционализма и конституционного законодательства определяли роль Декларации юристы-правоведы в начале 2010-х гг. [14]. С момента провозглашения государственного суверенитета начинается новый этап конституционной эволюции государства.

Проблематика исторической роли и места Декларации о государственном суверенитете среди др. законодательных актов приобрела иное звучание в современных условиях. Актуальные подходы предполагают новое, более высокое место, которое должна занять Декларация в системе законодательства Республики Казахстан [15]. Для этого, как считают эксперты, есть все историко-правовые основания.

В июне 2022 г., выступая на первом Национальном курултае в области Улытау, Президент Казахстана предложил вернуть Дню Республики статус национального праздника. 29 сентября того же года был подписан соответствующий закон. Таким образом, на политическом уровне был подтвержден и статус Декларации «О государственном суверенитете Казахской ССР» как первого в новейшей отечественной истории акта конституционного значения, нацпеобразующей основы государственности современного Казахстана.

После принятия Декларации встал вопрос о необходимости воплощения ее идей в реалии государственного строительства. Более чем за год до провозглашения независимости в Казахстане были приняты акты конституционного характера, которые положили начало самостоятельному развитию. Принципы государственного устройства, заложенные в Декларации, нашли отражение и развитие в нормативно-правовых актах, которые касались социального, экономического, политического и культурного развития республики.

Одними из первых весной и летом 1991 г. были приняты указы Президента Казахской ССР «О народном празднике весны Наурыз мейрамы» (15 марта 1991 г.), утверждена Государственная программа развития казахского языка и др. национальных языков в Казахской ССР на период до 2000 г. (28 июня 1990 г.).

Существенную роль в развитии республики сыграл Указ «О закрытии Семипалатинского ядерного полигона», подписанный 29 августа 1991 г. Закрытие одного

из крупнейших ядерных полигонов в мире стало результатом активной деятельности самодеятельных сил и объединений, прежде всего, общественного движения «Невада – Семипалатинск» – наиболее массового общественного объединения в истории Казахстана.

В августе 1991 г. был подписан Указ Президента Казахской ССР «О создании Золотого запаса и Алмазного фонда в Казахской ССР». Образован Государственный комитет обороны республики, который в мае 1992 г. был преобразован в Государственный комитет обороны Республики Казахстан.

Политические реформы проходили в условиях тяжелейшего социального и экономического кризиса, которым ознаменовался переход к рыночным отношениям. 12 декабря 1991 г. были подписаны указы «О дополнительных мерах по социальной поддержке населения Республики Казахстан» и «Об отмене ограничений на заработную плату и на прирост средств, направляемых на потребление, и о повышении заработной платы работников бюджетных организаций и учреждений».

16 декабря 1991 г. Верховным Советом Республики Казахстан был принят Конституционный Закон о независимости. Республика встала на путь самостоятельного государственного развития, что в первую очередь, выразилось в реализации ее внешнеполитического потенциала. 23 января 1992 г. Генеральная Ассамблея Организации Объединенных Наций объявила о приеме Республики Казахстан в члены ООН. В июне 1992 г. было открыто Постпредство Республики Казахстан при международной организации. Уже к 1996 г. Казахстан установил дипломатические отношения со 105 государствами мира, что способствовало росту авторитета республики на мировой арене.

Важной вехой исторического пути суверенного государства стало создание 7 мая 1992 г. Вооруженных Сил. 28 января 1993 г. была принята первая в истории республики Конституция. В ноябре 1993 г. была введена национальная валюта – тенге, что позволило приступить к проведению комплексной экономической политики, взять курс на финансовую стабилизацию в условиях самостоятельной денежной системы. Формирование и развитие Казахстана как независимого государства перешло на новый этап экономического и социально-политического развития.

Таким образом, Декларация стала итогом объективного, целеполагающего стремления народа республики к суверенитету и незыблемости национальной государственности. Все ее нормы и ценностные положения нашли отражение в принципах Конституции Республики Казахстан, конституционных законах и отраслевом законодательстве. Нацеливая на решение трудоемких, непростых и многоплановых задач, они сыграли решающую роль в процессе возрождения и формирования независимого казахстанского общества и государства.

Литература и источники

1. Казахстанская правда. 22 октября 2022 г.
2. Борьба. Тифлис. 1921. 1, 8 февраля. // Шоқай М. Шығармаларының толық жинағы: Он екі томдық / Құрастырған К. Есмағамбетов. Алматы: Дайк-Пресс, 2012. Т. 2. 640 б.
3. АП РК. Ф. 352. Оп. 1 (г. Алматы). Д. 11494. Т. 1а. Л. 386-387.
4. АП РК. Ф. 352. Оп. 1 (г. Алматы). Д. 11494. Т. 2. Л. 12-14 об.
5. Зиманов С.З. Проблемы государственно-правовой науки и юридическое высшее образование в Казахстане Алматы: Арыс, 2009. 405 [1] с.
6. Қойгелдиев М. К. Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры (XVIII-XX ғғ.). Алматы: Жалын баспасы, 2004. 397 б.

7. АП РК. Ф. 7. Оп. 1. Д. 96. Л. 2-3.
8. Зиманов С.З. Парламент Республики Казахстан в трудные годы провозглашения Независимости. Алматы: «Алаш баспасы», 2011. 287 с., [40] л.
9. АП РК. Ф. 7. Оп. 1. Д. 111. Л. 25-26.
10. ЦГА РК. Ф. 1109. Оп. 4. Д. 20. Л. 126.
11. ЦГА РК. Ф. 1109. Оп. 4. Д. 20. Л. 19.
12. Сапарғалиев Г. Становление конституционного строя Республики Казахстан. 1990-1996: Сб. ст. Алматы: Жеті жарғы, 1997. 164 [2] с.
13. Академик Салык Зиманов: Главное – добиться доверия народа к правоохранительной системе [электронный ресурс] // Неоконченное интервью. Запись 20 ноября 2010 г. Новиков В. КазТАГ. URL: <https://kaztag.kz/ru/interview/akademik-salyk-zimanov-glavnoe-dobitsya-doveriya-naroda-k-pravookhranitelnoy-sisteme> (дата обращения: 08.08.2023 г.)
14. Амандыкова С.К. Декларация о государственном суверенитете – новая эпоха в конституционном развитии Казахстана [электронный ресурс] // URL: <https://articlekz.com/article/6118>. (дата обращения: 08.08.2023 г.)
15. Канатов А.К., Исмагулов К.Е. Место Декларации о государственном суверенитете в системе законодательства Республики Казахстан (правовой анализ) [электронный ресурс] // URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mesto-deklaratsii-o-gosudarstvennom-suverenitete-v-sisteme-zakonodatelstva-respubliki-kazahstan-pravovoy-analiz/viewer>. (дата обращения: 08.08.2023 г.)

УДК / UDC 930.24

Из истории тенге: к 30-летию национальной валюты

Алуа Ермаковна Асанбаева¹

¹Президентский центр Республики Казахстан, к.и.н., ведущий эксперт

Аннотация: В статье представлена история введения в 1993 г. национальной валюты Республики Казахстан – тенге. В работе рассматривается организация подготовки к введению тенге в весьма непростых условиях того времени, описаны ряд проблем, возникших до и после введения национальной валюты в сфере народного хозяйства, экономики и финансов.

Ключевые слова: тенге, деньги, национальная валюта, экономика, банковская система, золотой резерв, банкнота.

Теңге тарихынан: ұлттық валютаның 30 жылдығына

Алуа Ермакқызы Асанбаева¹

¹Қазақстан Республикасының Президенттік орталығы, т.ғ.к., жетекші сарапшы

Аннотация. Мақалада 1993 ж. Қазақстан Республикасында ұлттық валюта – теңгенің енгізілу тарихы қарастырылған. Сол кездегі қиын жағдайда оны енгізуге дайындықты ұйымдастыру, халық шаруашылығы, экономика және қаржы саласында ұлттық валюта енгізілгенге дейін және одан кейін туындаған проблемалар туралы баяндалады.

Түйін сөздер: теңге, ақша, ұлттық валюта, экономика, банк жүйесі, алтын қоры, банкнот.

From the history of tenge: to the 30th anniversary of the national currency

Alua E. Asanbayeva¹

¹Presidential Center of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Historical Sciences, leading expert

Abstract: The article is devoted to the history of introducing in 1993 the national currency of the Republic of Kazakhstan – tenge. The article reveals the organization of the preparation of its introduction in very difficult conditions of that time, about the problems that arose before and after the introduction of the national currency in the sphere of national economy, economy and finance.

Keywords: tenge, money, national currency, economy, banking system, gold reserve, banknote.

15 ноября 2023 г. исполнилось 30 лет казахстанской национальной валюте. Тенге – молодая валюта, обладающая интересной историей. Ее введению предшествовала весьма напряженная и захватывающая работа целой группы лиц – от руководителей государственных структур высшего ранга до художников-дизайнеров в сжатые сроки и в условиях полной конфиденциальности.

Хотя 15 ноября 1993 г. и считается датой, положившей начало экономической независимости Казахстана, но подготовка к ней началась задолго до этого. 31 августа и 9 сентября 1991 г. были приняты два важных решения Президента страны – о создании золотого запаса и алмазного фонда Казахской ССР и об организации Государственного хранилища ценностей Национального банка Республики. Эти решения можно считать первым этапом работы по созданию экономической самостоятельности и безопасности страны.

Из воспоминаний вице-президента Республики Казахстан Ерика Магзумовича Асанбаева: «Сухие строки официальных документов не могут передать те живые подробности, в окружении которых рождалась национальная валюта в Казахстане. После обретения суверенитета вопрос о введении национальной валюты – одного из обязательных атрибутов самоопределившегося государства – что называется, витал в воздухе. И только ошеломивший всех кризис мешал поставить вопрос в практической плоскости. Поэтому нужен был лишь начальный толчок, постановка конкретной цели» [1, л. 192].

Первым, кто не только озвучил необходимость введения собственной валюты, а еще разработал и обосновал программу национальной валюты в конце 1991 г. был Саук Темирбаевич Такежанов¹ руководитель Комитета по экономической реформе, бюджету и финансам Верховного Совета республики. Позже, его назвали «отцом» национальной валюты – тенге. Он исходил из следующего – независимость любого государства должна отвечать минимум трем условиям – граница государства, армия для ее защиты и собственная национальная валюта для экономической безопасности страны [2].

Затем, в начале 1992 г. была разработана «Стратегия становления и развития Казахстана как суверенного государства». Это был первый трехлетний общегосударственный план. В этой стратегии Республика объявила о намерении ввести национальную валюту, но с оговоркой: рассматривать этот вопрос будут только после выхода из кризиса и стабилизации экономики.

И в то же самое время в стране шли интенсивные переговоры с Россией по созданию «рублевой зоны нового типа». Ряд многосторонних соглашений, заключенных в 1992–1993 гг., предусматривал существование единой денежной системы. Все страны СНГ, кроме Украины, присоединились к Договору о создании экономического союза, предполагавшего поэтапную интеграцию стран-участниц: образование зоны свободной торговли, таможенного союза, общего рынка и валютного союза. Однако в российском руководстве возобладала точка зрения сторонников полного обособления российской финансовой системы. Казахстану и Узбекистану, крупнейшим странам, которые к осени 1993 г. продолжали использовать советский рубль, были предложены неприемлемо жесткие условия пребывания в «рублевой зоне нового типа» и предоставления российских рублей. Переговоры успехом не увенчались.

Из воспоминаний первого заместителя Премьер-министра Республики Казахстан Даулета Хамитовича Сембаева, одного из соавторов первой экономической программы Президента Республики Казахстан, представлявшего в те годы страну в рабочей группе по созданию единой рублевой зоны: «К маю 1993 г. практически все страны СНГ ввели собственную валюту. Только 4 государства – Россия, Казахстан, Узбекистан и Таджикистан – использовали в обращении денежные знаки бывшего Советского Союза (банкноты образца 1961–1991 гг.). Эти оставшиеся государства, начиная с 1991 г., пытались сохранить единое валютное пространство. В пользу

¹Такежанов С.Т. – заместитель председателя Совета Министров Казахской ССР – председатель Госплана Казахской ССР в 1974–1980 гг., министр цветной металлургии Казахской ССР в 1980–1987 гг.

такого решения было достаточно много аргументов. Но, с другой стороны, россияне настаивали на том, чтобы страны «рублевой зоны» передали России как единому эмиссионному центру часть своих суверенных полномочий, вплоть до утверждения бюджетного дефицита. Проблема заключалась в поиске компромисса по объему передаваемых прав. Переговоры длились долго и были очень сложными. Состоялись десятки встреч на самых различных уровнях... выдвигались все новые и новые условия, нередко просто неприемлемые для нас» [3, л. 165].

Все иллюзии по созданию единой валютной зоны рухнули летом 1993 г., когда Россия ввела в обращение собственную валюту. «Российская сторона открытым текстом нам заявила о том, что прежняя рублевая зона прекращает свое существование, а в новую рублевую зону Казахстан не будет принят.. В новую российскую рублевую зону был допущен только Таджикистан как страна, не сумевшая создать свою денежно-кредитную систему. Не отступая от идеи вхождения в рублевую зону, правительство Казахстана продолжало работать в этом направлении, однако условия, которые поставила для этого Москва, для нас были практически неприемлемыми. Казахстан, для того чтобы войти в новую рублевую зону, должен был полностью передать России накопленные золотовалютные резервы в размере не менее 700 млн долларов, согласовывать уровень бюджетного дефицита и полностью подчиниться денежно-кредитной политике Центрального Банка России на основе общего рубля. Для Казахстана это означало практически полный отказ от экономического суверенитета», – вспоминает первый председатель Национального банка Республики Казахстан Галым Байназарович Байназаров [4].

Рубль прекратил свое существование как платежное средство взаимосвязанной экономики бывших республик. Теперь перед республикой встала задача создать национальную экономику, свою денежную систему, республиканский бюджет. С этого момента введение национальной валюты стало объективной необходимостью.

«К такому сценарию Казахстан готовился заранее. Президент, Верховный Совет и Правительство отдавали себе отчет в том, что введение национальной валюты неизбежно. За полтора года до этого Комитет по экономическим реформам Верховного Совета во главе с С.Т. Такежановым, разработал программу перехода на тенге. В обстановке предельной секретности художники подготовили дизайн казахстанской валюты. Английская фирма «Харрисон и сыновья» быстро и качественно отпечатала необходимый объем новых банкнот». Под руководством председателя Национального банка Г.Б. Байназарова были решены все технические вопросы и летом 1993 г., к моменту, когда Россия ввела свою национальную валюту, наши деньги уже находились в республике», – вспоминал Д.Х. Сембаев [3, л. 167].

Но об этом поподробней. Весной 1992 г., по поручению Президента страны Н.А. Назарбаева была создана секретная комиссия, которая должна была рассмотреть возможность введения национальной валюты. Рассматривались различные варианты введения национальной валюты. Из трех вариантов (промежуточная, параллельная валюта и прямое введение тенге) приняли решение о прямом введении тенге. Как вспоминал С.Т. Такежанов: «... при любых сценариях введения национальной валюты нужно было иметь в виду запасы и резервы Гохрана РК и в целом Нацбанка. Эти совокупные неснижаемые запасы можно считать золотой мерой, указателем максимальных объемов собственной валюты, возможной к выпуску на первоначальном этапе и в последующем» [5, л. 189].

Из высшего руководства страны в государственную тайну были посвящены: вице-президент республики Е.М. Асанбаев, председатель Верховного Совета С.А. Абдильдин, председатель Комитета по финансам и бюджету Верховного Совета

С.Т. Такежанов, председатель Национального банка Г.Б. Байназаров, его заместитель М.А. Турсунов и будущий директор первой банкнотной фабрики в Казахстане Е.И. Кожамуратов.

Из воспоминаний Главы государства Нурсултана Абишевича Назарбаева: «Одновременно, также конфиденциально, была создана творческая группа с целью проведения работы по дизайну новой валюты. Обсуждались разные варианты дизайна тенге: были и эскизы в цвете советского рубля, и банкноты со сложным казахским орнаментом, и купюры, похожие на доллар. Художники под руководством депутата Верховного Совета Республики Казахстан XII созыва, заслуженного дизайнера республики Т.Б. Сулейменова разработали четыре варианта дизайна банкнот и монет. Все варианты были исполнены просто превосходно – на очень высоком профессиональном и креативном уровне» [6, л. 111]. Окончательный выбор был сделан на вариант с изображением знаменитых и исторически значимых для Казахстана людей.

Как вспоминал сам художник Тимур Бимашевич Сулейменов, было подготовлено 2 группы. «Одна занималась разработкой эскиз монет – это А.В. Исмамбетов, старейший дизайнер, талантливый художник, В. Ивженко, талантливый дизайнер. Вторая группа была создана для разработки эскизов бумажных банкнот – М.К. Алин, великолепный график, профессионал полиграфии, тонкий и глубокий знаток орнаментики и национальной пластики А.Д. Дузельханов, затем к нам подключился молодой художник Д.М. Касымов» [7].

По поводу названия национальной валюты также было предложено несколько вариантов, среди которых такие наименования как: «сом», «сум», «акша», «алтын», «тенге». В итоге остановились на предложенный С.Т. Такежановым варианте – «тенге»: тюркское название монет в обращении на территории кыпчакских степей».

3 ноября 1993 г. Президентом страны был издан Указ «О Государственной комиссии Республики Казахстан по введению национальной валюты», на которую были возложены чрезвычайные функции, главные из которых заключались в следующем:

- определение и уточнение механизма введения национальной валюты, включая основные принципы, порядок и условия обмена денег;
- осуществление контроля за денежным и финансовым положением Республики Казахстан на период введения национальной валюты [6, л. 66].

В состав комиссии во главе с Премьер-министром С.А. Терещенко вошли вице-президент республики Е.М. Асанбаев, первый заместитель Премьер-министра Д.Х. Сембаев, министр финансов Е.Ж. Дербисов, министр экономики Б.И. Изтлеуов, председатель Национального банка Г.Б. Байназаров. Комиссия была наделена исключительными полномочиями, в том числе принимать постановления по вопросам, касающимся введения национальной валюты.

Кроме того, была создана рабочая группа, возглавляемая Д.Х. Сембаевым, которая подготовила сценарий введения тенге. Это был самый сложный комплекс политических, экономических, технических и организационных мер. Вся эта работа велась в режиме секретности. Во избежание спекуляции нельзя было допустить утечки информации о дате введения национальной валюты, курсе обмена и валютном курсе, лимита обмена наличных денег для физических и юридических лиц, порядке конверсии банковских счетов и др. финансовых активов [3, л. 168].

Комиссии пришлось преодолеть и др. проблемы технического характера, особенно по монетам, с чеканкой которых с самого начала возникли трудности. Создаваемый монетный двор просто физически не успевал отчеканить необходимый

объем монет к намеченному сроку. В связи с чем рабочей группой было принято решение в качестве промежуточной меры отпечатать бумажные тины, а уже потом, по мере готовности монетного двора, запустить в обращение полноценные монеты.

5 ноября 1993 г. Президентом страны Н.А. Назарбаевым был подписан Указ «О неотложных мерах по стабилизации денежной системы» [6, л. 71–72]. Необходимость его подписания была обусловлена резким увеличением объема незаконного ввоза банкнот советских рублей на территорию Казахстана, изъятых из обращения на территориях соседних стран, что подрывало финансовую систему республики, ускоряя и без того катастрофические темпы инфляции и снижая уровень жизни населения.

12 ноября 1993 г. вышел Указ Президента Республики Казахстан №1399 «О введении национальной валюты Республики Казахстан». В этот же день было принято совместное постановление Верховного Совета и правительства о введении национальной валюты, а также постановление Государственной комиссии Республики Казахстан по введению национальной валюты «О порядке и условиях введения национальной валюты Республики Казахстан» [6, л. 83–85], согласно которым на территории Казахстана с 8 утра 15 ноября 1993 г. была введена национальная валюта – тенге.

В тот же день «12 ноября Глава государства в прямом эфире обратился к народу Казахстана с сообщением о предстоящем событии. Многомиллионной телевизионной аудитории были продемонстрированы денежные знаки всех номиналов, выполненные в отменном качестве. Вслед за этим обращением по телевидению и радио мною был оглашен порядок обмена рублевых банковских билетов на национальную валюту – тенге. Обмен денежных купюр начался 15 ноября, в течение трех дней рубль и тенге должны были функционировать параллельно. Начиная с 18 ноября 1993 г. национальная валюта стала единственным законным платежным средством на территории Казахстана», – вспоминает Г.Б. Байназаров [4].

Такие международные финансовые институты как Международный валютный фонд (МВФ), Всемирный банк (ВБ), Европейский банк реконструкции и развития (ЕБРР) поддержали введение в Казахстане национальной валюты. Ими была оказана помощь в предоставлении стабилизационных кредитов, так нужных Казахстану в то время и соответствующих рекомендаций. В конце концов, Россия также была вынуждена признать, что оптимальным выходом из сложившегося положения является введение Казахстаном собственных денежных знаков. Это зафиксировано в совместном Заявлении глав правительств от 3 ноября 1993 г. [6, л. 69–70]. Российской стороной также была оказана техническая помощь в разработке нормативных документов по введению валюты.

Именно с этого момента начались настоящие реформы в финансовом секторе, мы начали проводить самостоятельную монетарную, экономическую политику. В то же время, обмен валют был произведен в условиях спада экономики, высокой инфляции, отсутствия самостоятельной денежной системы. Во второй половине 1993 г., и практически весь 1994 г. Национальный банк кредитовал банки второго уровня и закрывал дефицит государственного бюджета за счет печатного станка. Но уже к концу 1994 г. удалось овладеть ситуацией. Темпы падения курса тенге к доллару и инфляция по сравнению с предыдущим годом снизились в два раза [3, л. 170].

Первое время тенге печатали в Великобритании, а в 1995 г. заработала

собственная банкнотная фабрика. Пока печатались купюры, параллельно разрабатывался дизайн монет. В стране с нуля создали Казахстанскую валютную биржу, банкнотную фабрику, Монетный двор, золотовалютные резервы, Государственное хранилище для золотовалютных резервов и международную платежную систему.

Изначально в обороте ходили банкноты до 500 тенге. Этого вполне хватало, чтобы производить расчеты. Но вскоре пришлось вводить крупные купюры. Так, в 1994 г. появились банкноты в 500 и 1000 тенге. Первая 5-тысячная купюра появилась в 1998 г., а банкнота стоимостью 10 тыс. тенге – в 2003 г. [8]

Национальная валюта Казахстана неоднократно входила в список самых красивых денег планеты. Тенге неоднократно признавали лучшей валютой на планете по дизайну и степени защиты. Так, казахстанский тенге выиграл свою первую награду в конкурсе, проводимом Международной ассоциацией коллекционеров бумажных купюр (IBNS) в 2011 г. с банкнотой номиналом 10 000 тенге, посвященной 20-летию Независимости страны. 9 мая 2016 г. британское издание The Telegraph опубликовало топ-15 лучших в мире денежных единиц. Казахстанский тенге занял первое место.

Дизайн тенге неоднократно менялся, в частности, на банкнотах перестали печатать портреты. На деньгах размещали изображения, говорящие о достижениях Независимости, обращающие к современным реалиям – «Байтерек», «Ақорда», монумент Независимости, монумент «Қазақ елі», триумфальная арка «Мәңгілік Ел». Первоначально выпускались банкноты 7 номиналов, затем прибавились купюры достоинством 10 тыс. тенге и 20 тыс. тенге [9].

Отмечая историческую значимость 15 ноября 1993 г. как дату введения национальной валюты Республики Казахстан, 13 ноября 1997 г. был подписан Указ, объявляющий 15 ноября Днем национальной валюты – тенге, профессиональным праздником работников финансовой системы Республики Казахстан [6, л. 110].

За этот, по историческим меркам, небольшой период страна прошла путь равной целой эпохе. Национальная валюта тенге обеспечила экономическую независимость страны, с ее вводом в обращение был открыт путь к дальнейшим глубоким преобразованиям.

Литература и источники

1. Асанбаев Е. История последнего атрибута // Тенге / Х. Ғабжалелов. – Алматы, 2003. – С.191–194.
2. Куанышева К. Введению тенге предшествовало наведение порядка в деле создания национального золотого запаса [электронный ресурс] // URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30358122&pos=8;-35#pos=8;-35 (дата обращения 20.10.2023).
3. Сембаев Д. Аттестат экономической зрелости // Тенге / Х. Ғабжалелов. – Алматы, 2003. – С.161–170.
4. Тенге – символ экономической независимости страны [электронный ресурс] // URL: <https://kazpravda.kz/n/tenge-simvol-ekonomicheskoy-nezavisimosti-strany/> (дата обращения 19.10.2023).
5. Такежанов С. Золотая мера тенге // Тенге / Х. Ғабжалелов. – Алматы, 2003. – С.186–190.
6. Из истории национальной валюты. 1991–1994 гг.: Сборник документов и материалов. – Алматы: АП РК, 2013. – 136 с.
7. Рождение тенге: из древности в независимость [электронный ресурс] // URL: https://forbes.kz/finances/finance/rojdenie_tenge_iz_drevnosti_v_nezavisimost_chast_1/ (дата обращения 18.10.2023).

8. Тенге: история казахстанской валюты [электронный ресурс] // URL: <https://www.nur.kz/leisure/interesting-facts/1762553-kazahstanskij-tenge-istoria/> (дата обращения 17.10.2023).

9. Тенге исполнилось 29 лет: история национальной валюты Казахстана [электронный ресурс] // URL: https://www.inform.kz/ru/tenge-ispolnilos-29-let-istoriya-nacional-noy-valyuty-kazahstana_a4001467 (дата обращения 17.10.2023).

УДК / UDC 341.123.043

Вклад Республики Казахстан в построение безъядерного мира

Галина Мажитовна Какенова¹

¹Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, д.и.н., профессор

Аннотация. Образование независимого государства стало объективным основанием для формирования самостоятельного внешнеполитического курса страны. В статье проводится анализ международных инициатив Республики Казахстан в сфере ядерной безопасности. Особое внимание обращено на деятельность государства в борьбе за безъядерный мир и противодействие ядерному терроризму.

Ключевые слова: Казахстан, ООН, международная безопасность, терроризм, безъядерный мир.

Қазақстан Республикасының ядросыз әлем құруға қосқан үлесі

Галина Мәжітқызы Какенова¹

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, т.ғ.д., профессор

Аннотация. Тәуелсіз мемлекеттің құрылуы елдің егемендік сыртқы саяси бағытын қалыптастырудың негізіне айналды. Мақалада Қазақстан Республикасының ядролық қауіпсіздік саласындағы халықаралық бастамаларына талдау жасалған. Мемлекеттің ядролық қарусыз әлем үшін күрестегі және ядролық терроризмге қарсы іс-қимылдағы қызметіне ерекше назар аударылады.

Түйін сөздер: Қазақстан, БҰҰ, халықаралық қауіпсіздік, терроризм, ядролық қарусыз әлем.

Contribution of the Republic of Kazakhstan to building a nuclear free world

Galina M. Kakenova¹

¹Eurasian National University named after L.N. Gumilev, Doctor of Historical Sciences, Professor

Abstract. The formation of an independent state has become an objective basis for the formation of country's own foreign policy. The author analyzes International Initiatives of the Republic of Kazakhstan in the field of nuclear security. Main attention to the Kazakhstan's activities in the fight for a nuclear-free world and countering nuclear terrorism is paid.

Keywords: Kazakhstan, UN, International Security, terrorism, nuclear-free world.

Принятие Декларации о государственном суверенитете 25 октября 1990 г. и подписание Конституционного Закона о независимости 16 декабря 1991 г. послужили объективным основанием для формирования самостоятельной экономической, социальной политики, а также выработки собственного внешнеполитического курса. В первых документах Республики Казахстан, а также в выступлениях и работах руководителей государства были четко отражены концептуальные подходы к

формированию благоприятных внешних условий для конструктивного решения задач внутреннего развития. Сохранение и укрепление режима нераспространения оружия массового уничтожения стало одним из приоритетных направлений внешнеполитического курса нашего государства.

Принятые руководством страны своевременные меры по нераспространению ядерного оружия практически полностью исключили угрозу для международного сообщества от неконтролируемого расползания мощного ядерного арсенала [1, л. 471].

Закрытие Семипалатинского испытательного полигона еще в условиях существования СССР и вопреки воле «центра» явилось выражением чаяний народа, испытавшего на себе страшные реалии ядерных испытаний. Широкий резонанс в мировом сообществе получил беспрецедентный шаг в истории – добровольный отказ молодого независимого Казахстана от ядерного оружия, владевшего четвертым в мире ядерным потенциалом на момент коллапса СССР. Казахстан стал второй страной в мире, отказавшейся от обладания ядерным оружием.

На территории Казахстана был сосредоточен крупный ядерный арсенал, в состав которого вошли урановая промышленность, предприятия по переработке урана и изготовлению топлива для различных ядерных установок, экспериментальные и промышленные ядерные реакторы, мощный научно-технический потенциал. Комплект ядерного оружия в Казахстане включал 104 ракеты СС-18 стационарного базирования с 1216 ядерными боеголовками. Кроме того, имелся значительный потенциал по производству химического и биологического оружия. Данное обстоятельство потребовало от руководства страны разработки в кратчайшие сроки стратегии государственной политики в ядерной сфере [2, л. 349].

На территории Казахстана после распада СССР оставалось достаточное количество обогащенного урана, пригодного для производства атомных бомб. Только на Ульбинском комбинате имелось почти 600 кг высокообогащенного оружейного урана. Из этого количества можно было изготовить более десятка ядерных бомб. Впоследствии, в соответствии со специальным соглашением между Республикой Казахстан и США в рамках проекта «Сапфир», данный высокообогащенный уран был вывезен на американскую территорию в Довер, штат Делавер, а затем в Оак-Ридж в штате Теннесси [3, л. 25].

В споре – быть ли Казахстану ядерным? – проявился весь спектр внутривнутриполитических течений, гражданских позиций, стратегического мировоззрения и порой просто меркантильных интересов в казахстанском обществе. Но постепенно, несмотря на огромное количество «за» и не меньшее количество «против», шаг за шагом выкристаллизовалось единственно верное решение – Республика Казахстан и Центральная Азия должны быть зоной свободной от ядерного оружия [3, л. 29].

Осознавая глобальную ответственность перед миром, Казахстан отказался от ядерного арсенала. Как показало время – мы приняли единственно правильное решение. Этот исторический выбор определил дальнейшую стратегию нашей страны в сфере глобальной безопасности [4, л. 3].

Следует отметить, что в Алматинской Декларации (21 декабря 1991 г.) главы стран СНГ обозначили механизм совместного контроля над ядерным арсеналом на территории бывшего СССР и обеспечения должного уровня ядерной безопасности. Новые независимые государства подтвердили приверженность соблюдению всех обязательств бывшего советского государства в сфере сокращения стратегических наступательных вооружений.

Казахстан первым из государств СНГ вывез со своей территории все тактическое ядерное оружие. Реальным подтверждением приверженности независимого государства принципам миролюбивости внешнеполитического курса стало присоединение к Договору о нераспространении ядерного оружия (ДНЯО) и Договору о всеобъемлющем

запрещении ядерных испытаний. В декабре 1995 г. в ходе саммита ОБСЕ в Будапеште Россия, США и Великобритания подписали Меморандум о предоставлении гарантий безопасности Казахстану, Беларуси и Украине в связи с их присоединением в качестве безъядерных государств к ДНЯО. Это означало, что Казахстан неукоснительно выполнил свои обязательства по выводу ядерного оружия со своей территории в соответствии с Лиссабонским Протоколом, подписанным в 1992 г. Россия, США и Великобритания, согласно принципам ОБСЕ, обязались не применять силу против территориальной целостности и политической независимости Казахстана и меры экономического принуждения. Китай и Франция, позже присоединившиеся к Меморандуму, подтвердили эти гарантии.

Казахстан первым среди участников Лиссабонского Протокола реализовал положение, касающееся перемещения ядерных боеприпасов – 30 мая 1995 г. был уничтожен последний ядерный заряд, находившийся в штольне на территории Семипалатинского полигона. 21 апреля 1996 г. завершился длившийся более года процесс вывода с территории Республики Казахстан 1216 единиц ядерных боеприпасов.

Отказ Казахстана от ядерного оружия был продиктован позицией, которая базировалась на трех четких постулатах: ядерное оружие в тех конкретных исторических и географических условиях не давало системных гарантий безопасности молодой страны; потребность в экономической модернизации требовала масштабных инвестиций, и они пришли в страну после отказа от ядерного оружия, а также удалось существенно снизить уровень и риски регионального напряжения. В результате Казахстан обрел репутацию серьезного и уважаемого игрока на международном уровне, сделал колоссальный рывок в экономическом развитии, снял целый ряд угроз региональной и отчасти глобальной безопасности [5].

2010 г. ознаменовался рядом событий, свидетельствовавших о международном признании вклада нашего государства в решение проблем международной безопасности. В ходе своего визита в Астану Генеральный секретарь ООН Пан Ги Мун поддержал идею Н.А. Назарбаева о создании безъядерного мира. Гость отметил исключительное лидерство главы Казахстана в вопросах нераспространения ядерного оружия. Поэтому Н.А. Назарбаев, подчеркнул Пан Ги Мун, имеет «моральное право и силу в голосе» вынести эту проблему на обсуждение всего международного сообщества и предложил Казахстану воспользоваться своим авторитетом и выступить с инициативой по созданию «безъядерной зоны» на Ближнем Востоке.

29 августа 2010 г. впервые отмечался Международный день действий против ядерных испытаний. В Астане в этом же году прошла Конференция Глобальной инициативы по борьбе с актами ядерного терроризма. Глобальная инициатива по борьбе с актами ядерного терроризма (ГИБАЯТ) была выдвинута Президентами России и США в июле 2006 г. с целью создания международной многоуровневой системы защиты и направлена на усиление взаимодействия мирового сообщества по предотвращению попадания компонентов ядерного оружия в руки террористов. Важное место в данной системе взаимодействия занимают задачи обеспечения надежного контроля над использованием, хранением и оборотом ядерных материалов; физической защиты ядерных объектов; разработки эффективных средств по снижению опасности последствий возможных террористических атак с применением ядерных материалов; совершенствования правовой базы международного сотрудничества; внутригосударственных систем пресечения любого вида преступлений, связанных с незаконным перемещением ядерных материалов. Совместно с МАГАТЭ в Казахстане успешно реализуется автоматизированная система учета, контроля и физической защиты природного урана.

Казахстан одним из первых присоединился к данной инициативе и вошел в число первоначальных партнеров наряду с Австралией, Великобританией, Германией, Италией,

Канадой, Китаем, Россией, США, Турцией, Францией и Японией. РК приняла активное участие на первых двух встречах, состоявшихся в октябре 2006 г. в Рабате (Марокко) и феврале 2007 г. в Анкаре (Турция). Третья встреча состоялась 11–12 июня 2007 г. в Астане. На сегодняшний день участниками Глобальной Инициативы являются уже более 80 стран.

Казахстан также вступил в Глобальное партнерство стран «Группы восьми» против распространения ОМУ.

Казахстан сыграл важную роль в заключении сделки по иранской ядерной программе путем проведения двух раундов переговоров между Ираном и группой «5+1» в 2013 г., а также напрямую участвовал в реализации Совместного всеобъемлющего плана действий. В частности, Казахстан поставил этой стране природный уран, в обмен на отказ Ирана от значительной части своего обогащенного урана [6].

Знаменательной вехой в деле построения безъядерного мира стали казахстанские инициативы, озвученные в ходе Глобальных саммитов по ядерной безопасности. Так, в своем выступлении на Саммите в Сеуле 23 марта 2012 г. Н.А. Назарбаев призвал договориться о применении самых жестких международных мер, вплоть до изоляции и бойкотирования страны, которая первой применит ядерное оружие. В то же время, ядерные державы должны представить государствам, отказавшимся от обладания ядерным оружием, гарантии безопасности, подтвержденные Организацией Объединенных Наций [7].

Очередным шагом на пути формирования Глобального антиядерного движения стало утверждение ООН по предложению Казахстана Всеобщей декларации по достижению мира, свободного от ядерного оружия (декабрь 2015 г.). Декларация призывает к:

- полной ликвидации ядерного оружия как единственной абсолютной гарантии против его применения или угрозы применения;
- принятию многостороннего и имеющего обязательную юридическую силу документа, предусматривающего полную ликвидацию ядерного оружия;
- направлению людских и экономических ресурсов, используемых в разработке, техническом обслуживании и модернизации ядерного оружия, на цели укрепления мира и безопасности, устойчивого развития и избавления миллионов людей от нищеты;
- соблюдению норм международного права, включая нормы международного гуманитарного права, в связи с катастрофическими гуманитарными последствиями любого применения ядерного оружия [8].

Огромным вкладом Казахстана в укрепление режима нераспространения стало создание Банка низкообогащенного урана МАГАТЭ на территории Казахстана. В подписанном в 2016 г. на Саммите по ядерной безопасности в Вашингтоне совместном заявлении лидеров государств-участников по банку НОУ МАГАТЭ отмечено, что «Казахстан имеет прекрасный послужной список в отношении содействия ядерному нераспространению и международному миру» [4, л. 4].

В Манифесте «Мир. XXI век» содержится глубокий анализ существующих проблем. Так, например, отмечается, что Договор о нераспространении ядерного оружия не выполняет своего предназначения. Смертоносное оружие и технологии его изготовления из-за двойных стандартов крупных держав расплозились по всему миру. Их попадание в руки террористов – дело времени [9, л. 14]. Одной из главных составляющих предложенной Н.А. Назарбаевым всеобъемлющей Программы «XXI век: мир без войны» является последовательное движение к миру, полностью освобожденному от ядерного и др. видов оружия массового уничтожения. Следует принять глобальные решения, запрещающие размещение смертоносных вооружений в космическом пространстве, на дне и в нейтральных водах Мирового океана, Арктике. Необходимо разработать и принять обязательные для исполнения международные документы по запрещению использования научных открытий для создания новых видов оружия массового

уничтожения. В ООН следует создать Реестр учета научных открытий, которые могут быть использованы для создания и усовершенствования оружия массового уничтожения. Снять угрозу глобальной войны можно, если активизировать процесс ядерного разоружения, искоренить войны, выстроить новую тенденцию развития на основе равного и справедливого доступа к инфраструктуре, ресурсам, рынкам.

Важнейшее значение имеет предложение Казахстана о разработке и принятии плана Глобальной Стратегической Инициативы – 2045, направленной на построение мира, свободного от вооруженных конфликтов и угроз ОМУ. Выступая 29 августа 2016 г. перед участниками Международной конференции «Построение мира без ядерного оружия», Н.А. Назарбаев подчеркнул особую ответственность ядерных держав – постоянных членов Совета безопасности ООН. Результативность работы по созданию безъядерного мира будет зависеть от их желания показать пример в деле освобождения от столь разрушительного оружия.

В своем выступлении на пленарном заседании высокого уровня генеральной Ассамблеи ООН, посвященной международному Дню борьбы за полную ликвидацию ядерного оружия, Глава Казахстана К.К. Токаев отметил, что продолжающееся ускорение ядерных программ в некоторых странах в сочетании с постоянной террористической угрозой увеличивают риски применения ядерного оружия. Ответом скептикам о возможности реализации казахстанской инициативы по построению к 2045 г. мира, свободного от ядерного оружия, служат уже достигнутые результаты. Первой безъядерной зоной стала Центральная Азия. Безъядерная зона охватывает Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Туркменистан и Узбекистан. В соответствии с Семипалатинским Договором государства-участники взяли на себя обязательства по запрету производства, приобретения и размещения ядерного оружия и его компонентов, или др. ядерных взрывных устройств в регионе. По ряду характеристик Центрально-Азиатская зона свободная от ядерного оружия (ЦАЗСЯО) представляет собой уникальную зону, полностью находящуюся на суше и расположенную в Северном полушарии.

Литература и источники

1. Токаев К.К. Обращение Президента Республики Казахстан К.К. Токаева по случаю Дня закрытия Семипалатинского ядерного полигона // Избранные труды Президента Республики Казахстан – Алматы: Научно-исследовательский институт международного и регионального сотрудничества Казахстанско-немецкого университета (НИИМиРС), 2021. – 756 с., 471.

2. Токаев К.К. Дипломатия Республики Казахстан. – Астана: «Елорда», 2001. – 552с.

3. Назарбаев Н.А. Эпицентр мира. – Алматы: Атамұра, 2003. – 256с.

4. Назарбаев Н.А., Школьник В.С., Батырбеков Э.Г. и др. Проведение комплекса научно-технических и инженерных работ по приведению бывшего Семипалатинского испытательного полигона в безопасное состояние. – Т. 1. – Курчатов, 2016. – 320с.

5. Интернет – ресурс // URL: http://www.inform.kz/ru/v-moskve-obsudili-antiyadernye-incipiativu-kazahstana_a2943776

6. Путь к безъядерному миру: инициативы Елбасы – беседа с директором КИСИ [электронный ресурс] // URL: https://www.akorda.kz/ru/speeches/external_political_affairs/ext_speeches_and_addresses/vystuplenie-prezidenta

7. Выступление Президента РК Н.А. Назарбаева на саммите по ядерной безопасности в Сеуле. 23 марта 2012 г. [электронный ресурс] // URL: https://i-vystuplenie_nazarbaeva_na_sammite_po_yad.html

8. Интернет-ресурс // URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/46099/oon-podderzhala-incipiativu-kazahstana.html>

9. Назарбаев Н.А. Манифест «Мир. XXI Век». Вашингтон, 31 марта 2016 г. – Астана, 2016. – 28с.

УДК / UDC 930.253

История формирования Вооруженных сил Республики Казахстан (на основе архивных материалов)

Абай Булекбаевич Тасбулатов¹, Арман Турсынбаевич Асенов², Нуртаза Турабекович Асиров³

¹Национальный университет обороны, заместитель начальника, д.и.н., профессор

²Национальный военно-патриотический центр ВС РК, начальник, докторант PhD

³Национальный университет обороны, методист докторантуры Учебно-методического управления, доктор философии (PhD), ассоциированный профессор

Аннотация. В статье обсуждается исторический опыт становления и развития Вооруженных Сил Казахстана в первое десятилетие независимости республики на основе архивных документов. Также рассматриваются вопросы, связанные с состоянием дел в Вооруженных Силах, охарактеризованы этапы формирования и изменения государственной политики относительно военной организации, анализируются мероприятия по продвижению военной реформы в республике, что стало важным этапом укрепления безопасности, строительства и реформирования Вооруженных Сил, основные мероприятия реформирования.

Ключевые слова: военная история, военная организация, вооруженные силы, военные реформы, миротворчество

Қазақстан Республикасы Қарулы Күштерінің құрылу тарихы (архив материалдары негізінде)

Абай Бөлекбайұлы Тасболатов¹, Арман Тұрсынбайұлы Асенов², Нұртаза Тұрабекұлы Асиров³

¹Ұлттық қорғаныс университеті, бастықтың орынбасары, т.ғ.д., профессор

²ҚР ҚК Ұлттық әскери-патриоттық орталығы, бастық, PhD докторанты

³Ұлттық қорғаныс университеті, Оқу-әдістемелік басқарма докторантурасының әдіскері, философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор

Аннотация. Мақалада архив құжаттары негізінде республика тәуелсіздігінің бірінші онжылдығындағы Қазақстан Қарулы Күштерінің қалыптасуы мен дамуының тарихи тәжірибесі қарастырылған. Сондай-ақ Қарулы Күштердегі істің жай-күйіне қатысты мәселелер талқыланып, әскери ұйымға қатысты мемлекеттік саясаттың қалыптасу кезеңдері мен өзгерістері сипатталады, республикадағы әскери реформаны ілгерілету және де бұл маңызды кезеңде қауіпсіздікті нығайту, Қарулы Күштерді құру және реформалаудың негізгі шаралары талданады.

Түйін сөздер: әскери тарих, әскери ұйым, Қарулы күштер, әскери реформалар, бітімгершілік

History of the formation of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan (based on archival materials)

Abai B. Tasbulatov¹, Arman T. Asenov², Nurtaza T. Asilov³

¹National Defense University, deputy Head, Doctor of Historical Sciences, Professor

²National Military-Patriotic Center of the Armed Forces of the Republic of Kazakhstan, Head, PhD student

³National Defense University, methodologist of the doctoral program of Educational and Methodological Management, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor

Abstract. The article discusses the historical experience of the formation and development of the Armed Forces of Kazakhstan in the first decade of the republic's independence on the basis of archival documents. Issues related to the state of affairs in the Armed Forces are also discussed, the stages of formation and changes in state policy regarding the military organization are characterized, and measures to promote military reform in the republic are analyzed, which has become an important stage in strengthening security, building and reforming the Armed Forces. main reform measures.

Keywords: military history, military organization, armed forces, military reforms, peacekeeping

До настоящего времени история Вооруженных Сил Казахстана была слабо освещена, так как документальная база, представлявшая большую ценность для общества и военно-исторической науки, была малодоступна для широкого исследования.

В Архиве Президента Республики Казахстан и Центральном архиве Министерства обороны Республики Казахстан имеются архивные документы и материалы, показывающие историю создания и развития Вооруженных Сил Казахстана в первое десятилетие независимости республики. На основе этих материалов и документов авторами было подготовлено научное издание в виде сборника документов «История Вооруженных Сил Республики Казахстан. Документы и материалы». Сборник включает 119 архивных документов, большинство из которых вводится в научный оборот впервые. Публикуемые документы – ценный исторический источник для изучения важного периода – первого десятилетия в истории Вооруженных Сил Республики Казахстан.

В книге в систематизированном виде представлены архивные документы и материалы, показывающие историю Вооруженных Сил Казахстана и роль военно-политического руководства страны в укреплении военной безопасности страны через формирование миролюбивой внешней политики страны, активное участие Казахстана в укреплении глобальной и региональной безопасности и стабильности путем провозглашения его безъядерным государством, сокращения ядерных и обычных вооружений, участия в миротворческой деятельности, усиления международного военного сотрудничества в рамках региональных организаций безопасности и военного сотрудничества – СНГ, ОДКБ, ШОС и программах международного военного сотрудничества – с НАТО, США и ЕС, а также на совместную военную деятельность с ведущими государствами мира в военной области с целью военно-технического оснащения Вооруженных Сил, подготовки военных кадров, повышения их боевой готовности в совместных учениях.

Образование и развитие Вооруженных Сил страны непосредственно связаны с обретением своей подлинной независимости. В этой связи принятие Верховным Советом Казахстана 16 декабря 1991 г. Конституционного закона «О государственной независимости

Республики Казахстан» дало законное право на создание собственных вооруженных сил для защиты суверенитета и территориальной целостности республики [1].

К моменту распада СССР ни одна республика бывшего Союза не обладала таким количеством военных объектов, полигонов, используемых в общих оборонных интересах, как Республика Казахстан: космодром Байконур, полигоны Сары-Шаган, Эмба, Семипалатинский, обеспечение сохранности 1216 ядерных боеголовок для межконтинентальных баллистических ракет и ядерных зарядов для тяжелых бомбардировщиков. Комплекс стратегических ядерных сил на территории Казахстана включали все возможные и самые современные средства массового поражения и доставки ядерных зарядов [2, с. 18]. Суммарная ядерная мощь оружия, расположенного на территории нашего государства, превышала в несколько раз арсеналы Великобритании, Франции и Китая.

Номинально Казахстан стал третьей «военно-технической» державой на постсоветском пространстве после России и Украины. Естественно, что, обладая таким ядерным комплексом, республика стала объектом особого внимания со стороны ведущих геополитических центров мирового сообщества, перед которыми стоял вопрос выстраивания внешнеполитической стратегии по отношению к Казахстану, во многом зависящей от действий нашей республики [3, л. 349].

При этом стоит отметить, что внутри страны существовали различные мнения относительно будущего «ядерного наследства», в том числе и предполагавшие сохранение части ядерного арсенала. Сторонники данного подхода считали обладание ядерным оружием эффективным инструментом защиты государства и гарантией сдерживания потенциальных амбиций вероятного противника. Однако руководством страны было принято единственно верное решение – ядерное разоружение.

В связи с чем, руководством Казахстана было принято решение о подготовке специального соглашения относительно порядка и условий дальнейшего их использования [4]. При этом, ситуация требовала, чтобы над войсками, дислоцированными в Казахстане, осуществлялся должный налаженный строгий контроль. Действительно, в тот период «развал Вооруженных Сил СССР был в самом апогее. Боевая техника, вооружение, материальные запасы активно вывозились с территории Казахстана» [5, л. 93].

В сложившихся условиях руководству Казахстана необходимо было оперативно решать комплекс одновременно возникших проблем в различных сферах, в том числе вопросы обеспечения национальной безопасности. Президент Республики Казахстан 7 мая 1992 г. подписал Указ «О создании Вооруженных Сил Республики Казахстан». Первым министром обороны Казахстана был назначен Герой Советского Союза, генерал-полковник С.К. Нурмагамбетов [6, л. 49].

В соответствии с данным Указом на Министерство обороны Республики Казахстан (МО РК) возлагалось военно-политическое руководство Вооруженными Силами. Органом стратегического планирования, применения и организации повседневной деятельности Вооруженных Сил на тот момент являлся Главный штаб ВС РК, в последующем преобразованный в Генеральный штаб ВС РК.

Наряду с созданием центрального органа военного управления, приходилось по-новому организовывать систему управления войсками и осуществлять прием под свою юрисдикцию воинских частей и учреждений, военных объектов, вооружения и военной техники, и др. материально-технических средств. На территории Казахстана была сосредоточена большая группировка войск, насчитывавшая порядка 200 тыс. военнослужащих и огромное количество разнообразного вооружения – около 3900 основных и средних танков, примерно 4650 БМП, БТР и БРМ, до 8100 единиц артиллерии (ствольной, минометной и реактивной), примерно 200 боевых самолетов, до 130 различных вертолетов [7, л. 172].

Наряду с созданием Вооруженных Сил руководством страны осуществлялись меры политико-дипломатического характера для обеспечения военной безопасности государства. Именно тогда им были заложены основы создания пояса безопасности по периметру наших границ, базовые элементы региональной системы коллективной безопасности, снижения ядерной угрозы.

В состав Вооруженных Сил РК (ВС РК) вошли войска бывшей 40-й общевойсковой армии, войска Военно-Воздушных Сил (ВВС) и Сил Противовоздушной Обороны (ПВО), а также объединения, соединения, учреждения и организации Объединенных Вооруженных Сил (ОВС) СНГ, дислоцированных на территории Казахстана. Сухопутные войска, в основном, создавались на базе частей и соединений бывшей 40-й отдельной общевойсковой армии. ВВС на базе смешанного авиационного корпуса воздушной армии [8, л. 95], ПВО на базе управления 37-го корпуса ПВО [9, л. 166]. К концу 1992 г. воинские части, арсеналы со складами и прочего имущества ВС СССР перешли под юрисдикцию ВС РК.

С первых дней одной из главных задач военного строительства, определенных Верховным Главнокомандующим ВС РК, было создание нормативно-правовой базы и эффективной системы управления войсками и оснащение армии современными видами вооружения и военной техники.

Вместе с тем, остро встали вопросы подготовки офицерских кадров и комплектования ВС, проблемы организации боевой и мобилизационной готовности и подготовки войск; повышения воинской дисциплины, искоренения случаев правонарушений и самовольного оставления военнослужащими воинских частей [10].

Основная трудность в создании командных кадров заключалась в том, что в Вооруженных Силах тех лет очень резко ощущались негативные последствия политики руководства СССР в подготовке национальных военных кадров. Генерал армии С.К. Нурмагамбетов отметил, что «в послевоенный период из числа казахов на должности командиров дивизий было выдвинуто всего два офицера. Многие казахи-военнослужащие, видя такое положение, увольнялись в запас. За двадцать лет существования Среднеазиатского военного округа командовать даже полками казахам, мягко говоря, не доверяли» [5, л. 100].

В военных комиссариатах и системе Гражданской обороны республики из общего количества офицерского состава представителей казахской национальности было всего 12,6%. Еще хуже была ситуация на военных кафедрах вузов республики, где среди начальников кафедр и начальников учебных отделов не было ни одного офицера казаха. При этом, в самый ответственный период создания нашей армии многие офицеры, служившие в Казахстане, приняли решение продолжать службу в вооруженных силах других государств СНГ или уволиться в запас [11].

В системе военного образования Казахстана последовательно начали реализовываться программы среднего, средне-специального, высшего и послевузовского образования, а также программы дополнительного военного образования для подготовки офицерского состава и сержантского корпуса. В 1996 г. при Министерстве обороны был создан Кадетский корпус для подготовки младших командиров. В феврале 1997 г. Алматинское высшее военное командное училище было преобразовано в Военную академию [12, л. 32].

В первой половине 1990-х гг. стремительно накапливались проблемы с поддержанием в боеготовом состоянии вооружения и техники, ощущалась острая нехватка материально-технических ресурсов, разрушались объекты инфраструктуры, снижался престиж воинской службы из-за нерешенности проблемы социальной защиты военнослужащих и членов их семей, что приводило к возникновению случаев неуставных взаимоотношений, дедовщины, самовольного оставления части, травматизма и гибели личного состава, хищения военного и государственного имущества [13].

С особой остротой встала также задача адаптации военной организации государства к рыночным условиям. Вхождение в рыночные отношения поставило перед ней множество непростых вопросов, в том числе организация мобилизационной подготовки, создание мобилизационных резервов, проведение стратегического развертывания.

При этом, тяжелое экономическое положение в республике не позволяло обеспечить потребности войск в боеприпасах и горючем. Суровые повседневные реалии привели руководство Министерства обороны к необходимости поиска новых форм и способов тылового и технического обеспечения войск, пересмотру существующей структуры тылового обеспечения войск.

Создание Вооруженных Сил было закреплено принятием ряда законов, в числе которых следует назвать, прежде всего, Закон «Об обороне и Вооруженных Силах Республики Казахстан» от 22 декабря 1992 г., определивший характер и сущность Вооруженных Сил, и содержание военного строительства; Закон «О всеобщей воинской обязанности и военной службе» от 19 января 1993 г., который закрепил принцип комплектования армии на смешанной основе, сочетающей срочную службу по призыву и контракт, а также были законодательно установлены права, свободы, обязанности и ответственность военнослужащих при исполнении воинского долга.

Принятая 11 февраля 1993 г., на начальном этапе строительства Вооруженных Сил, первая Военная доктрина стала методологической основой строительства Вооруженных Сил Республики Казахстан [14, л. 35]. Она отражала миролюбивую внешнюю политику страны и носила оборонительный характер.

Также Указами Президента был утвержден текст Военной присяги для призываемых в ряды Вооруженных Сил и создан институт заместителей командиров по воспитательной и социально-правовой работе. 23 ноября 1994 г. принято Постановление «О мерах по укреплению воинской дисциплины и усилению борьбы с правонарушениями в ВС РК» [15, л. 128–129], что повысило роль воспитательной и идеологической составляющей в работе с личным составом.

Параллельно с созданием ВС РК формировалось военно-стратегическое руководство РК, в котором глава государства является Верховным Главнокомандующим ВС РК. Для координации деятельности Вооруженных Сил в аппарате Президента РК и при Кабинете Министров был создан Отдел обороны. На постоянной основе был образован Комитет по национальной безопасности и обороне в Верховном Совете, при Президенте РК была создана Главная контрольная инспекция [16, л. 5].

В целях дальнейшей реализации полномочий Президента РК по руководству государством, формирования военной политики в области безопасности, направленной на обеспечение государственной независимости, территориальной целостности, поддержание социально-политической стабильности, в 1993 г. был издан Указ Президента Республики Казахстан «О Совете безопасности Республики Казахстан» [17, л. 211]. Также 16 марта 1993 г. создается Республиканская гвардия [18, л. 37], являющаяся самостоятельным воинским формированием и резервом ВС РК.

В период с 1992 по 1994 гг. были сформированы Сухопутные войска. В состав войска вошли 1-й армейский корпус, одна мотострелковая дивизия, 210-й учебный центр (пгт. Гвардейский), три базы хранения вооружения и техники, пять отдельных бригад, в том числе воздушно-десантная, зенитно-ракетная, артиллерийская, радиотехническая и ракетная [19, л. 47].

В состав ВВС были включены: управления авиационного корпуса и дивизии, шесть авиаполков, три авиатехнические базы, центры боевого управления, авиаполигоны и склады, в том числе 36 эскадрилий боевой авиации, самолетный парк, который состоял из 153 ед. бомбардировщиков [20, л. 30].

В состав Сил противовоздушной обороны вошли зенитно-ракетные части, объектовые и войсковые истребительно-авиационные части, на вооружении которых находились истребительная авиация и зенитно-ракетные средства; отдельный батальон аэродромно-технического обеспечения, отдельный батальон связи.

Отсутствие международных соглашений в территориальных водах экономических зон Каспийского моря могли стать причиной нарастания напряженности. В связи с этим 2 апреля 1993 г. Указом Президента РК были созданы Военно-морские силы (ВМС), началось их строительство [21, л. 53].

На первоначальном этапе в составе Главного штаба Вооруженных сил Казахстана был создан Отдел военно-морских сил. Осенью 1993 г. в Актау была сформирована военно-морская войсковая часть. С этого момента началось формирование частей и подразделений Военно-морских сил Казахстана и военного присутствия на западном стратегическом направлении. На боевых кораблях 17 августа 1996 г. впервые торжественно был поднят Военно-морской флаг.

Одним из действенных решений между государствами СНГ стало принятие согласованных действий в интересах ПВО СНГ 10 февраля 1995 г. для всех государств-участников и образования Объединенной системы противовоздушной обороны для охраны воздушных границ государств-участников СНГ.

Наряду с сотрудничеством со странами СНГ в РК был определен курс на военное и военно-техническое сотрудничество с НАТО, а также с США, КНР, Турецкой Республикой, ФРГ и др. государствами.

Сложная международная обстановка конца XX века обязывала руководство страны придавать особое значение повышению ее обороноспособности. В этих целях, 17 ноября 1997 г., Президентом РК был издан Указ «О реформировании Вооруженных Сил Республики Казахстан» [22, л. 165]. В соответствии с этим Указом предусматривалось создание современной структуры управления ВС в мирное время, которая без значительных изменений была бы способна выполнять свои задачи и в особый период.

В первую очередь речь шла о новом качестве работы Министерства обороны и нижестоящих штабов через отсечение несвойственных им функций. При этом Главный штаб был преобразован в Генеральный штаб, в связи с чем расширились его функции. Вооруженные силы РК включали: органы военного управления (Министерство обороны, Генеральный штаб и др. органы управления); Силы общего назначения; Силы воздушной обороны; Силы охраны государственной границы; специальные войска; тыл Вооруженных сил; военно-учебные заведения [23, л. 120].

Из ВВС и Войск ПВО были сформированы Силы воздушной обороны, которые предназначались для прикрытия административно-политических, промышленно-экономических центров и районов страны, группировок ВС, важных государственных и военных объектов от ударов противника с воздуха.

В феврале 1998 г. на базе десантно-штурмовой бригады был сформирован самостоятельный род мобильных войск, который стал резервом Президента РК. В 2000 г. Указом Президента они переименовываются в Аэромобильные войска ВС РК.

26 июня 1998 г. был подписан Закон РК «О национальной безопасности» [24, л. 1–8], который определил национальные интересы республики на новом этапе, принципы их защиты и основные угрозы безопасности. Последние были связаны с постоянной военной напряженностью в непосредственной близости от наших границ.

Согласно проведенным мероприятиям, в июле 1999 г. Силы охраны Государственной границы были в очередной раз переданы из Министерства обороны РК в Комитет Национальной безопасности. Военно-морская база в г. Актау в полном составе с береговой инфраструктурой вошла в состав Пограничной службы КНБ РК.

В декабре 1999 г. на заседании Совета безопасности была представлена Стратегия национальной безопасности Казахстана на 1999–2005 гг. Этот документ содержал глубокий анализ обстановки в регионе и предусматривал комплекс мер по обеспечению военной безопасности страны и адаптации Вооруженных Сил и др. военных формирований республики к современной ситуации.

В феврале 2000 г. Указом Президента страны была утверждена новая Военная доктрина, определившая задачи Вооруженных Сил по обеспечению безопасности и национальной обороны на новом этапе. В июле того же года были приняты Концепция военной реформы и Государственная программа военного строительства (до 2005 г.) [25, л. 39].

Дальнейшим совершенствованием организационно-штатной структуры и поддержания постоянной боевой готовности, повышения оперативности, стало проведение мероприятий по формированию управления войсками. К 2000 г. Вооруженные Силы Казахстана структурно состояли из двух видов: Сухопутных войск и Сил воздушной обороны. В состав Сухопутных войск включены: ракетные войска и артиллерия; войска ПВО; Тыл ВС, военно-учебные и научные учреждения; специальные войска родовой и видовой принадлежности. Помимо этого, Сухопутные войска были разделены на четыре военных округа – Южный, Восточный, Западный, Центральный, которые, позже, были реорганизованы в региональные командования – «Астана», «Запад», «Восток» и «Юг» [26, л. 41].

В начальный период независимости республики проведение военной реформы позволило превратить Вооруженные силы РК в основу военной организации государства и принимать активное участие в миротворческих операциях по поддержанию мира и безопасности.

Воинский контингент Казахстана в составе коллективных миротворческих сил в период с 1992 по 2001 гг. принимали участие в охране и обороне внешних границ СНГ в Республике Таджикистан во взаимодействии с частями и подразделениями Республики Таджикистан, Российской Федерации, Республики Узбекистан, Республики Кыргызстан [27, л. 9].

В Главном штабе ВС РК была создана оперативная группа, ответственная за качество отбора и отправки личного состава в Таджикистан. Основная задача воинского контингента заключалась в усилении блокпостов и застав пограничных отрядов с целью недопущения перехода государственной границы незаконными вооруженными формированиями в сторону Таджикистана. Наши миротворцы выполняли миссию по охране внешних границ СНГ с сентября 1992 г. по февраль 2001 г., и в ней приняло участие более 10 тыс. воинов-казахстанцев. По сути, это были первые миротворцы Республики Казахстан, которые приобрели боевой опыт и в целом повысили боеспособность Вооруженных Сил.

22 мая 2003 г. Совет Безопасности ООН принял резолюцию с призывом оказать иракскому народу помощь в восстановлении страны. Согласно международным обязательствам по поддержанию мира и безопасности, Казахстаном, для участия в качестве миротворцев в состав стабилизационных сил в Ираке было направлено инженерно-саперное подразделение миротворческого батальона «Казбат» [28, л. 12].

Всего за период миротворческой деятельности в Ираке, в батальоне было произведено 9 ротаций, в которых в составе Коалиционных сил участвовало 300 военнослужащих казахстанской армии, включая 10 военных врачей, получивших практику в полевых условиях и оказанию медицинской помощи местному населению.

Таким образом, в течение первого десятилетия независимости страны Вооруженные силы Казахстана выполнили свою главную задачу – поддержание высокой боевой готовности как основную гарантию защиты суверенитета и территориальной целостности нашего государства в период его становления. Структурные преобразования в военной сфере, осуществленные в тот непростой для нашего государства и экономики период,

позволили заложить прочную основу для современных, компактных высококомобильных, хорошо оснащенных и боеспособных Вооруженных Сил страны. Участие Вооруженных Сил в операциях по поддержанию мира и безопасности, рассматривается как необходимая и неотделимая часть постоянной подготовки войск к современным видам вооруженного противоборства и составным элементам популяризации ВС РК. Кроме того, это возможность получить боевой опыт, в некоторых случаях, продемонстрировать потенциал военной техники и вооружения.

Литература и источники

1. О провозглашении независимости Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 г. // АП РК. Ф. 5-Н. 400. Оп. 1.
2. Назарбаев Н.А. Эпицентр мира. Астана: Елорда, 2001. С. 18 (294 с.).
3. Токаев К. Дипломатия Республики Казахстан. Астана: Елорда, 2001. С. 349 (552 с.).
4. Исторический опыт защиты Отечества. Военная история Казахстана: Учебное пособие / Сост. П.С. Белан, Т.Б. Балакаев. Алматы: Борки, 1999. 352 с.
5. Нурмагамбетов С.К. А в памяти нет тишины. Алматы: Ана тілі, 1999. С. 93 (144 с.).
6. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 16. Л. 49.
7. АП РК. Ф. 7-Н. Оп. 1. Д. 12. Л. 172.
8. ЦА МО РК. Ф. 635. Оп. 4567. Д. 1. Л. 95.
9. ЦА МО РК. Ф. 821. Оп. 6367. Д. 1. Л. 166.
10. Тасбулатов А.Б., Аманжолов К.Р. Военная история Казахстана. Алматы: Рауан, 1998. 176 с.
11. Армия суверенного Казахстана: создание и развитие 1992–2004 гг. / под общей редак. М.К. Алтынбаева. Алматы, 2004. 240 с.
12. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 6875. Л. 32.
13. Хроника становления и развития ВС РК // Сарбаз. – 2012. -№2. – 13 января
14. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 1508. Л. 35.
15. Об утверждении Положения об органах воспитательной и социально-правовой работы в Вооружённых силах Республики Казахстан. Постановление Президента Республики Казахстан» // Законодательство Республики Казахстан об органах обороны, правосудия, безопасности и правопорядка: с изменениями и дополнениями на 1 января 1996 г. / Сост. Д.А. Лукиных. Алматы: Жетіжарғы, 1996. Ч. 1. С. 128, 129.
16. Положение о Главной контрольной инспекции при Президенте РК. Указ Президента РК от 18 января 1993 г. // Делопроизводство Военной академии. 1993. С. 5.
17. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 1469. Л. 211.
18. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 1751. Л. 37.
19. ЦА МО РК. Ф. 805. Оп. 5979. Д. 2. Л. 47.
20. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 1751. Л. 30.
21. АП РК. Ф. 5-Н. Оп.1. Д. 1469. Л. 53.
22. О реформировании Вооруженных Силах РК. Указ Президента РК от 17 ноября 1997 г. // Делопроизводство Военной академии ВС РК. Д. 12. Т. 2. Л. 165.
23. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 6891. Л. 120.
24. О национальной безопасности Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 26 июня 1998 г. № 233 // Казахстанская правда. 1998. С. 1–8.
25. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 1342. Л. 39.
26. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 1359. Л. 41.
27. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 1. Д. 2805. Л. 9.
28. АП РК. Ф. 5-Н. Оп. 6. Д. 1615. Л. 12.

УДК / UDC 930.24

Из истории проведения референдумов 1995 года (на примере материалов Государственного архива Карагандинской области)

Елена Борисовна Черная¹

¹Государственный архив Карагандинской области, руководитель отдела государственного учета и обеспечения сохранности документов НАФ

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования избирательной системы при подготовке и проведении референдумов 1995 г.: «О продлении полномочий Президента Республики Казахстан до 2000 года» (29 апреля 1995 г.), «О принятии проекта Конституции Республики Казахстан» (30 августа 1995 г.). На примере архивных документов Государственного архива Карагандинской области исследуется ход обсуждения проекта Конституции Республики Казахстан в 1995 г. в организациях и предприятиях Карагандинской области, а также мероприятия по неукоснительному соблюдению и исполнению Конституции и пропаганде ее положений после ее принятия. Приводятся данные о результатах проведения референдума. Избирательная кампания рассматривается в рамках процессов перехода к рыночной экономике, характерных для Казахстана в 1990-е гг.

Ключевые слова: Государственный архив Карагандинской области, выборы, референдум, Конституция, закон, избирательная комиссия, программа кандидата.

1995 жылғы референдумдар тарихынан (Қарағанды облысының мемлекеттік архиві материалдарының мысалында)

Елена Борисовна Черная¹

¹Қарағанды облысының мемлекеттік архиві, Ұлттық архив қоры құжаттарының мемлекеттік есепке алу және сақтау басқармасының басшысы

Аннотация. Мақалада 1995 ж. референдумдарды дайындау және өткізу кезінде сайлау жүйесін қалыптастыру мәселелері қарастырылады: «Қазақстан Республикасы Президентінің өкілеттігін 2000 жылға дейін ұзарту туралы» (1995 ж. 29 сәуір), «Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасын қабылдау туралы» (1995 ж. 30 тамыз). Қарағанды облысының мемлекеттік архивінің архивтік құжаттарының мысалында 1995 ж. Қарағанды облысының ұйымдары мен кәсіпорындарында Қазақстан Республикасы Конституциясының жобасын талқылау барысы, сондай-ақ Конституцияны мүлтіксіз сақтау және орындау және оны қабылдағаннан кейін оның ережелерін насихаттау жөніндегі іс-шаралар зерттеледі. Референдум өткізу нәтижелері туралы деректер келтіріледі. Сайлау науқаны 1990 жж. Қазақстанға тән нарықтық экономикаға көшу процестері шеңберінде қаралады.

Түйін сөздер: Қарағанды облысының мемлекеттік архиві, сайлау, референдум, Конституция, заң, сайлау комиссиясы, кандидат бағдарламасы.

From the history of the 1995 referendums (on the example of the materials of the State Archive Karaganda region)

Elena B. Chernaya¹

¹State Archive of the Karaganda region, Head of the Department of State Accounting and Document Security of NAF

Abstract. The article discusses the issues of the formation of the electoral system during the preparation and conduct of referendums in 1995: «On the extension of the powers of the President of the Republic of Kazakhstan until 2000» (April 29, 1995), «On the adoption of the draft Constitution of the Republic of Kazakhstan» (August 30, 1995). On the example of archival documents of the State Archive of the Karaganda region, the course of discussion of the draft Constitution of the Republic of Kazakhstan in 1995 in organizations and enterprises of the Karaganda region, as well as measures for strict observance and execution of the Constitution and promotion of its provisions after its adoption is studied. Data on the results of the referendum are provided. The election campaign is considered within the framework of the processes of transition to a market economy characteristic of Kazakhstan in the 1990s.

Keywords: State Archive of Karaganda region, elections, referendum, Constitution, law, election commission, candidate program.

В соответствии с подпунктом 2 статьи 3 Конституции Республики Казахстан народ осуществляет власть непосредственно через республиканский референдум и свободные выборы [1].

Начало 1990-х гг. в Казахстане характеризовалось периодом бурных преобразований во всех сферах жизни, в том числе, формированием избирательной системы, – все это приметы демократических преобразований в обществе.

В государственном архиве Карагандинской области имеются архивные фонды и документы, отражающие подготовку и проведение референдумов 1995 г. Так, в архивном фонде №1554 Аппарата акима Карагандинской области сосредоточены документы: по проведению республиканских референдумов, постановления об образовании избирательных комиссий, сводки и справки о ходе голосования, документы совещаний.

В 1995 г. в республике прошли два референдума: «О продлении полномочий Президента Республики Казахстан до 2000 года» (29 апреля 1995 г.), «О принятии проекта Конституции Республики Казахстан» (30 августа 1995 г.). Документы по их проведению отложились в архивном фонде №1492 «Избирательные комиссии по проведению референдумов 1995 года».

Начало конституционному развитию Республики Казахстан положила Декларация «О государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической республики», принятая Верховным Советом Казахской ССР 25 октября 1990 г. В Декларации были впервые установлены три принципиальные для состояния суверенных прав Казахской ССР государственно-правовые нормы:

- 1) о верховенстве Конституции и законов республики на территории Казахской ССР;
- 2) об исключительной собственности Казахской ССР, составляющей основу ее суверенитета, на землю и недра, воды, воздушные пространства, растительный и животный мир, др. природные ресурсы, культурные и исторические ценности, на весь экономический и научно-технический потенциал;
- 3) о праве Казахской ССР выступать самостоятельным субъектом международных отношений, определять внешнюю политику в своих интересах [2, л. 27-31].

С Декларации, вобравшей основные идеи казахстанского общества о демократических, правовых, социальных, экономических и культурных преобразованиях в государстве, началась разработка проекта новой Конституции республики [3, л. 6].

Несмотря на то, что по Конституции 1937 и 1978 гг. Казахская ССР была провозглашена и называлась суверенным государством, на самом деле и суверенитет, и суверенные права Казахстана были чисто формальными, потому как СССР был строго централизованным государством. С момента объявления в 1985 г. в СССР перестройки, ускорения, гласности, как в СССР в целом, так и в Казахстане, наступил новый этап, выразившийся в стремлении республики расширить свои права.

Все эти стремления были впоследствии реализованы в следующих законах: в Законе КазССР от 22 сентября 1989 г. «Об изменениях и дополнениях Конституции (Основного закона Казахской ССР), по которому был введен институт высшего должностного лица в государстве – Председатель Верховного Совета Казахской ССР; в Законе от 24 апреля 1990 г. «Об учреждении поста Президента Казахской ССР и внесении изменений и дополнений в Конституцию (Основной Закон Казахской ССР); в «Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической республики», принятой постановлением Верховного Совета КазССР от 25 октября 1990 г.; в Законе от 10 декабря 1991 г. «Об изменении наименования Казахской Советской Социалистической республики» (Казахская ССР переименована в Республику Казахстан); в Конституционном Законе Президента Республики Казахстан от 16 декабря 1991 г. «О государственной независимости Республики Казахстан» [4, л. 154].

16 октября 1991 г. был принят Закон КазССР «О выборах Президента Казахской ССР». Постановлением Верховного Совета КазССР от 16 октября 1991 г. на 1 декабря 1991 г. были назначены выборы Президента Казахской ССР [5, л. 155].

Временной Конституцией независимого Казахстана, до принятия Конституции 1993 г., фактически стал Конституционный закон «О государственной независимости Республики Казахстан», принятый 16 декабря 1991 г., так как нормы Конституции Казахской ССР 1978 г. признавались действующими на территории республики, поскольку они не противоречили данному Конституционному закону [3, л. 7].

Закон от 16 декабря 1991 г. единственным источником государственной власти в республике признавал народ. Впервые было установлено единое казахстанское гражданство, узаконивалось многообразие форм собственности, закреплялся курс государства на самостоятельную экономическую систему со своей финансово-кредитной, налоговой и таможенной политикой. Для защиты и независимости и территориальной целостности республики предусматривалось создание собственных вооруженных сил.

28 января 1993 г. на сессии Верховного совета была принята первая Конституция Республики Казахстан, в которой впервые выделена самостоятельная глава «Президент» [6, л. 12].

Введение в действие 9 декабря 1993 г. Кодекса о выборах в Республике Казахстан положило начало созданию органов избирательной системы. Так, 8 декабря 1993 г. была образована Центральная избирательная комиссия Республики Казахстан. В Карагандинской области областная избирательная комиссия была образована постановлением Главы Карагандинской областной администрации от 17 декабря 1993 г. №233 [7, д. 59, л. 22–25.].

Конституция 1993 г., разработка которой началась еще в советское время, а продолжалась на начальном этапе становления независимости Казахстана, не смогла воплотить в себя все социальные, политические, правовые и демократические идеи.

В результате появился проект Конституции Республики Казахстан, в котором были определены пять основных принципов существования и развития Казахстана, как независимого государства:

- 1) межнациональное согласие и политическая стабильность в государстве на основе равенства прав всех граждан,
- 2) экономическое развитие на благо всего населения республики,
- 3) целостность страны и единство ее многонационального народа,
- 4) казахстанский патриотизм на основе всемерной заботы государства в первую очередь о гражданах Казахстана,
- 5) разрешение всех вопросов государственной важности мирными, демократическими методами на референдуме или путем голосования в парламенте.

28 июня 1995 г. было принято постановление Президента Республики Казахстан «О всенародном обсуждении проекта Конституции Казахской Республики», которое определило сроки с 30 июня по 30 июля 1995 г. [8, л. 1].

Процесс обсуждения и принятия Конституции 1995 г. проходил на фоне масштабных изменений не только в политической, но и экономической жизни страны, накладывающей свой отпечаток на социальный портрет избирателя.

20 июля 1994 г. в городе Караганде был проведен опрос граждан, всего опрошено 75 человек, результаты опроса отражены в справке о социально-экономическом настроении жителей города Караганды. Так, в частности, отмечено, что новое понятие «рынок» все настойчивее входит в повседневную жизнь. По данным республиканского центра изучения общественного мнения, проводившем исследование по проблеме отношения населения к «рынку»: 60,6 процентов опрошенных понимают, что прежняя социалистическая экономика – это явно не единственный путь к процветанию республики, но также половина опрошенных против того, что рынок – единственный путь к процветанию. У 6 из 10 опрошенных термин «рыночные отношения» связан со словами «спекуляция товарами народного потребления».

Половина опрошенных согласна с тем, что идея разгосударствления предприятий, совхозов неверна, но в то же время, треть опрошенных ее поддерживает.

7 из 10 опрошенных считают, что та ситуация, в которой мы находимся – это неизбежные трудности переходного периода и рыночной экономики, но есть мнение о том, что это неверный избранный курс на развитие рыночной экономики.

Но есть и положительные оценки – 7 из 10 почувствовали личную ответственность за собственное преуспевание, половина стала проявлять больше инициативы и самостоятельности, а у 4 из 10 расширился круг возможностей в поисках прибыльного для них дела [7, д. 117, л. 18-19].

В целом, это было непростое время. Многие предприятия просто прекратили свое существование. Безработица, невыплата зарплат и пенсий поставили людей на грань выживания. Экономический кризис усугубил кризис политический. Из справки о состоянии социально-экономической ситуации во время обсуждения проекта Конституции Республики в Карагандинской области по состоянию на 14 июля 1995 г. следует, что общее состояние социально-экономической ситуации оставалось напряженным. Одна из главных причин – кризис неплатежей. Дебиторская задолженность в целом по области составила 39625,6 млн тенге, в том числе, по наиболее крупным предприятиям, таким, как: Карметкомбинат, холдинговая компания «Карагандауголь», объединение «Карагандаэнерго», Карагандинское отделение железной дороги; кредиторская задолженность – 61865,4 млн тенге. В целом по области задолженность по выплате заработной плате составила 5533,7 млн тенге, в том числе: бюджетным организациям – 250,7, холдинговая компания «Карагандауголь» – 2785,4, Карметкомбинат – 948,

АО «Карагандарезинготехника» – 48,9, сельскохозяйственным предприятиям – 318,2 [7, д. 167, л. 64].

В ходе обсуждения проекта Конституции 1995 г. большую разъяснительную работу проводила областная комиссия референдума, которая была образована постановлением Главы Карагандинской областной администрации от 01 августа 1995 г. №134 «Об образовании территориальной избирательной комиссии Карагандинской области, выполняющей функции территориальной комиссии республиканского референдума» [7, д. 139, л. 1-2].

Всего в Карагандинской области были организованы 20 территориальных комиссий, выполняющие функции территориальных комиссий республиканского референдума, в том числе: областная – 1, городские – 5, районные в городе Караганде – 5, районные – 9. Образованы 603 участка республиканского референдума и соответствующее число комиссий [7, д. 167, л. 2].

Работа территориальной избирательной комиссии строилась в соответствии с планом основных мероприятий по организации всенародного обсуждения проекта Конституции Казахской Республики и проведения республиканского референдума, утвержденного постановлением Главы Карагандинской областной администрации от 4 июля 1995 г. №114 [7, д. 167, л. 55].

В соответствии с планами разъяснительной и агитационно-пропагандистской работы в областных газетах «Орталық Қазақстан» и «Индустриальная Караганда», областной телерадиокомпании действовали рубрики «Навстречу референдуму». К работе по разъяснению проекта Конституции, вынесенного на референдум, были привлечены активисты, общественные организации, депутатский корпус, национально-культурные центры, ветераны войны и труда, влиятельные и авторитетные люди региона.

Во всех административно-территориальных единицах были созданы рабочие группы по обсуждению проекта новой Конституции, подготовке и проведению референдума во главе с главами администраций.

Всего в участковых комиссиях задействовано 6099 человек, председателями комиссий избраны, в основном, руководители предприятий и организаций, имеющие опыт работы в избирательных комиссиях [7, д. 167, л. 8-9]. В состав областной избирательной комиссии вошло 9 человек, председатель – заместитель начальника областного управления культуры Андреева Вера Михайловна [7, д. 167, л. 21].

Так, только в одном из четырех районов города Караганды – Кировском – в период с 10 по 27 июля 1995 г. было проведено 47 собраний в трудовых коллективах, 6 сходов граждан, на которых обсуждался проект Конституции. 12, 17, 25, 28, 31 июля 1995 г. в Карагандинскую областную администрацию была направлена информация о ходе обсуждения проекта Конституции Республики Казахстан, в которой отражались сведения: о предложениях и замечаниях, высказанных в трудовых коллективах Кировского района города Караганды, о количестве собраний и людей, принявших в них участие, о состоянии общественно-политической, социально-экономической ситуации во время всенародного обсуждения. По состоянию на 25 июля 1995 г. в проект Конституции было внесено 23 предложения. Вот только некоторые из них: акимы областей, городов республиканского значения и столицы выбираются народом при общем тайном голосовании; призывной возраст установить с 21 года, солдат срочной службы первого года службы не отправлять в район боевых действий; бесплатную медицинскую помощь получают при экстренных и неотложных состояниях, при угрозе жизни человека, социальных болезнях; термин «минимальный размер зарплаты» заменить на «минимальный потребительский бюджет», усилить роль Конституционного Суда, Президент должен быть уроженцем Казахстана, гражданам гарантируется бесплатное среднее и высшее образование в государственных учебных заведениях, среднее образование обязательно [9, ф. 1492, д. 1, л. 1-6].

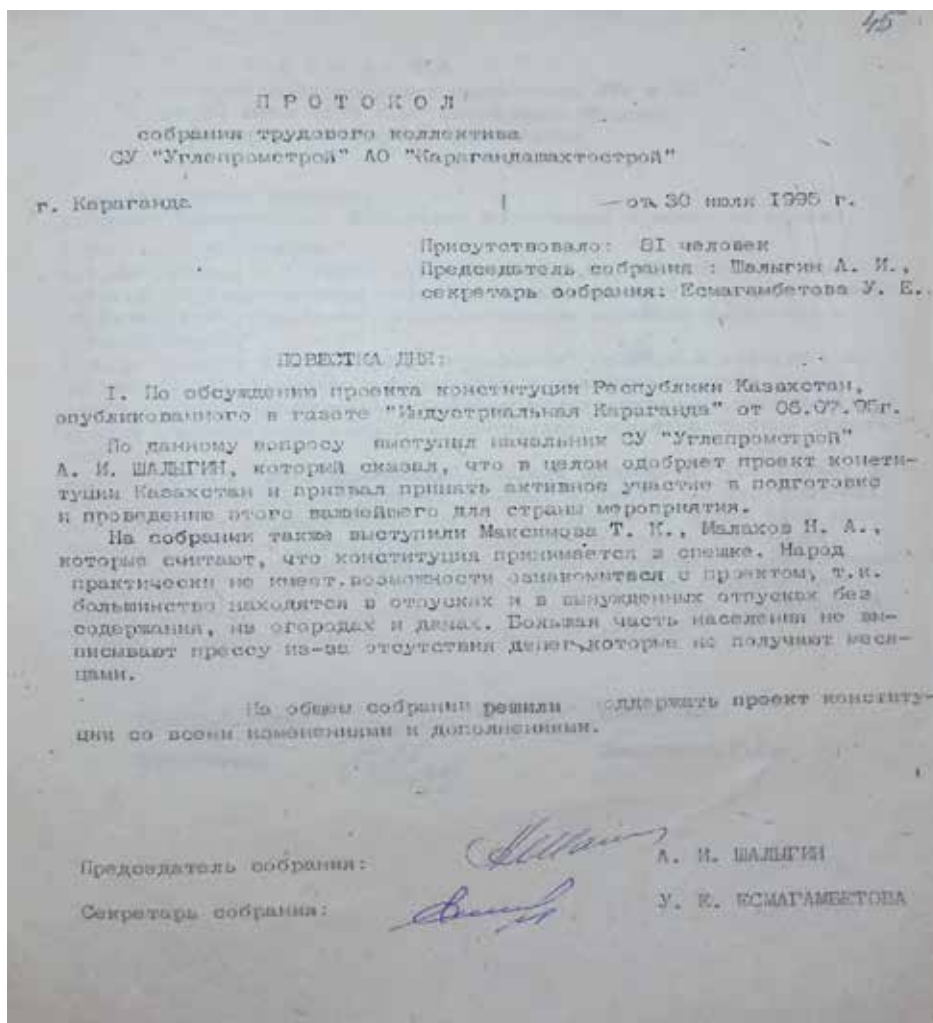

Рисунок 1. Протокол собрания трудового коллектива СУ «Углепромстрой» АО «Карагандашахтострой» от 30 июля 1995 г. по обсуждению проекта Конституции Республики Казахстан [9, л. 45].

Накануне проведения республиканского референдума, 22 августа 1995 г., в Карагандинской областной администрации председатель областной комиссии отмечал, что хотя обсуждение проекта и завершилось, есть еще люди, не до конца уяснившие особенности новой Конституции. В целом по области большинство населения были осведомлены о целях, задачах референдума, высказывались за принятие новой Конституции [7, д. 166, л. 17].

Однако, есть часть избирателей, которые не до конца поняли ее основные положения, кое-кто настроен против. По результатам социологического опроса, проведенного в Карагандинской области (он охватил 500 избирателей, в том числе: 200 человек – по городам-спутникам, 208 – по городу Караганде, 92 – по двум сельским районам), о своем желании принять участие в референдуме заявили 80 процентов опрошенных сельчан, 58 процентов жителей городов-спутников, 65% карагандинцев. О своем нежелании принять участие в референдуме заявили 11% опрошенных [7, д. 166, л. 18].

Как отметил в своем вступлении председатель областной избирательной комиссии: «Референдум – венец большой организаторской работы, которой мы были заняты

последние два месяца и нам важно, чтобы каждый житель области высказал свое отношение к проекту Основного Закона. Реформам, проводимым в нашей Республике нужна новая правовая база, основой которой является новая Конституция. И наша общая задача не только обеспечить явку избирателей на референдум, но и положительно решить вопрос о принятии новой Конституции. По результатам референдума можно будет судить, насколько мы убедили жителей области в необходимости проведения референдума и принятия новой Конституции.

Люди должны понимать, что трудности переходного периода преодолимы, что с принятием Конституции, укреплением всех ветвей власти, придут положительные перемены. Без крепкой диктатуры закона реформы невозможны – это должен понимать каждый» [7, д. 166, л. 21].

В архивных документах приведены сведения об итогах голосования на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. по Карагандинской области: общее число участков голосования – 603; общее количество граждан, включенных в списки голосования – 664273; число граждан, принявших участие в голосовании – 559076 (84,16 процентов); из них, число граждан, проголосовавших «да» – 497735 (89,03 процента), «нет» – 56563 (10,12 процента); число бюллетеней, признанных недействительными – 4778 (0,85) [7, д. 167, л. 71, 72, 77].

Об итогах голосования на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.
по Карагандинской области

Города, районы в т.ч.	Общее число участков голосования	Число участ- ков, включен- ных в списки	Общее число граж- дан, включенных в списки голосования	Число граждан, принявших участ- ие в голосовании	Число граждан проголосовавших				Число бюллетеней, признанных недей- ствительными		
					«да»		«нет»		«да»	«нет»	
			«да»	%	«да»	%	«да»	%	«да»	%	
1. г.Караганда	195	195	276422	229467	82,66	199951	87,14	27354	11,92	2152	0,84
2. Календаровский	12	12	10618	12257	77,53	11042	89,82	1190	9,3	95	0,76
3. Барысский	25	25	34164	47709	61,11	24941	50,01	2501	9,13	237	0,06
4. Ленинский	50	50	36463	62546	61,8	52414	83,79	9493	15,76	638	1,03
5. Ситтаровский	50	50	72636	64960	67,93	57400	91,12	5041	6,0	582	0,08
6. Советской	55	55	60151	63960	79,8	54174	84,7	9146	14,3	640	1,0
7. г.Абай	22	22	17047	23540	65,14	20047	85,16	3259	13,84	235	1,0
8. г.Сарыя	25	25	39100	30584	60,27	30099	85,34	4272	13,97	213	0,62
9. г.Искитас	39	39	47576	36154	75,97	31265	86,38	4534	12,33	395	1,09
10. г.Темерит	76	76	126510	93623	60,1	80031	90,2	6944	9,0	795	0,6
11. Калининский	26	26	5121	9118	99,97	8917	97,79	142	1,56	89	0,63
12. Каркаралинский	39	39	43930	23669	57,82	22537	97,98	360	1,56	104	0,44
13. Мухометовский	20	20	20445	19746	96,58	17182	87,01	2274	11,32	280	1,47
14. Молодецкий	24	24	11764	11021	93,52	10630	96,82	675	6,13	116	1,15
15. Курский	31	31	18967	17323	91,33	16351	94,38	830	4,79	152	0,8
16. Сокаревский	32	32	17192	16139	93,89	14277	88,01	1551	10,29	111	0,7
17. Тельмановский	23	23	28325	17060	60,24	15015	88,07	992	5,82	53	0,31
18. Тельмановский	3	0	5755	5701	99,06	5596	98,16	94	1,64	11	0,2
19. Удильковский	36	36	22277	20031	90,05	18637	88,9	1145	5,7	76	0,4
Всего по области:	603	603	664273	559076	84,16	497735	89,03	56563	10,12	4778	0,85

Рисунок 2. Справка об итогах голосования на республиканском референдуме 30 августа 1995 г. по Карагандинской области [7, д. 167, л. 79].

Конституция Республики Казахстан, принятая на общереспубликанском референдуме 30 августа 1995 г., заложила основу нового конституционного развития казахстанской государственности, отразила качественные социальные изменения, в стране. Вынесение проекта Конституции на референдум было вполне естественным и закономерным решением, поскольку именно народ является единственным источником государственной власти и носителем суверенитета.

Главная задача нового Основного Закона – четкое разграничение функций исполнительной, законодательной и судебной ветвей, которые замыкаются на гаранте

государственности – Президенте. Форма республики была определена как президентская, что на тот момент отвечало потребностям проводимых реформ.

Вторая особенность – закрепление понятия частной собственности на землю. Половинчатость решений являлась тормозом коренных преобразований в экономике.

В Конституции 1995 г. были сняты многие вопросы, вокруг которых велось много споров: статус языка, двойного гражданства, разграничения функций исполнительной и представительной властей, роль Конституционного суда, понятие частной собственности.

Таким образом, проведение 30 августа 1995 г. общереспубликанского референдума «О принятии проекта Конституции Республики Казахстан» показало, что реформирование государства в переходный период должно проходить в условиях гражданского мира, а создание демократии должно основываться на стабильной политической системе, реальной многопартийности, свободе средств массовой информации, соблюдении прав человека и гражданина.

В голосовании на референдуме приняло участие 8091715 казахстанцев, или 90,58%, из них: 7212773 человека, или 89,14% проголосовали за принятие новой Конституции [10, 1].

С принятием нового Основного закона начался новый этап в истории казахстанского парламентаризма, этап формирования двухпалатного Парламента. В соответствии с новой Конституцией, выборы в Сенат и Мажилис Парламента первого созыва состоялись 9 декабря 1995 г.

Проведению общереспубликанского референдума 30 августа 1995 г. «О принятии проекта Конституции Республики Казахстан» в Карагандинской области предшествовала большая подготовительная работа, которая включала такие направления, как: организационное, агитационно-пропагандистское, разъяснительное. Все мероприятия по обсуждению и проведению референдума проходили в условиях сложного переходного периода. И архивные документы, как беспристрастные свидетели времени, свидетельствуют, в каких трудных, а порой и драматичных условиях, шел этот процесс.

Литература и источники

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 г.) [электронный ресурс] // URL: <https://online.zakon.kz/Document> (дата обращения 21.06.2023 г.).

2. Ведомости Верховного Совета Казахской ССР. 1990. № 44. С. 27-31.

3. Котов А. Конституционное становление Казахстана как нового и независимого государства // Мысль. 2001. №7. С. 6, 7.

4. Справочник по истории административно-территориального устройства Карагандинской области (29 июля 1936 г. – 1 января 2011 г.) / отв. редактор У.А. Амантаев. Караганда: Управление архивов и документации Карагандинской области, 2011. С. 311.

5. Ведомости Верховного Совета КазССР. 1991. № 39-41.

6. Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан. 1993. № 3.

7. Государственный архив Карагандинской области (ГАКО). Фонд № 1554 Государственное учреждение «Аппарат акима Карагандинской области». Опись 1. Дело 59. Л. 22-25. Д. 117. Л. 18-19. Д. 139. Л. 1-2. Д. 166. Л. 17, 18, 21. Д. 167. Л. 55, 64, 71, 72, 77. Д. 169. Л. 22, 25, 39.

8. Казахстанская правда. 1995. 30 июня.

9. ГАКО. Ф. 1492. Избирательные комиссии по проведению референдумов 1995 г. Оп. 2. Д. 1. Л. 1-6, 45.

10. Индустриальная Караганда. 1995. 5 сентября.

УДК / UDC 930.253

К 25-летию принятия Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах»

Рысты Халесовна Сариева¹

¹Заслуженный деятель Республики Казахстан, к.и.н.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы нормативно-правового регулирования архивного дела в Казахстане, принятие в декабре 1998 г. Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах». Уделено большое внимание вопросам создания и совершенствования законодательной и научно-методической базы функционирования архивной сферы, проблемы адаптации и совершенствования делопроизводства и хранения документов в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: Закон, архивный фонд, электронные документы, исторические источники

Қазақстан Республикасы «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңының қабылдануының 25 жылдығына

Рысты Халесқызы Сариева¹

¹Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген қайраткері, т.ғ.к.

Аннотация. Мақалада Қазақстандағы архив ісін нормативтік-құқықтық реттеу, 1998 ж. желтоқсанда Қазақстан Республикасының «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңын қабылдау мәселелері қарастырылады. Архив саласының жұмыс істеуінің заңнамалық және ғылыми-әдістемелік базасын құру және жетілдіру, цифрлық трансформация жағдайында іс қағаздарын жүргізу мен құжаттарды сақтауды бейімдеу және жетілдіру проблемаларына көп көңіл бөлінді.

Түйін сөздер: Заң, архив қоры, электрондық құжаттар, тарихи дереккөздер

On the 25th anniversary of the adoption of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the National Archival Fund and Archives»

Rysty Kh. Sarieva¹

¹Honored Worker of the Republic of Kazakhstan, candidate of Historical Sciences

Abstract. The article discusses the regulatory and legal regulation of archival affairs in Kazakhstan, the adoption of the law of the Republic of Kazakhstan «On the national archival fund and Archives» in December 1998. Attention was paid to the problems of creating and improving the legislative and scientific and methodological base for the functioning of the archival industry, adapting and improving office management and document storage in the context of digital transformation.

Keywords: Law, archival fund, electronic documents, historical sources

В процессе укрепления государственности одним из главных приоритетов является рост исторического самосознания граждан на основе учета культурно-исторических традиций народа Казахстана, которые веками хранятся в архивах в виде «документальной памяти» народа.

С 22 декабря 1998 г. – дня принятия Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах» прошло 25 лет и значение этой даты трудно переоценить.

Истоки пройденного пути берут начало с далёких 90-х гг., когда с обретением государственной независимости назрела необходимость изменения системы государственного управления страны в целом. Так, в октябре 1996 г. в связи с упразднением Главного управления архивами и документацией функции центрального уполномоченного органа в области архивного дела и документации были переданы Центральному государственному архиву Республики Казахстан. Автоматически и местными органами власти были упразднены управления (отделы) архивов и документации, с передачей их функций государственным архивам областей, южной и северных столиц. Понятно, что это было не лучшее решение для архивов республики. Более того, в регулировании общественных отношений в области формирования, хранения и использования архивных документов суверенного государства, они продолжали пользоваться законодательной и нормативно правовой базой, инструкциями и методическими рекомендациями Российской Федерации, так как в республике еще не был принят Закон «О Национально архивном фонде и архивах» и подзаконные акты.

Волею судьбы в связи с упразднением Тургайской области с должности заместителя Акима области Постановлением Правительства Республики Казахстан №1263 от 18 августа 1997 г. меня назначили директором Центрального государственного архива Республики Казахстан, центрального исполнительного органа, не входящего в состав Правительства (далее – Архив). В числе первостепенных задач стояла необходимость разработки и принятия Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах» (далее – Закон).

Рабочая группа в составе профессиональных архивистов Жанаева Б.Т., Жусупова Е.К., Сеитовой А.Ф., Кропивницкого Н.П., Чупрова В. и др. приступила к кропотливой работе по мониторингу нормативно-правовой базы США, Великобритании, Италии, Франции, стран Прибалтики и СНГ, изучению публикаций и рекомендаций Международного Совета архивов (далее – МСА) по данному вопросу. Учитывая ряд объективных и субъективных причин в коллективе Архива, непосредственное руководство работой рабочей группы возложила на себя. Одновременно в рабочем порядке свой вклад внесли специалисты научных и учебных учреждений, государственных органов и организаций в части аналитики, формулировки некоторых терминов и понятий, ряда статей проекта будущего архивного Закона.

Широкое обсуждение в архивных учреждениях, средствах массовой информации, с участием ученых, писателей и общественности позволило рабочей группе прийти к выводу, что Закон должен быть демократичным, открывающим достаточно свободный доступ граждан к архивным фондам, ранее труднодоступным. Отрадно, что удалось закрепить статьи о государственном регулировании и управлении архивным делом в центре и на местах, о страховом фонде особо ценных документов и его хранении, о специальных и отраслевых архивах, электронных документах и т. д.

Нелегкой была и дальнейшая работа по согласованию законопроекта с соответствующими министерствами и ведомствами, которые, несомненно, внесли весомый вклад в приведение его в соответствие с др. отраслевыми законами.

На разных этапах процесса подготовки и принятия Закона была неопределима роль и поддержка бывших Премьер-Министра Республики Казахстан Балгимбаева Н.У, заместителей Премьер-Министра Павлова А.С. и Тасмагамбетова И.Н.; депутатов Парламента Оспанова М.Т., Озганбаева У.О, Жумабековой Р.М., Смаил А.С., Макалкина В.; руководителей Канцелярии и Администрации Президента Касымбекова М.Б., Калмурзаева С. С., Байменова А.М. и

Канцелярии Премьер-Министра Тлеубердина А.А.; Министров культуры и информации Касеинова Д.К. и Кул-Мухаммед М.А. и др. В работе по продвижению проекта Закона «коридорах власти» приятно было встречать понимание и желание оказать содействие в достижении совместного результата.

Однако немало было и критики, основанной на недопонимании новой роли архивов, принятых считать складом ненужных бумаг на пыльных полках подвальных помещений зданий. Но это только прибавляло терпения и оптимизма в достижении поставленной цели и задач по преодолению негативного отношения к труду архивистов, собирателей и хранителей документальной памяти народа.

Постановлением Правительства Республики Казахстан №915 от 17 сентября 1998 г. за подписью Балгимбаева Н.У. проект Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах» был внесен в Мажилис Парламента Республики Казахстан. В результате кропотливой работы на заседаниях рабочих групп, созданных в Мажилисе и Сенате, проект Закона был рассмотрен и принят в редакции разработчиков с некоторыми поправками.

Таким образом, 22 декабря 1998 г. впервые в истории страны был принят Закон Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах», которым архивное дело законодательно признано сферой жизнедеятельности государства и личности и учрежден Национальный архивный фонд Республики Казахстан.

Содержащиеся в понятийном аппарате, статьях Закона нормы и положения, прежде всего об уполномоченных государственных органах управления архивами и документацией, легли в основу работы по восстановлению, разрушенной в 1996 г., системы управления архивной сферой. 2000–2004 гг. функционировал Комитет по управлению архивами и документацией Республики Казахстан в структуре Министерства культуры Республики Казахстан (далее – Комитет), во всех областях, гг. Алматы и Астаны были вновь образованы управления (отделы) архивов и документации.

Предложения Комитета нашли отражение в Законе Республики Казахстан «О Нотариате», нормативно-правовых документах о ЗАГСе, в постановлениях Национального банка Республики Казахстан, касающихся делопроизводства и хранения документов.

Наряду с этим, и в Уголовном кодексе, и в Кодексе об административных правонарушениях были предусмотрены дополнительные меры об ответственности и мерах наказания за хищение документов, их уничтожение или повреждение, уничтожение банковской, бухгалтерской и иной документации и т. д.

Следует подчеркнуть, что нормы архивного законодательства с принятыми позже дополнениями и изменениями соответствуют большинству требований европейских стандартов о доступе к архивным документам, правовым принципам, существующим в мировой архивной практике, в частности:

- открытости и доступности для общественного пользования архивных фондов и документов государственных архивов;
- гарантий прав юридических и физических лиц в получении ими копий архивных документов, архивных справок и выписок;
- бесплатности пользования документами Национального архивного фонда из государственных и ведомственных архивов.

Принятие Закона стало началом масштабной работы по созданию и совершенствованию нормативно-правовой и научно-методической базы функционирования архивной сферы. Лейтмотивом этого правового акта явилось усиление государственного регулирования всех направлений архивного дела.

Были разработаны и утверждены постановлениями Правительства республики:

- Правила комплектования, хранения, учета и использования документов Национального архивного фонда и др. архивных документов ведомственными и частными архивами;

- Типовые правила документирования и управления документацией в государственных и негосударственных организациях;
- Перечень типовых документов, образующихся в деятельности государственных и негосударственных организациях с указанием сроков хранения;
- Правила электронного документооборота государственных органов Республики Казахстан.

Согласованы с Комитетом стандартизации:

- государственный стандарт СТ РК 1037-2001 «Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения»;
- государственный стандарт СТ РК 1042-2001 «Организационно-распорядительная документация. Требования к оформлению документов».

Благодаря принятому Закону, дополнениям и изменениям в него с учетом совершенствования и реформирования государственной системы управления за прошедшие четверть века было достигнуто законодательное регулирование архивного дела как самостоятельной жизнедеятельности общества и государства. Это способствовало росту информационного потенциала архивов за счет открытия больших массивов ранее недоступных документов, приема новых документов от ликвидируемых и реорганизованных органов власти и организаций, от граждан, внедрению в архивное дело современных архивных технологий.

Развитие и совершенствование архивного дела, укрепление материально-технической инфраструктуры сферы, расширение международного сотрудничества стало возможно благодаря принятию ряда программных документов, утвержденных решением Правительства Республики Казахстан. Так, 26 января 2001 г. постановлением Правительства №146 была утверждена Концепция развития архивного дела в Республике Казахстан на 2001–2005 гг., в последующем приняты и реализованы Программа развития архивного дела в Республике Казахстан на 2001–2005 гг. (постановление Правительства Республики Казахстан от 11 июня 2001 г.), а также Программа развития архивного дела и систем документации Республики Казахстан на 2007–2009 гг., утвержденная Правительством 30 ноября 2006 г.

В сентябре 2002 г. в Астане состоялись очередная III Общая конференция евроазиатского регионального отделения Международного Совета Архивов, Международная научно-практическая конференция «Правовые проблемы архивного дела в Евроазиатском регионе» и Консультативное совещание руководителей архивных служб государств-участников СНГ. В нем принимали участие представители Азербайджанской Республики, Кыргызской Республики, Республики Армении, Республики Беларусь, Республики Казахстан, Республики Молдова, Российской Федерации, Украины.

Итоговые документы этих форумов стали основой для развития международного сотрудничества в рамках СНГ. В частности, подписание Соглашения о сотрудничестве в области архивного дела между Казахстаном и Россией, Казахстаном и Арменией способствовали решению целей научно-исследовательских экспедиций в выполнении мероприятий по реализации Государственной программы «Культурное наследие».

Новым шагом в формате укрепления казахстанско-российских отношений стало подписание 20 февраля 2003 г. Меморандума между Федеральной архивной службой России и Комитетом по управлению архивами и документацией Республики Казахстан о сотрудничестве по выявлению и копированию архивных документов. Меморандум заложил правовую основу для работы архивистов и ученых по выявлению с целью приобретения документов по истории Казахстана в архивах, библиотеках и научных центрах России.

7 ноября 2007 г. Национальным архивом Республики Казахстан организована международная научно-практическая конференция «Электронные документы и архив» с

участием руководителей государственных архивных служб Армении, Белоруссии, Литвы, Польши, России, Казахстана, Кыргызстана, Украины.

16 октября 2008 г. состоялась международная научно-практическая конференция «Актуальные проблемы функционирования законодательной базы архивного дела в Республике Казахстан в условиях культурной и информационной глобализации», посвященная 10-летию принятия Закона.

Благодаря реализации программных документов в сфере развития архивного дела были введены в эксплуатацию специализированные здания, оснащенные высокотехнологическим архивным оборудованием, соответствующие международным стандартам хранения и использования документов. Получило дальнейшее развитие внедрение автоматизированных информационных технологий, создание страхового фонда, расширяется документальная источниковая база благодаря различным формам публикаций – справочников, путеводителей по фондам, сборников архивных документов, фотоальбомов и дисков, научных изданий и публикаций. Продолжена работа по поиску и приобретению документов, имеющих отношение к истории Казахстана из зарубежных архивов, библиотек и научных центров.

Отрадно отметить, что в дни празднования 15-летия Независимости республики (14 декабря 2006 г.) в столице состоялось открытие Национального архива Республики Казахстан в здании площадью свыше 12 тыс. кв.м., олицетворяющий собой око (глаз) и бровь, как бы загадочный взгляд (взор) из прошлого в настоящее и будущее. Накануне 15-летия принятия Закона РК «О Национальном архивном фонде и архивах» состоялась презентация нового современного здания Государственного архива г. Алматы, здание которого сравнивают с инопланетным кораблем, бросившим свой якорь в южной столице. Оба здания уникальны как по архитектурному облику, так и по материально-техническому оснащению и отвечают международным требованиям и стандартам архивного дела. Заметные изменения произошли в модернизации материально-технической базы государственных архивов областей, через 40 лет проведен капитальный ремонт здания республиканского Центрального государственного архива.

Как руководитель, стоявший у истоков разработки, обсуждения и принятия Парламентом Закона, а Правительством – 2-х отраслевых программ, создания и становления первого Национального архива Республики Казахстан в новой столице, хорошо знаю, что удовлетворение политических, научных, социально-правовых, культурных и духовных потребностей общества и граждан стало приоритетным направлением работы архивных учреждений.

Этому обязывала созданная нормативно-правовая и научно-методическая база, которая обеспечивала пользователям доступность архивной информации с применением традиционных (бумажных) и новых (цифровых) технологий.

Источниковедческая база нового периода государственной независимости Казахстана представляла огромный интерес у отечественных и зарубежных исследователей. Об этом можно судить по разнообразной тематике их исследований:

- история института президентства в Республике Казахстан;
- развитие науки Казахстана в условиях независимости (1991–2010 гг.);
- правовые акты – источники по истории Республики Казахстан;
- становление и развитие российско-казахстанских отношений в 1990-е гг.;
- обобщение и систематизация документов, касающихся становления и развития судебной системы Республики Казахстан;
- эволюция государственной политики в области религии в Казахстане (1985–2005 гг.): исторический анализ и др.

Будучи организатором международных научно-практических конференций

«Электронный документооборот и архивы» (2007 г.) и «Актуальные проблемы функционирования законодательной базы архивного дела в Республике Казахстан в условиях культурной и информационной глобализации» (2008 г.); республиканских «круглых столов» на темы: «Архивные источники и исторические исследования», «Патриотизм – история и современность», будучи участником 1 Конгресса историков Казахстана не раз приходилось слышать откровенное мнение общественности республики и зарубежных гостей о достигнутых успехах Республики Казахстан за годы Независимости и суверенитета и имеющихся недостатках, которые были основаны на архивных документах.

Современная история находит отражение не только на бумажных, но и электронных носителях исторических источников.

Информационные технологии радикально изменили способ восприятия и использования исторических источников, что требует адаптации и совершенствования нормативных документов, включая статью о составе Национального архивного фонда. В настоящее время следующие аспекты требуют внимания и корректировок:

1. Включение понятия «электронные архивные документы» в состав Национального архивного фонда, учитывая важность сохранения и обеспечения доступности электронных документов в современной информационной среде.

2. Установление четких принципов описания и цитирования электронной информации в соответствии с международными стандартами, чтобы обеспечить правильное использование электронных ресурсов в исследованиях и публикациях.

3. Разработка системы проверки и аутентификации электронных источников, с целью борьбы с недостоверной информацией и манипуляциями.

4. Создание специализированных программ и инфраструктуры для надежного хранения и управления электронными архивными документами, учитывая постоянное развитие технологий.

5. Поощрение сотрудничества между государственными организациями и архивами для согласования программ и стандартов обработки и сохранения электронных документов.

6. Определение сроков и условий хранения и уничтожения электронных архивных документов, чтобы обеспечить их долгосрочную ценность.

7. Установление юридического статуса электронных источников информации в контексте архивов, чтобы регулировать их использование и доступность.

Эти коррективы помогли бы приспособить архивное законодательство к современным вызовам и обеспечили бы более эффективное сохранение, доступность и использование архивных документов, включая электронные ресурсы, для исследователей и общества в целом.

Неразрешенность этих и др. источниковедческих проблем приводит к тому, что множество архивных документов и материалов новейшего периода истории Казахстана остаются исключенными из активного исследовательского использования. Это затрудняет возможность исследователей и общества в целом давать объективную оценку политическому, правовому и социально-экономическому развитию страны, что оказывает негативное воздействие на процесс исторического понимания и принятия важных решений национального значения

Осмысление источников по современной истории Казахстана является стратегической задачей научно-аналитического обеспечения процессов развития государства, формирования исторического сознания у народа в условиях нового информационно-инновационного пространства.

В этой связи актуальными, на мой взгляд, являются следующие необходимые шаги:

- качественное выполнение государственных функций по сохранению и пополнению документов Национального архивного фонда Республики Казахстан;

- внесение изменений и дополнений в действующее архивное законодательство с учетом того, что документы создаются не только в государственном секторе экономики, но и в негосударственных организациях, неправительственных структурах, компаниях с иностранными инвесторами и др. источниках;

- пересмотр некоторых положений Закона «О Национальном архивном фонде и архивах»;

- разработка нового Положения об аттестации руководителей архивных учреждений и установление квалификационных требований к должностям с целью повышения их персональной ответственности за порученное дело;

- разработка и принятие новой Программы развития архивного дела РК после столь продолжительного 15-летнего перерыва;

- восстановление ранее упраздненного Национального центра археографии и источниковедения Республики Казахстан, в качестве единого научно-исследовательского центра архивного дела и документоведения;

- следовало бы сделать упор на качественное пополнение Национального архивного фонда РК документами новейшей истории Казахстана из ведомственных и частных архивов (многие документы просто уничтожаются);

- повышение престижа профессии архивиста; планирование затрат на профессиональную подготовку молодых кадров, повышение их квалификации;

- пересмотр заработной платы архивистов с целью их повышения;

- введение в номенклатуру специальностей научных работников архивоведения и археографии;

- изменение и приведение в соответствие с законодательством действующей структуры управления архивной сферой в центре и на местах, исключив объединение с др. отраслями социальной сферы, кураторство руководителя аппарата Акима, начальника управления языков и т. д.;

- принятие мер по популяризации архивных исторических источников и введение их в научный оборот;

- объединение усилий архивистов с учеными-историками и политологами для углубленного изучения и разъяснения гражданам истории нового периода государственной независимости Казахстана;

- необходимость изучения слабоосвещенных проблем истории новейшего периода;

- результативное проведение уроков патриотизма, лекториев для учащихся школ, студентов высших учебных заведений;

- использование возможностей СМИ для привлечения внимания к состоянию, достигнутому в архивной сфере за 25 лет и дальнейшим перспективам;

- участие в процессе создания документальных фильмов и книг о государственной независимости современного Казахстана;

- разработка целевых учебно-методических комплексов по новейшему периоду истории периода Казахстана для дошкольников, учащихся школ, студентов вузов с учетом познавательной (интеллектуально – развивающей), мировоззренческой и воспитательной функций истории, в том числе комплектов на электронных носителях;

- принятие участия в подготовке и издании учебников и пособий, книг и монографий, сборников и хрестоматий по истории государственной независимости Казахстана с учетом использования на принципах объективности и достоверности архивных документов новейшего периода истории, начиная с 1991 г.;

- укрепление взаимодействия специалистов международного уровня в области исторических, гуманитарных, общественных наук в разработке рекомендаций по теоретико-методологическим проблемам углубленного изучения истории новейшего периода;

- детальное изучение с целью применения международного архивного опыта;

- создание Единой базы данных о документах, имеющих отношение к истории Казахстана и приобретенных из зарубежных архивов, рукописных отделов, библиотек, музеев и научных центров с целью прекращения повторных зарубежных командировок.

На мой взгляд, мероприятия, посвященные 25-летию принятия Закона Республики Казахстан «О Национальном архивном фонде и архивах» должны быть нацелены на достижение вышеобозначенного и достигнуты в реальных действиях архивистов.

Для решения на системной основе задач и обеспечения соответствия требованиям времени по инициативе Архива Президента Республики Казахстан 19–21 октября 2022 г. в г. Алматы состоялся 1 Конгресс архивистов Казахстана «Открытому обществу – открытый Архив». Целью форума было создание постоянно действующей международной площадки для взаимодействия и выстраивания конструктивного диалога профессионального сообщества по актуальным вопросам архивной сферы, распространения лучших архивных практик и генерации инновационных идей. В работе форума приняли участие более 200 отечественных и зарубежных специалистов, ученых, экспертов по вопросам документирования и архивоведения, сотрудников архивных и научных учреждений, представителей дипломатического корпуса. По итогам работы Конгресса была принята Декларация, в которой заявлено – стремление к открытости, диалогу, взаимодействию в деле обеспечения сохранности документального наследия и поддержке инициативы Архива Президента Республики Казахстан по проведению Конгресса на казахстанской площадке 1 раз в 2 года под патронажем Международного совета архивов. Созданному Конгрессом Координационному совету во главе с директором Архива Президента Республики Казахстан Мустафиной А.Х. остается пожелать успехов по организации эффективной работы этого международного сообщества архивистов.

В заключение выражаю искреннюю благодарность всем, с кем приходилось на протяжении более 13 лет вместе решать задачи и проблемы архивного дела республики и поздравляю их с 25-летием принятия Закона!

Литература и источники

1. Назарбаев Н.А. Наше общее достояние. (Совещание, проведенное Президентом Республики Казахстан 28 января 2011 г. в Акорде, посвященное 20-летию Независимости Республики Казахстан)/ «Үкімет бюллетені» – «Правительственный бюллетень».
2. Абжанов Х.М. Н.А. Назарбаев и возрождение казахстанской государственности// Қазақстан мұрағаттары, 2010, № 2 (14).
3. Алимгазинов К.Ш. Электронный исторический источник: теоретико-методологические аспекты и технология источниковедческого анализа. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Алматы, 2010. 35 с.
4. Караваева А.Г. Информационные потребности непрофессионального пользователя государственных архивов: ожидания и реальность// Отечественные архивы, 2010, № 3.
5. Материалы «круглого стола»: «Фонды Национального архива Республики Казахстан как источниковая база для изучения истории периода суверенитета и независимости Республики Казахстан». Астана, 20 декабря 2010 г.
6. Сариева Р.Х. О деятельности Национального архива Республики Казахстан// Қазақстан мұрағаттары, 2011, № 1 (17).
7. Ульяницкий К.Б. Единая архивно-информационная среда в контексте информатизации общества// Отечественные архивы, 2009, № 3.
8. Сариева Р.Х. Архив и история (статьи и выступления), 2004, из-во «Арыс».
9. Сайт Архива Президента Республики Казахстан <https://archive.president.kz/ru/>

УДК / UDC 930.251

Организация работы Белорусского государственного архива-музея литературы и искусства с документами личного происхождения

Елена Александровна Макаренко¹

¹Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства, Республика Беларусь, Минск, заместитель директора

Аннотация. В статье изложена практика работы БГАМЛИ с документами личного происхождения. Отражены особенности комплектования, научного описания, учета, обеспечения сохранности, создания научно-справочного аппарата и использования данных документов.

Ключевые слова: Национальный архивный фонд, Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства, документы личного происхождения, музейные предметы.

Беларусь мемлекеттік әдебиет және өнер архив-музейінің жеке тектік құжаттармен жұмысын ұйымдастыру

Елена Александровна Макаренко¹

¹Беларусь мемлекеттік әдебиет және өнер архив-музейі, Беларусь Республикасы, Минск, директордың орынбасары

Аннотация. Мақалада Беларусь мемлекеттік әдебиет және өнер архив-музейінің жеке құжаттармен жұмыс істеу тәжірибесі сипатталған. Жинақтау, ғылыми сипаттау, есепке алу, сақтауды қамтамасыз ету, ғылыми-анықтамалық аппарат құру және осы құжаттарды пайдалану ерекшеліктері көрсетілген.

Түйін сөздер: Ұлттық архив қоры, Беларусь мемлекеттік әдебиет және өнер архив-музейі, жеке тектік құжаттар, музей заттары.

Organization of work of the Belarusian State Archives-Museum of Literature and Arts with documents of personal origin

Elena A. Makarenko¹

¹Belarusian State Archives-Museum of Literature and Arts, Republic of Belarus, Minsk, deputy director

Abstract. The article describes the practice of work of the Belarusian State Archives-Museum of Literature and Arts with documents of personal origin. Features of acquisition, scientific description, accounting, safety, finding aids and using these documents are summed up.

Keywords: National Archives Fund, Belarusian State Archives-Museum of Literature and Art, documents of personal origin, museum objects.

Белорусский государственный архив-музей литературы и искусства (далее – БГАМЛИ) активно работает в области собирания, хранения и использования документов личного происхождения литераторов, музыкантов, режиссеров, артистов театра и кино, художников и коллекционеров.

Основы работы архива-музея по выявлению и учету фондообразователей закладывались с 1970-х гг.

На сегодняшний день в БГАМЛИ сохранилась «Картотека учета личных архивов», наполняемая сведениями, полученными работниками во время командировок в Москву, Ленинград, Вильнюс, Киев и др. города. Выявление документов осуществлялось и за счет ресурсов архивов союзных республик. Так, например, работниками архивов Москвы и Вильнюса были выявлены документы Янки Купалы, Якуба Коласа, К. Когонца и др. и их ксерокопии на бесплатной основе были переданы на хранение в БГАМЛИ, тем самым пополнив соответствующие фонды и коллекции.

Дальнейшая работа по выявлению документов осуществляется по различным доступным источникам: с помощью изучения научно-справочного аппарата архивов, научных работ ученых, археографических сборников и сборников материалов конференций, интернет-ресурсов, в результате международных информационных взаимоотношений и во время командировок.

По состоянию на 1 января 2023 г. в списке источников комплектования архива-музея насчитывается 337 фондообразователей. В рабочий (перспективный список) включено еще 120 фамилий.

Документы из личных архивов в БГАМЛИ поступают как от фондообразователей, так и от их наследников или коллекционеров. В редких случаях от организаций.

Работа с владельцем личного архива может быть начата как по инициативе архива, так и архивовладельца. В обоих случаях работник отдела архивов организаций и формирования Национального архивного фонда (далее – НАФ) обязан детально изучить биографию фондообразователя, уточнить наличие и состав его документов в архиве-музее, осуществить переговоры.

Немаловажную роль в проведении переговоров играют человеческие и профессиональные качества работника: дипломатия, знания в различных областях науки и культуры. Работник архива должен быть тактичным, всесторонне развитым, уметь слушать, сопереживать, и самое главное – убедить владельца личного архива в важности сохранения и передачи его документов в БГАМЛИ, показать их значение для истории и культуры нашей страны.

За период 2018 – июль 2023 гг. в архив-музей поступило 160 фондов личного происхождения, из которых 66 являются новыми фондами, 94 – дополнения в уже существующие фонды. Среди них: документы поэтов Г. Бородулина и М.З. Башлакова, прозаика и публициста В.С. Липского и др.

Документы личного происхождения в БГАМЛИ чаще всего принимаются на условиях дарения. При денежной оценке заключается договор купли-продажи и документы оцениваются в соответствии с Методическими рекомендациями по денежной оценке документов, созданных на протяжении жизни граждан (их семьи, рода), или приобретенные ими в собственность на законных основаниях [1].

Обязательно учитываются критерии определения стоимости документов: содержание документа; значение деятельности (творчества) автора; время возникновения; неопубликованность; автографичность; наличие маргиналий (записей и помет); редкость; адресат; внешние особенности и физическое состояние документов.

За период 2019 – июль 2023 гг. архивом-музеем приобретены документы известных деятелей культуры и искусства Беларуси, среди которых документы художника, графика

А.М. Кошкүревича, литературоведа, прозаика, публициста А.В. Мальдиса, литературоведа, критика, прозаика С.В. Букчина, прозаика Е.С. Василевич и др.

Таким образом, документы личного происхождения деятелей культуры и искусства поступают в БГАМЛИ систематически. В среднем в год поступление составляет 31 фонд (новых и продолжений фондов).

Первичная экспертиза ценности документов личного происхождения, в том числе составление сдаточной описи происходит поэтапно, на стадии комплектования документами личного происхождения, и основана на системе научных критериев.

Основными критериями ценности документов личного происхождения являются: значение государственной, общественно-политической, творческой, научной и др. деятельности фондообразователя; время, место и исторические условия создания документа; значимость содержания документа, его информационная, историческая, научная, художественная ценность; физические характеристики, внутрифондовая и межфондовая взаимосвязь документа.

Составление сдаточной описи осуществляется по схеме систематизации документов, которая может состоять из следующих восьми разделов: биографические документы; творческие документы; переписка; дарственные документы; документы, собранные фондообразователем для своих работ и по интересующим его темам; документы о фондообразователе; визуальные документы; документы, отложившиеся в фонде.

Основная цель создания сдаточной описи – это исключение дублетных документов и их систематизация по основным разделам схемы без детального описания.

Вместе с документами личного происхождения на постоянное хранение в БГАМЛИ могут передаваться музейные предметы и печатные издания (издания фондообразователей, сборники, журналы, газеты, каталоги с публикациями фондообразователя, литература о фондообразователе, книги с дарственными надписями, коллекции печатных изданий и др.). Отметка об их наличии фиксируется в заявлении фондообразователя.

Во время проведения экспертизы ценности и обработки документов личного происхождения при наличии музейных предметов и библиотеки фондообразователя к описи составляется список музейных предметов, к печатным изданиям – отдельно списки на книги фондообразователя; книги с дарственными надписями; книги на иностранных языках, а также на газеты и журналы. Вместе с тем, книги фондообразователя с большим количеством правок и помет включаются в состав фонда.

Три экземпляра списков включаются в опись фонда, четвертый – в дело фонда. На государственный учет БГАМЛИ музейные предметы передаются по Акту приема-передачи музейных предметов на постоянное хранение, библиотека фондообразователя – по Акту приема-передачи книг и журналов на постоянное хранение.

На каждый музейный предмет заводится инвентарная карточка (в электронном и бумажном виде), в которой имеется фотография музейного предмета, общие сведения и его описание.

Поступление музейного предмета фиксируется в Книге регистрации поступления, а затем в Инвентарной книге проводится их инвентаризация.

Музейные предметы хранятся в обособленном архивохранилище в специальных металлических шкафах, коробках и конвертах, крупногабаритные – на стеллажных полках.

Выдача музейных предметов в пределах архива-музея осуществляется по Книге выдачи музейных предметов работнику, ответственному за подготовку выставки; для экспонирования в др. музеях – в соответствии с двусторонним соглашением и Актом выдачи во временное пользование.

Инвентаризация поступлений печатных изданий ведется в общих инвентарных

книгах. Издания с автографами в инвентарной книге помечаются буквой «а» через дефис после инвентарного номера. Инвентарные номера книг проставляются в списках, по которым они передаются в архивохранилище печатных изданий.

Библиографические карточки на печатные издания из фондов личного происхождения имеют запись «Из фонда (имя и фамилия фондообразователя)», на книги из личных библиотек – «Б-ка...».

Обязательным элементом при описании книг с дарственными надписями и пометами является их полистный просмотр. Все особенности издания в обязательном порядке фиксируются в описании издания.

Хранение печатных изданий ведется по порядку инвентарных номеров.

Мероприятия по обеспечению сохранности печатных изданий проводятся в соответствии с Правилами работы государственных архивов [2].

Печатные издания, поступившие с фондами личного происхождения, выдаются работникам архива-музея при выполнении ими плановых работ и пользователям в читальный зал. Выдача уникальных и редких книг, книг с автографами осуществляется только с разрешения руководства архива-музея.

На 1 сентября 2023 г. в архиве-музее хранится 711 музейных предметов и 32 720 печатных изданий.

Работу по научному описанию документов в БГАМЛИ осуществляют работники отдела научного описания документов фондов личного происхождения в соответствии с Методическими рекомендациями по работе с документами личного происхождения [3]. Данная работа включает в себя следующие этапы: изучение жизни и деятельности фондообразователя и сдаточной описи; составление первичной схемы систематизации дел в описи фонда; систематизация документов внутри дел (по хронологии, алфавиту названий или фамилий) или систематизация листов внутри дел; составление заголовков дел, определение крайних дат; усовершенствование схемы (содержания) систематизации дел фонда; систематизация дел в разделы и подразделы; редактирование заголовков дел; просмотр правильности систематизации дел работниками, затем – заведующим отделом; нумерация листов, подсчет документов, шифровка номеров дел на временных карточках и конвертах; компьютерный набор описи и ее проверка; создание справочного аппарата к описи (титального листа, предисловия, содержания, списка сокращений и др.); оформление актов (научного описания, о возвращении документов фондообразователю (при необходимости), уничтожения и др.).

Во время проведения научного описания документов личного происхождения проводится повторная экспертиза их ценности. При ее проведении работники БГАМЛИ сталкиваются с целым рядом проблемных вопросов. Так, на сегодняшний день, более 80 % документов личного происхождения передаются в архив-музей родственниками фондообразователя в неупорядоченном или поврежденном состоянии в коробках и пакетах. Поэтому их научное описание требует значительных трудозатрат. Остро стоит вопрос и о возможности приобретения личных архивов на платной основе. Родственники отказываются передавать уникальные документы в дар, если могут предложить их на аукционах за деньги.

Сложность в работе с поступающими документами состоит и в том, что они часто не имеют аннотаций, не указаны техники и жанры музыкальных и художественных произведений, много документов на иностранных языках.

Организация работы БГАМЛИ по учету документов личного происхождения также имеет свои особенности. К основным из них относятся: поступление в архив-музей неописанных документов; поступление документов в один фонд из разных источников; практически неограниченный по времени период комплектования; неравномерность

поступлений по количеству документов. В связи с этим могут меняться и условия фондирования, категория фонда и хронологические границы документов. Данные вопросы рассматриваются и утверждаются на Экспертно-методической комиссии БГАМЛИ.

К основным особенностям государственного учёта относится учёт не только описанных единиц хранения, но и документов, которые прошли этап составления предварительной (сдаточной) описи в отделе архивов организаций и формирования НАФ.

Учёт документов личного происхождения обеспечивается двумя видами документации: основной и оперативной. К основным учётным документам по фондам личного происхождения относятся: книга учёта поступлений; список фондов; листы фондов; архивные описи; реестры описей; сведения об изменениях в составе и объёме архивных фондов; описи особо ценных (далее – ОЦ) единиц хранения; список фондов, который содержит ОЦ единицы хранения; реестры описей с ОЦ единицами хранения; описи страхового фонда. Основные учётные документы обеспечивают учёт фондов на стадии хранения и использования.

Оперативная документация обеспечивает учёт документов на стадии комплектования, научного описания и их хранения. К оперативным учётным документам относятся: акты приёма-передачи документов личного происхождения, акты научного описания документов; акты переработки описей; акты об обнаружении неучтённых документов; акты о выделении к уничтожению документов, не подлежащих хранению; акты о технических ошибках в учётных документах; акты о неисправимых повреждениях документов; акты о необнаружении документов, пути розыска которых исчерпаны; акты о завершении работы по выявлению ОЦ документов.

По состоянию на 1 сентября 2023 г. в архиве-музее хранится 528 фондов, около 130 тыс. дел, 69 тыс. документов. 84,6 % (447 фондов, 88 007 дел) из них – это фонды личного происхождения деятелей культуры и искусства Беларуси, документы которых охватывают период XIX–XXI вв. К категории ОЦ отнесено 14 776 дел. Из них фонд пользования на пленке и микрофишах составляет 11 443 дела и фонд пользования цифровых копий – 5 506 дел.

Обеспечение сохранности документов личного происхождения осуществляется в соответствии с Правилами работы государственных архивов [2] и Методическими рекомендациями по работе архивов с документами личного происхождения [3]. В связи с невозможностью унификации документов личного происхождения по размерам, размещению текста, качеству основы и способа фиксации информации, обеспечение сохранности требует исполнения следующих условий: документы личного происхождения не подшиваются и не переплетаются; каждая единица хранения размещается в соответствующего размера папку; документы небольшого формата (фотографии, визитные карточки и др.) закладываются во внутренние конверты; документы большого формата (афиши, плакаты, рисунки, эскизы и др.) закладываются в конверты соответствующие размерам документов, помещаются в твердые папки и размещаются отдельно; произведения изобразительного искусства также помещаются в конверты и перекладываются микалентной бумагой, затем хранятся в твердых папках и размещаются в специальных шкафах; рисунки при хранении размещаются изображением вверх.

На сегодняшний день в БГАМЛИ оцифровывание документов осуществляется только на одном планшетном сканере – EPSON. В среднем ежегодно создается около 19 986 электронных страниц. В октябре 2023 г. осуществлена закупка планетарного сканера, который позволит значительно увеличить количество создаваемых цифровых копий документов.

Система научно-справочного аппарата к документам фондов личного происхождения БГАМЛИ включает в себя описи дел, систему каталогов (именного и систематического), путеводители.

После проведения научного описания документов личного происхождения составляется опись дел личного происхождения и справочный аппарат к ней. В предисловии к описи содержатся биографические сведения о фондообразователе, история поступления документов в архив-музей и краткое описание состава документов описи. При необходимости к описи может составляться список сокращений, а в случае переработки – переводная таблица.

На сегодняшний день в БГАМЛИ описей дел личного происхождения насчитывается 495 (439 – личных, 56 – семейных). Все описи имеют электронные цифровые образы (417 – в формате jpeg, 78 – в формате pdf). Доступ к ним пользователям читального зала предоставлен в полном объеме. С марта 2023 г. обеспечивается размещение описей дел в электронном виде на сайте БГАМЛИ.

Ежегодно с помощью функции «Фонд. Опись. Дело. Документ» программного модуля «Научно-справочный аппарат» Автоматизированной информационно-поисковой системы архива (далее – ПМ «НСА» АИС архива) БГАМЛИ обеспечивает ввод заголовков дел описей для информационного наполнения Системы открытого доступа к документам НАФ (далее – СОДД НАФ). На сегодняшний день в СОДД НАФ размещено около 35% описей дел личного происхождения архива-музея. Введено 46,6% заголовков дел личного происхождения от общего объема дел, хранящихся в архиве-музее.

Система каталогов БГАМЛИ включает в себя два вида каталогов – именной и систематический. Кроме традиционных бумажных каталогов, которые на сегодняшний день не пополняются, в архиве-музее осуществляется наполнение систематического и именного каталогов ПМ «НСА» АИС архива. Кроме того, до 2021 г. в состав системы НСА БГАМЛИ входила автоматизированная информационно-поисковая система ААТ «Именной каталог», конвертированная в именной каталог ПМ «НСА».

Каталогизация документов в БГАМЛИ является плановой работой. Ее объем с перечнем фондов и описей вносятся в годовой план работы архива-музея. В результате каталогизации документов ежегодно создается около 10 тыс. каталожных карточек. По состоянию на 1 октября 2023 г. в электронные каталоги введена 252 351 каталожная карточка (систематического – 28 859, именного – 223 492).

Поиск по традиционным и электронным каталогам доступен для пользователей читального зала архива-музея в полном объеме. В СОДД НАФ доступны каталожные карточки, созданные с помощью ПМ «НСА».

На сегодняшний день в БГАМЛИ имеется два справочника по фондам архива-музея, изданные в 1997 г. [4] и 2012 г. [5]. Завершается работа над третьей частью Справочника по фондам БГАМЛИ, поступившим в архив-музей в 2011–2021 гг.

Документы личного происхождения активно используются как работниками, так и пользователями читального зала БГАМЛИ. Всего за 2018–2023 гг. архивом-музеем подготовлено 90 выставок (29 тематических и 61 персональная). В выставочной деятельности документы личного происхождения используются при освещении государственных праздников и памятных дат («Становление белорусской государственности в 1918–1920-х гг.», ко Дню Семьи; «Мінск. 3 ліпеня 1944» ко Дню Независимости; «Пісьменнік і ваенны ўрач» Ко Дню медицинского работника и др.); к юбилейным датам фондообразователей – известных деятелей литературы и искусства Беларуси: «Сапраўдны талент» к 125-летию дирижера и композитора Марка Шнейдермана; «...Прайсці праз вернасць»: к 110-летию народного поэта Беларуси Максима Танка; «Галінкі з «Дрэва вечнасці» (к 90-летию поэта, драматурга Владимира

Короткевича»); «Да 145-годдзя паэтки, прэзаіка, публіцыста, асветніцы Цёткі (Алаізы Пашкевіч)» и др. Кроме того, на открытие витринной выставки, посвященной юбилею, приглашаются родственники фондообразователя и заинтересованные лица. Так, например, в апреле 2023 г. была открыта выставка к 115-летию писательницы, переводчицы Ядвиги Беганской с участием ее сына и внучки.

БГАМЛИ ежегодно (2 раза в год) проводит Узвышевские и Архивные чтения. Так, за 2018–2023 гг. были проведены чтения на следующие темы: «Беларуская літаратура і пачаткі дзяржаўнасці»; да 125-годдзя Паўліны Мядзёлкі; «БДАМЛМ як скарбніца нацыянальнага архіўнага фонду»; «Уладзімір Караткевіч і яго час»; к 95-летию и 100-летию со дня основания литературного объединения «Узвышша»; «Беларускія пісьменнікі ваеннага пакалення: лёсы і творы»; «Фонды асабістага паходжання – крыніцы гістарычнай памяці народа») и 1 круглый стол «Вайна ў лёсах і творчасці пісьменнікаў».

Прочитано 59 лекций по вопросам комплектования, научного описания, учета, обеспечения сохранности, использования документов фондов личного происхождения. Большое внимание уделялось популяризации состава документов фондов известных деятелей литературы и искусства Беларуси. («Рэжымы захоўвання музейных прадметаў, навукова-дапаможных і сыравінных матэрыялаў», «Гісторыя і дзейнасць, асаблівасці працы БДАМЛМ. Склад і змест фондаў»; «Дакументы і фонды БДАМЛМ як крыніцы гістарычнай памяці народа»; «Асаблівасці навуковага апісання і тэхнічнай апрацоўкі дакументаў асабістага паходжання: з практычнага вопыту»; о жизни и творчестве деятелей литературы и искусства на основе документов с фондов личного происхождения БГАМЛИ и др.).

За период 2018 – сентябрь 2023 г. работниками БГАМЛИ проведено 96 экскурсий по выставкам, подготовленным на основе документов личного происхождения. Приняли участие в записи 59 теле- и радиопередач (фильмы и сюжеты о жизни и деятельности известных деятелей литературы и искусства). Подготовили 12 сборников документов (творческого и документального наследия Паулины Меделки, Всеволода Игнатовского, Алексея Клумова и др., сборник военных дневников белорусских писателей, архивный альманах «Автограф»). Опубликовали 87 статей в научных и периодических изданиях.

В 2022 г. в архивной отрасли стартовала акция «Архивы–школе». В рамках ее реализации БГАМЛИ анонсировал возможность посетить наш архив-музей учащимися всех учебных заведений республики. В результате, за период с января по сентябрь 2023 г. в архиве-музее было проведено более 40 мероприятий как для учащихся школ в возрасте от 8 до 17 лет (в том числе для детей с ограниченными возможностями), так и студентов высших и средних специальных учебных заведений. В августе 2023 г. архивом-музеем организована шефская работа над учащимися государственного учреждения образования «Средняя школа № 86 имени Томаша Занько». Для них были проведены тематические лекции, разработанные на основе материалов фондов архива-музея.

В настоящий момент, БГАМЛИ организует встречи школьников и студентов учебных заведений республики с известными деятелями литературы и искусства – фондообразователями архива-музея. В ходе проведения данных мероприятий ребята могут познакомиться не только с творчеством известных людей, но и с профессией, которую они представляют. Так, ко Дню народного единства была организована встреча учеников 10 и 11 классов и студентов 4 курса исторического факультета БГУ с белорусским кинорежиссером, сценаристом и писателем Владимиром Александровичем Орловым.

Таким образом, организация работы с документами личного происхождения и их популяризация в БГАМЛИ носит комплексный характер и осуществляется в соответствии с законодательными и нормативно-методическими документами в сфере архивного дела Республики Беларусь.

Литература и источники

1. «Метадычных рэкамендацый па грашовай ацэнцы дакументаў, утвораных на працягу жыцця грамадзян (іх сям’і, роду), альбо набытыя імі ва ўласнасць на законных падставах. Профіль: дзеячы літаратуры, мастацтва, культуры, навукі» (утверждены протоколом ЭМК БГАМЛИ от 31.05.2012 № 5, с изменениями, внесенными приказом директора Департамента по архивам и делопроизводству от 29.10.2015 № 40).

2. Правила работы государственных архивов (утверждены постановлением Министерства юстиции Республики Беларусь от 31 августа 2022 г. № 119).

3. Метадычныя рэкамендацыі па рабоце архіваў з дакументамі асабістага паходжання (утверждены приказом директора Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь от 28.12.2015 № 48)

4. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва: даведнік. Вып. 1 Паступленні 1960–1992 гг.; уклад.: І.Л.Асецкая [і інш.]; рэдкал.: В.Я. Данекіна [і інш.]. – Мінск: БелНДІДАС, 1997. – 471 с.

5. Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва: даведнік. Вып. 2 Паступленні 1993–2009 гг. / Дэпартамент па архівах і справаводстваў Міністэрства юстыцыі Рэспублікі Беларусь, Установа «Беларускі дзяржаўны архіў-музей літаратуры і мастацтва»; уклад.: В.Я. Данекіна, Г.В. Запартыка, У.Г. Кулажанка ; рэдкал.: У.І. Адамушка [і інш.]. – Мінск: Медысонт, 2012. – 352 с.

УДК / UDC 930.251

Қазақстанның архив мекемелеріндегі жеке тектік қорларды қалыптастырудың қазіргі жағдайы

Айханым Ханайқызы Максымканова¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, Қолданбалы және ғылыми жобалар орталығының ғылыми қызметкері

Аннотация. Мақалада архив мекемелеріндегі жеке тектік қорларды қалыптастыру бойынша салыстырмалы талдау жүргізіледі. Автор қазіргі кезеңде жеке тектік құжаттарды жинақтау, құжаттардың құндылығын сараптау, істерді қалыптастыру және ғылыми-анықтамалық аппаратты құру мәселелерін, сондай-ақ осы аспектілер бойынша жаңа перспективалық бағыттарды қарастырады.

Түйін сөздер: жеке тектік құжат, архив, жеке тектік қор, жинақтау, тізімдеме

Современное состояние формирования фондов личного происхождения в архивных учреждениях Казахстана

Айханым Ханайевна Максымканова¹

¹Архив Президента Республики Казахстан, научный сотрудник Центра прикладных и научных проектов

Аннотация. В статье анализируются вопросы формирования фондов личного происхождения в архивных учреждениях Казахстана. Автор рассматриваются проблемы комплектования документов личного происхождения, экспертизы ценности документов, формирования дел и составления научно-справочного аппарата на современном этапе, а также новые перспективные направления по данным аспектам.

Ключевые слова: документы личного происхождения, архив, фонд личного происхождения, комплектование, опись

The current state of the formation of funds of personal funds in archival institutions of Kazakhstan

Aikhanym Kh. Maksymkanova

¹Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Researcher at the Center for Applied and Scientific Projects

Abstract. The article analyzes the issues of the formation of funds of personal origin in archival institutions of Kazakhstan. The author considers the problems of acquisition of documents of personal origin, examination of the value of documents, the formation of cases and the compilation of scientific reference apparatus at the present stage, as well as new promising directions on these aspects.

Keywords: documents of personal origin, archive, fund of personal origin, acquisition, inventory

Жеке тектік құжаттар – жеке адамның өмірі мен қызметі барысында белгілі бір бағыт, бағдарсыз стихиялы түрде қалыптасады. Сондықтан жеке тектік құжаттар қор иесінің өмірі мен қызметіне, шығармашылығына байланысты мазмұны, түрі, тұрпаты, толықтығы мен құрамы жағынан әр-түрлі болып келеді. Сол себепті де олар басқару құжаттары секілді бір ізді ғылыми-техникалық өңдеу жұмыстарына келмейді. Осындай жағдайларға байланысты қор иесінің өміріне, қызметіне, құжаттарының әр-түрлі жанрдағы түрлерін жүйелеу жұмыстары әдістемелік нұсқаулықтар, ұсыныстар негізінде жасалады.

Республикамызда жеке тектік қорларды қалыптастыру, олармен жұмыс жасау дәстүрі және анықтау, толықтыру, пайдаланудың көп жылдық тәжірбиесі қалыптасқан. Сонымен қатар, жеке тектік құжаттардың өзіне тән ерекшеліктеріне байланысты қалыптастыру реті сақталған. Бұл жұмыс жасау тәртібі кеңестік кезеңде қалыптастырылған жүйе негізінде атқарылып келеді.

Архивтерде жеке тектік құжаттардың қалыптасуы, толықтыру, сақтау, ғылыми-техникалық өңдеу т. б. мәселелерінің тарихнамасына тоқталайық.

1950 жж. соңында жеке тектік қор құжаттарына арналған арнайы зерттеулер пайда болды. Солардың бірі В.И. Поповтың мақаласына тоқталайық. Жалпы ТМД елдерінің архивтерінде алғашында өнер қайраткерлерінің жеке тектік құжаттарымен толықтырылған. В.И. Попов өнер қайраткерлерінің жеке тектік құжаттарының құрамы мен мазмұнын зерттеген. Автор өнер қайраткерлерінің құжаттарының ерекшелігін айта отырып, ғылыми-техникалық сипаттауда қандай құжат түрлеріне баса назар аудару керектігін айтқан. В.И. Поповтың пікірінше өнер қайраткерлерінің өнері және шығармашылығымен танымал болғандықтан, шығармашылығына қатысты құжаттарын жүйелеуде тізімдеменің бірінші бөліміне енгізілу керек. Өнер қайраткерлерінің шығармашылық құжаттары түрлі жанрда болады. Архивист мамандар өнер қайраткерлерінің түрлі жанрдағы құжаттарын біле алу керек деген тұжырым жасайды. «Систематизация документальных материалов фонда личного происхождения требует особенной тщательности, а схема постоянства и устойчивости» – [1]. В.И. Попов өнер қайраткерлерінің тізімдемесін құрастыруда құжаттарды жүйелеудің ретін сипаттаған. Мысалы жазушылардың құжаттары мынадай түрде жүйелену керек дейді. Жазушылардың құжаттары шығармашылығына қатысты бөлімде қолжазбалар бөлімі деп атап, ары қарай романдар, повестер, әңгімелері, естеліктер т. б. бөлімшелерге бөлініп жинақталады. Екінші бөлімде хаттар жинақталса, үшінші бөлімде биографиялық құжаттар, төртінші бөлімде қор иесі туралы құжаттар мен қор иесін қызықтырған тақырыпта құжаттары топтастырылады. Ең соңғы бөлімде фотоқұжаттары енгізіледі. Бұл жоғарыда аталған жеке тектік құжаттар түрі мазмұны мен мағынасына қарай тақырыптық, хронологиялық тәртіппен орналасатындығын айтқан.

Жеке тектік қорлардың тізімдемесі туралы Л.Г. Сырченконың еңбегін айтсақ болады [2]. Жеке тектік қорлардың тізімдемесіне ғылыми-анықтамалық аппарат түрлері жасалатындығы белгілі. Жеке тектік қорлардың тізімдемесінің ғылыми-анықтамалық аппарат түрлеріне мазмұны, алғысөз, адам-аты жөніне байланысты көрсеткіштер, қысқартылған сөздер тізімінен тұрады. Л.Г. Сырченконың тұжырымы бойынша революцияға дейінгі жасалған тізімдемелерде ғылыми-анықтамалық аппарат болмаған екен. Сонымен қатар істердің атауы толық негізде сипатталмаған, жеке тектік құжаттардың хронологиялық шегі нақты айқындалмаған және құжаттарды топтастыруда бірізділік жүйемен құрастыру керектігін айтқан. Л.Г. Сырченко ғылыми-анықтамалық аппарат түрлеріне тоқталып, түсіндірген.

Жеке тектік қорды қалыптастыру – жеке тұлғаның немесе отбасының өмірі мен

қызметіне қатысты құжаттардан құралған архивтік қор. Жеке тектік құжаттар танымал тұлғалардың қызметі барысында жинақталатын құжаттар және олар қалыптастыру кезінде әр тұлғаның жеке меншігі. Республикалық архивтерде жұмыс жүргізуді ұйымдастыру барысына ықпал ететін бірқатар ерекшеліктерге ие болады. Жеке тектік қордың құрамындағы құжаттар заңдық және авторлық құқық нысандарының нормаларына сәйкес пайдаланылады. Кейбір танымал тұлғаларға моральдық зиян келтіретін мәліметтерді жариялауға жол берілмейді немесе өзінің кейбір құжаттарымен танысуға, пайдалануға, шектеу қояды. Танымал тұлғалар өздерінің құжаттарын мемлекеттік тұрақты сақтауға тапсырған құжаттарының шарттары қатаң орындалу мақсатында танымал тұлға мен архивтің келісім-шартында нақтыланады. Осы орайда жеке тектік қор құжаттарымен жұмыс жасайтын зерттеушілер қор иесінен немесе соған құқығы бар мұрагерінен рұқсатын құжат негізінде алуы тиіс.

Мемлекеттік тұрақты сақтауға тапсырылатын жеке тектік құжаттардың құрамын белгілі бір ықтималдық жорамалмен болжауға болады. Яғни танымал тұлғаның өмірбаяны, атқарған қызметі, шығармашылық еңбектері, қандайда бір елеулі оқиғаға қатысқандығы, араласқан ортасы секілді критерийлеге көңіл аударылады.

Жеке тектік құжаттарды архивке тапсыру тәртібі болмағандықтан, құжаттар шашыраңқы күйде тапсырылады. Танымал тұлғаның жеке тектік құжаттарының ғылыми-техникалық өңдеу жұмыстары архив тарапынан жүргізіледі. Алайда, архив саласында ақылы қызмет көрсететін орталықтар танымал тұлғалардың құжаттарын архивке тапсыру талаптарына сәйкес ретке келтіреді. Яғни әрбір құжаттарын жанр бойынша және хронологиялық тәртібі бойынша тізбесін жасайды. Мұндай дайындықпен тапсырылған жеке тектік құжаттар мамандарға ғылыми-техникалық өңдеуден өткізу, мемлекеттік тұрақты сақтауға тапсыру жұмыстарын жеңілдетеді және уақытты үнемдейді. Жеке тектік құжаттарын архивке тапсыруда ақылы қызметті пайдаланатын танымал тұлғалар бірең-сараң деуге болады.

Қазіргі таңда еліміздің республикалық архивтерінде жеке тектік қорларды қалыптастыру барысы Мәскеу қаласында орналасқан Орталық мемлекеттік әдебиет және өнер архивінің, 1990 ж. жарыққа шыққан «Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения (литература и искусства)» атты әдістемелік нұсқаулығы негізінде атқарылады. Аталмыш әдістемелік нұсқаулық әдебиет және өнер саласының қайраткерлеріне арналып жасалынған. Әдістемелік нұсқаулықта әдебиет және өнер қайраткерлерінің құжаттарын қабылдау, құндылығын анықтау, санаттарға бөлу, сақтау бірліктерін қалыптастыру, ғылыми сипаттау, ғылыми-анықтамалық аппарат құралдарын жасау мәселелері толығымен қамтылған [3].

Архивтерді жеке тектік құжаттармен толықтыру жұмыстары кезең-кезеңімен жүріп мынадай міндеттерді жүктейді:

– жинақтау дереккөздерінің тізімін архивтің қызмет бейініне байланысты құрастыру [3, 7 б.];

– жинақтау дереккөздерінің тізіміне енген танымал тұлғалар өздерінің құжаттарын архивке тапсыру үшін үгіт-насихаттау және келісімшарт жасасу [3, 7 б.]; Келісу әдістерін қолдануда архив мамандарына сыпайылық пен әдептілікті және өнегелікті талап етеді.

– қор иелерінің үйінде мемлекеттік сақтауға құжаттарды іріктеу, сараптау-тексеру комиссиясына (СТК) құжаттарды қабылдау жөніндегі қолхатын дайындау [3, 7 б.];

– құжаттардың алғашқы құндылығын анықтау мақсатында жеке тектік қор құжаттарының алдын-ала есебін жасау, бағасын беру және СТК-на қарауға даярлау [3, 7 б.];

– архив СТК-на қарастыруды, қабылдау, қор құру және қордың санаттарын анықтау мәселелерінің шешімін табуы [3, 7 б.].

Елімізде танымал тұлғалар архивтерге құжаттарын өзінің өтініші немесе өсиет ретінде тапсыра алады. Құжаттарын тапсыру уақыты қор иесі мен архив арасында келісіледі. Қор иесінің құжаттарын қабылдап алу қабылдау актісі негізінде жүзеге асады. Қабылдау актісі 2 данада жасалып, 1 данасы қор иесіне, 2-данасы архивке беріледі.

Жинақтау дереккөздердің тізіміне енген қор иелерімен қарым-қатынас архив пен арадағы келісімшарт негізінде жүзеге асырылады. Қор иесі құжаттарын ақысыз, қайтарымсыз мемлекеттік меншікті құқығы бар архив тарапына береді, ал архив жеке тектік құжаттардың архивтік қорын ұйымдастыру және ғылыми сараптама жасау, оларды ашық пайдалануға рұқсат етуді ұйымдастыру мақсатында, тек келісімшарт бойынша шектелген жағдайлардан басқа, қор иесінің тиісті құжаттарын мемлекеттік сақтауға қабылдайды.

Архивтерді жеке тектік құжаттармен толықтыру жұмыстарымен айналысуда толықтыру дереккөздерінің тізімін құрастыру өте маңызды. Алайда, толықтыру дереккөздерінің тізімі архивтерде әртүрлі деңгейде құрастырылып жатыр. Толықтыру дереккөздерінің тізімін құрастыруға байланысты ғылыми еңбектер, әдістемелік ұсынымдар, нұсқаулықтар жоқтың қасы деуге болады.

Мәселен, 2021 ж. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінде толықтыру дереккөздерінің 2 тізімі бекітілген. Бірінші тізімде мемлекеттік тұрақты сақтауға қабылданатын тұлғалардың тізімі деп аталады. Яғни бұл тізімде танымал тұлғалардың нақты үйлерінде сақтап отырған құжаттары бар тұлғалардың есімдері енгізілген [4]. Бұл тізімге 246 тұлғаның есімдері енгізілген. Ал, екінші тізім ықтимал толықтыру дереккөздерінің тізімі деп аталған [5]. Бұл дегеніміз тізімге енген тұлғаларда архивке өткізетін құжаттары жоқ тұлғалар. Яғни болашақта құжаттарын дайындап, өткізуі мүмкін деген болжаммен жасалған тізім.

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архив пен толықтыру дереккөздеріне енген танымал тұлғалар арасында келісулері ауызша жүргізіледі. Танымал тұлға да құжаттарын тапсыруға келісімін ауызша түрде береді. Белгілі бір уақыт аралығында құжаттарын жинастырып архивке тапсыру барысында ғана келісімшарт жасалады. Сол уақыт аралығында танымал тұлғалар құжаттарын тапсырғылары келмей немесе басқа архивтерге тапсырғылары келіп, ойлары өзгеріп жатады. Мұндай жағдайда архивпен келісулер жүргізілсе де, танымал тұлға құжаттарын тапсыратынын немесе тапсырмайтындығын нақты білмейді.

Ал, Қазақстан Республикасы Президентінің Архивінде танымал тұлғалар арасында құжаттарын тапсыру туралы келісулер келісімшарт негізінде жүзеге асады. Белгілі бір уақыт аралығында құжаттарын жинастырып, келісімшарт негізінде танымал тұлғалар құжаттарын архивке тапсырады. Яғни танымал тұлға құжаттарын тапсыруға келісіп жатқан жағдайда келісімшарт алдын-ала жасалады. Бұл жұмыс түрі өте тиімді. Себебі толықтыру дереккөздеріне енген тұлғаларымыздың құжаттарын тапсыратындығына сенімді болады. Яғни Қазақстан Республикасы Президенті архивінде толықтыру дереккөздерінің 2 тізімі жасалған. Біріншісі архивке тапсыру туралы келісімшарт жасалған танымал тұлғалардың тізімі болса, екіншісі болашақта келіс-сөздер жүргізетін тұлғалардың тізімі. Сонымен қатар деректер базасында қор иесінің мекен-жайлары, байланыс телефондары, өтініш пен келісім жасау мерзімдері, қағаз негіздегі және дыбыс-жазба, электрондық құжаттардың қабылданған көлемі, қорлардағы сипатталған істердің саны туралы мәліметтер жинақталады. Бұл ақпараттар легі қор иесімен келісімшарт жасасқан сәттен бастап базаға енгізіле бастайды [5, 46 б.].

Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архиві толықтыру дереккөздерінің тізімі құрастырылмаған. Яғни, танымал тұлғалардың құжаттарын тапсырғысы келетін қалауы бойынша толықтыру жұмыстарымен айналысады.

Байқағанымыздай, елімізде республикалық архивтерде толықтыру дереккөздерінің тізімі мүмкіндігінше әр-түрлі деңгейде құрастырылып келеді. Бұл мәселені шешу мақсатында толықтыру дереккөздерінің тізімін құрастыруда қойылатын талаптар, критерийлер, бағыттары сынды мәселелер нақтыланған ғылыми еңбектер, әдістемелік ұсыныстар, нұсқаулықтар жарыққа шықса, жеке тектік құжаттармен толықтыру жұмыстарының біріздендірілген жүйесін қалыптастыру қажет деп есептеймін. Сонымен қатар архивтерге басшылық жасайтын жаңадан құрылып жатқан комитетте толықтыру дереккөздерінің тізімінің жүйесін тексеріп, толықтырулар енгізіп отырса, жеке тектік қорларды қалыптастыруда біршама мәселелерді болдырмауға септігін тигізер еді.

Архивке қабылданған жеке тектік құжаттар мемлекеттік тұрақты сақтау үшін құндылықтары сарапталады. Жеке тектік құжаттардың құндылығын анықтауда мынадай критерийлер негізінде атқарылады. Олар:

- қор иесінің атқарған қызметінің маңыздылығы (мемлекеттік, қоғамдық, шығармашылық)
- құжаттардың жасалу уақыты мен орны;
- құжаттардың ақпараттық маңызы (ғылыми, шығармашылық, қызметтік);
- құжаттардың сыртқы белгілері;
- құжаттардың бір-бірімен байланысы [6, 11 б.].
- Қор иесінің атқарған қызметінің маңыздылығы мынадай факторлар негізінде анықталады;
  - қор иесі туралы монографияларда, энциклопедияларда және т. б. жарияланған еңбектерде пікірлер;
  - қор иесінің қызметін растайтын ресми белгілердің болуы (құрметті атақтары, ордендері, мемлекеттік сыйлықтары, атқарған қызмет дәрежесі);
  - қор иесінің атқарған қызметі туралы қоғамның пікірі (баспасөз беттеріндегі пікірлер, әріптестерінің пікірлері, хаттар);
  - қор иесі қызмет атқарған мекеменің қор иесі туралы берген бағасы [7, 4 б.].

Құжаттардың жасалу уақыты мен орны критерий бойынша архив мамандарына неғұрлым мұқияттылықпен көңіл бөлуді талап етеді. Себебі құжаттың жасалу уақыты немесе орны көрсетілмеген жағдайда мамандар нақтылап, анықтау қажет болады.

Құжаттарының ақпараттық маңызы критерий дегеніміз құжатта белгілі бір оқиғаны, фактілерді немесе бір адам туралы қамтылған ақпарат толық болуы тиіс.

Құжаттардың сыртқы белгілері критерийлері бойынша жеке тектік құжаттардың физикалық жағдайы, түпнұсқалығы, автордың қолжазбалары немесе енгізілген өзгертулер, құжаттың мәтіні немесе өшуге айналған мәтіндердің кездесуі, құжаттардың рәсімделуі т. б. белгілері назар аудартады. Бұл белгілер құжаттарды ұзақ сақтауға септігін тигізіп және құндылықтары артады.

Құжаттардың бір-бірімен байланысы критериін қолданылу барысында қайталанатын ақпараттар және бір-бірін толықтыратын ақпараттар болады. Қайталанған ақпараты бар бұл құжаттарға бір құжаттың бірнеше нұсқасы немесе көшірме нұсқалары жатқызылады. Мұндай құжаттардың құндылығын анықтау барысы қордың қай санатқа жатқызылғандығы ескеріледі. Егер қорда құжаттарының түпнұсқалары болған жағдайда, көшірме нұсқалары мемлекеттік тұрақты сақтауға қабылданбайды. I және II санатқа жатқызылған жеке тектік қорлардың құрамында жарияланған қолжазбалар тұрақты сақтауға қабылданады. Ал, III санаттағы жеке тектік қорларда автордың түзетуімен жарияланбаған қолжазбалар сақтауға қабылданбайды.

Бір-бірін толықтыратын ақпараттар әр-түрлі құжаттарда кездесіп, белгілі бір мәліметті растап немесе жоққа шығарады. Мысалы, еңбек кітапшасында атқарған қызметі туралы мәліметтер болады, ал өмірбаянындағы мәліметтер еңбек

кітапшасындағы мәліметтерді растауы немесе жоққа шығаруы мүмкін [7, 12 б.]. Демек, бір-бірін байланыстырып толықтыратын құжаттар мемлекеттік тұрақты сақтауға қабылданады.

Аталған критерийлер негізінде жеке тектік құжаттардың құндылығын анықтау барысында архив мамандарынан кәсіби дайындық пен танымал тұлғаның қызмет саласына қатысты білімді талап етеді. Жеке тектік құжаттардың құндылығын анықтау барысында мемлекеттік тұрақты сақтауға жатпайтын құжаттар қайтару актісі арқылы қор иесіне қайтарылады. Қайтару актісіне енгізілген құжаттар тізімі СТК-да қаралып, шешім қабылданады.

Егер қор иесі мемлекеттік тұрақты сақтауға жатпаған құжаттарын алудан бас тартса, қор иесінің жазбаша келісімімен құжаттары жойылады. Көп жағдайда қор иелері құндылығы сараланған құжаттарын алудан мүлдем бас тартады. Мұндай жағдайда қор иесін ескерту арқылы немесе жазбаша келісім арқылы құжаттары жойылады.

Құндылығы анықталған жеке тектік құжаттар құрамы мен көлеміне байланысты санаттарға бөлінеді.

Мәселен, қордың санаттарын анықтау мәселелері республикалық архивтерде әр-түрлі түсінікте жүргізіледі. Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Президентінің архивінде танымал тұлғаның құжаттарының құндылығы мен құрамы, толықтығына байланысты I және II, III деген санаттарға бөлген [8]. Санаттарға бөлу мәселелері 2014 ж. жарыққа шыққан «Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения в Архиве Президента Республики Казахстан» [8, 11 б.] әдістемелік ұсыныста баяндалған.

I-ші санатқа елімізге көрнекті, танымал мемлекет және саяси, қоғам қайраткерлерінің жеке тектік қорлары жатқызады. Сонымен қатар құжаттарының құрамы 50 пайыздан жоғары аса құнды болуы тиіс. Ал, II-ші санатқа мемлекет және саяси, қоғам қайраткерлерінің құжаттары белгілі бір салаға қатысты және елеулі тарихи оқиғаларға қатысты құжаттары бар тұлғаларымыздың қорлары жатқызылған. III-ші санатқа мемлекет және саяси, қоғам қайраткерлерінің құжаттарының құрамы жергілікті деңгейде болған оқиғаларды бейнелейтін және кәсіби шеңберде шектелген тұлғаларымыздың жеке тектік қорларын енгізген [8, 11 б.]. Жеке тектік қорларды санатқа бөлу жұмыстары құжаттардың құндылығын айқындауда белгіленеді. Санаттарға бөлінген жеке тектік қорларды СТК отырысында қаралады.

Ал, қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінде санатқа бөлу жұмыстары пайдалану дәрежесіне байланысты жіктелген. Яғни жеке тектік қор құжаттарына келетін зерттеушілер, сұраныс хаттар, сұхбаттар, арнайы түсірілген бағдарламалар саны бойынша бөлінген. Орталық мемлекеттік архивінде I-ші санатқа 2-ші Дүниежүзілік соғысқа қатысқан ардагерлеріміздің жеке тектік қорлары атаулы мереке қарсаңында ғана емес жыл бойы сұраныстар өте көптеп келеді. Атап айтсақ, Кеңес Одағының батыры, жазушы Б. Момышұлы; Қазақстанның «Халық Қаһарманы» партизаны Қ. Қайсенов, К. Әбенев; Кеңес Одағының 2 мәрте батыры, ұшқыш Т. Бигелдинов; Рейхстагқа ту тіккен, «Халық Қаһарманы» Р. Қошқарбаев; Қазақстанның «Халық Қаһарманы», ұшқыш Х. Доспанова. Батырларымыздың жеке тектік қорларындағы сұхбаттары, фотосуреттері, мақалаларына әсіресе естеліктер, күнделіктері, хаттарына көпшілік қауым қызығушылық танытады. Сонымен қатар, әдебиет және өнер саласына қатысты жеке тектік қорлармен қоса ғалымдардың жеке тектік қорларына да сұраныстар жетерлік.

Ал, II-ші санатқа орта деңгейлі сұранысқа ие жеке тектік қорлар жатқызылған. Яғни ғылыми айналымға еніп, толығымен зерттелмеген қорлар. III-ші санатқа, бірең-сараң сұраныстар келген немесе мүлдем қаралмаған, ғылыми айналымға енген жеке

тектік қорлар жатқызылған. Анықталған жеке тектік қорлардың санаттары, архив ішінде құрылған жеке тектік қорлардың тізімінде белгіленген [9]. Алайда, бұл тізім оқу залына келген ғалымдар мен зерттеушілерге көрсетілмейді. Демек, жеке тектік қорларды санатқа бөлу мәселелері архив мамандарына жұмыстарын оңтайландыру үшін жасалған. Алайда, Орталық мемлекеттік архивінде жеке тектік құжаттармен жұмыс жасауға арналған әдістемелік ұсыныстарда, нұсқаулықтарда немесе ғылыми еңбектерде санатқа бөлу мәселелері қарастырылмаған.

Құндылығы анықталған жеке тектік құжаттардан сақтау бірліктері қалыптастырылады. Сақтау бірліктері архивтік қор шегінде жүйеленген, тізімдемеге енгізілген, есепке алуды, іздеуді, пайдалануды қамтамасыз ететін тәртіппен рәсімделеді.

Жеке тектік құжаттар архивтік қор шегінде сақтау бірліктері хронологиялық, тақырыптық, хронологиялық-функционалдық тәртіппен жүйеленіп орналастырылады. Сақтау бірліктерінің жүйесі қор иесінің қызметінің сипатымен, құжаттарының құрамы және көлемімен айқындалады.

Жеке тектік құжаттардың жүйеленуіне ерекше назар аударылады. Себебі архив маманы тізімдемеде қор иесінің қызметінің маңызын, қоғамдағы орнын, құжаттарының құндылығын айқындап көрсете алуы тиіс. Сонымен қатар әрбір құжаттың хронологиясын нақтылауы тиіс. Өйткені жеке қордың ғылыми айналымға енуіне жол ашады.

Жеке тектік құжаттарын тізімдемеде жүйелеудің сұлбасы төмендегідей:

- шығармашылығына қатысты құжаттары (немесе ғылыми құжаттары);
- хаттары;
- өмірбаянына қатысты құжаттары;
- қор иесі туралы құжаттары;
- қор иесін қызықтыратын тақырыпта жинаған құжаттары;
- фотоқұжаттар;

Бұл жүйелеудің реті қор иесінің қызметіне байланысты орындары өзгеруі мүмкін. Ол қателік болып саналмайды. Ең бастысы қор иесінің құнды әрі қызықты құжаттары тізімдемеде мәні мен мазмұны айқын көрсетілуі тиіс.

Қор иесінің шығармашылығына қатысты немесе ғылыми еңбектері қолжазба негізінде немесе автордың түзетулері енгізілген құжаттары болуы тиіс. Қолжазбалардың түрлері мынадай болып бөлінеді:

- шығармаларының жоспарлары, алғашқы нұсқалары;
- шығармалары мен кітаптарының өзі түзеткен нұсқалары;
- аудармалары, мақалалары, зерттеулері, естеліктері, күнделіктері, пікірлері, баяндамалары;
- сөйлеген сөздерінің конспектілері; дәріс жазбалары, салған суреттері.

Жеке тектік қор құжаттарына келетін сұраныс хаттар, бағдарламалар, сұхбаттарда көбінесе қор иесінің қолжазбасы қызықтырады. Сонымен қатар ұйымдастырылған көрмелерде көрермендердің қызығушылықтары қор иесінің қолжазба еңбектері, қолтаңбасы көңіл аудартады. Себебі қор иесінің беймәлім қырларын зерттеуге септеседі. Қазіргі уақытта қолжазба негіздегі құжаттардың саны азаюда. Өйткені компьютердің дәуірі орнаған уақытта танымал тұлғалар өздерінің еңбектерін машинкалық нұсқада тапсыруда.

Бұл аталған құжаттардың түрлері қор иесінің қорында бәрі бірдей болмауы мүмкін. Барынша тапсырылған құжаттарының түрлерімен жүйеленеді. Соған қарамастан жеке тектік қордың құрамы күрделі және оның жүйеленуін жақсы білуі қажет. Жеке тектік құжаттардың құрамын сипаттау аса маңызды, осы орайда құжаттардың орналасу тәртібін білген абзал.

Тізімдеме істердің құрамы мен мазмұнын ашуға, қор ішінде жүйелеуге, сақтау

бірліктерін есепке алуға мүмкіндік беретін архивтік анықтамалық болып табылады. Ғылыми-техникалық өңдеуден өткізілген жеке тектік құжаттарға тізімдеменің 4 данасы жасалады. 1 данасы қор иесіне берілсе, қалған 3 данасы архивте сақталады.

Ең маңызды жұмыстардың бірі істердің тақырыптарын құрастыру болып табылады. Істің тақырыбында құжаттың атауы, жанры, авторы, жылдары, құжаттың нұсқасы, парақ саны көрсетіледі. Істің атауы нақтыланған, қысқаша, біріздендірілген жүйеде болады.

Қалыптастырылған істер нөмірленіп арнайы папкаларға салынады. Істер басқару құжаттары секілді тігілмейді. Қалыптастырылған жеке тектік қорға тіркеу нөмірі беріліп қоймаға өткізіліп, тұрақты сақталады.

Тізімдемеде титул парағы, мазмұны, қысқартылған сөздер тізімі, алғысөз, адам-аты жөніне байланысты көрсеткіштер секілді ғылыми-анықтамалықтар жасалады. Қазіргі таңда тізімдеменің алғысөзі 3 бөлімнен тұрады. Бірінші бөлімде қор құрушының өмірбаянына қатысты ақпараттар өзінің қорында кездесетін құжаттар негізінде жазылып, сілтеме беріледі. Екінші бөлімде құжаттарының құрамы туралы баяндалады. Яғни құжаттарының бөлімдер мен бөлімшелерге топтастырылғандығы туралы сипатталады. Сонымен қатар қор иесінің қызықты әрі маңызды құжаттары туралы қысқаша мәліметтер беріледі. Үшінші бөлімде қор иесінің құжаттарын кім тапсырғандығы және мұрагерлікке кімге қалдырылғандығы туралы жазылып, құжаттардың физикалық жағдайы туралы мәліметтер болады [10, 19 б.].

Ғылыми-анықтамалық аппаратының бір түрі адам-аты жөніне байланысты көрсеткіш. Адам аты-жөніне байланысты көрсеткіште істердің атауында кездесетін адам аттары туралы мәліметтер болады. Яғни қор құрушының құжаттарында кездесетін тұлғалардың аты-жөні, тегі, қызметі, атақ-дәрежесі және істің нөмірі көрсетіледі. Адам аты-жөніне байланысты көрсеткіш қор иесінің көбінесе хаттарында, естеліктерінде, мақалаларында, ғылыми пікірлері құжаттары негізінде жасалады. Архив мамандарына адам аты-жөніне байланысты көрсеткіштер арқылы белгілі адам туралы ақпарат іздеу өте тиімді және ыңғайлы.

Жеке тектік қорларда кездесетін қызықты, құнды құжаттарға атаулы картотека жасалады. Мәселен, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивінде атаулы картотеканың дәстүрлі түрі жасалған. Атаулы картотекада қордың нөмірі, атауы, сақтау бірлігінің нөмірі, парақ саны, құжаттың хронологиясы, құжаттың мазмұны, құжаттың негізі сынды мәліметтер картотекаға енгізіліп, алфавиттік тәртіппен орналастырылған. Атаулы картотека Б. Момышұлы, М. Ғабдуллин, Қ. Сәтбаев, Ғ. Мүсірепов, І. Жансүгіров, Р. Бағланова, М. Әлімбаев, К. Бәйсейітова, С. Мұқанов, Ә. Нұршайықов, З. Қабдолов, Т. Бигелдинов, Ш. Жиенқұлова сынды танымал тұлғаларымыздың жеке тектік құжаттарына жасалған.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасы Президенті Архивінде заманауи жеке тектік құжаттарға анықтамалық каталогтар, картотека деректер базасы құрастырылған. Аз уақыттың ішінде «Атаулы картотека», «Атаулы каталог», деректер базалары іске қосылған. Атаулы каталогтың мақсаты жеке тұлғалар туралы құжаттар бөлігі, құжат, іс деңгейінде архив қорларының құрамын ашу болса, ал Атаулы картотека өмірбаяндық сипаттағы архивтік құжаттарға ғана емес, сонымен бірге жарияланған анықтамалық әдебиетке сілтеме жасалынып, жеке тұлғалар туралы бар материалдарды жинақтау үшін құрастырылады. Сонымен, Атаулы картотека ақпараттық іздестіру жүйесінің бір түрі болып табылады және танымал тұлғалар туралы қажетті ақпаратты жедел іздестіру үшін арналған қосалқы анықтамалық құрал ретінде маңызды болып отыр. «Атаулы каталог» деректер базасы құжат, іс, істер топтары деңгейінде көрсетілген қорлардың құрамы және мазмұны туралы мәліметтер ұсынатын жеке тектік қорлардың мазмұны жөніндегі архивтік анықтама болып табылады. Бұл деректер базасы архив

қызметкерлеріне арналып жасалынған [6, 46 б.].

Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архивінде жеке тектік қорларға ғылыми-анықтамалық аппараттың тізімдемеге жасалатын адам-аты жөніне байланысты көрсеткіш пен жөнсілтер ғана бар. Ғылыми-анықтамалық аппарат түрлерінің жасалмауы жеке тектік қордың саны аз және қордағы құжаттардың көлемі шағын болғандығымен түсіндіріледі.

Кеңестік кезеңде қалыптастырылған жеке тектік қорлардың тізімдемелерінде адам аты-жөніне байланысты көрсеткіштер болмаған. Тек атаулы картотека анықтамалықтары ғана жасалған. Зерттеушілер мен ғалымдар және мамандар атаулы картотека анықтамалықтары арқылы ізденіс жұмыстарын жүргізген.

Болашақта ғылыми-анықтамалық аппараттың электронды жүйесі жасалып жатса, жеке тектік қорлар бойынша тізімдемедегі адам-аты жөніне байланысты мәліметтер енгізілген жағдайда, жеке тектік құжаттарды іздеп табудың жаңаша әдісі болып табылатын еді. Сонымен қатар іздеу жұмыстары жеңілдеп, уақытта ұтымды пайдаланылады. Ол үшін архив мамандары жеке тектік қорлардың тізімдемелеріндегі адам-аты жөніне байланысты көрсеткішті мұқият әрі ұқыпты жасауы тиіс.

Қазіргі таңда барлық архивтер жеке тектік қорларға байланыста жөнсілтерлерді жариялап жатыр. Жөнсілтердің бағыты жеке тектік қорларды жалпы қауымға танымал етіп, оларды ғылыми айналымға енгізу. Кеңестік кезеңде жарыққа шыққан жөнсілтердің соңында мемлекеттік тұрақты сақтауға қабылданған алайда, ғылыми-техникалық өңдеуден өткізілмеген қорлардың тізімі қоса берілетін.

Қазіргі уақытта жарыққа шыққан жөнсілтерде мемлекеттік тұрақты сақтауға қабылданып, ғылыми-техникалық өңдеуден өтпеген жеке тектік қорлардың тізімдері жөнсілтерге енгізілмейді. Ғылыми-техникалық өңдеуден өтпеген жеке тектік қорлардың тізімі жөнсілтерлерге енгізілген тиімді. Себебі зерттеушілерге немесе архив қызметкерлеріне болашақта қандай танымал тұлғалардың жеке тектік құжаттарымен толықтырылатыны алдын-ала белгілі болушы еді.

Жеке тектік қорларға жасалған ғылыми-анықтамалық аппарат құралдары арқылы тізімдеменің ғылымылығы артып, сондай-ақ зерттеушілер мен оқырмандарға, мамандарға керек мәліметтерді жылдам табу үшін үлкен септігін тигізеді.

Қорыта келе, жеке тектік құжаттармен толықтыру, құндылықтарын анықтау, категорияға бөлу, құжаттарды жүйелеу, істерді қалыптастыру, ғылыми-анықтамалық аппарат құралдарының қазіргі жағдайын сипаттадық. Аталған жұмыс түрлері жеке тектік қорларды қалыптастырудағы көп жылдық тәжірбие негізінде атқаралып келеді.

Әдебиеттер және дереккөздер

1. Попов В.И. Из опыта научно-технической обработки фондов личного происхождения // Исторический архив. -1956. -№1. – С. 221-225.

2. Сырченко Л.Г. Опыт издания описей фондов личного происхождения Центральным Государственным архивом Литературы и искусства СССР // Труды МГИАИ. -1957. -Т.8. – С. 172-201.

3. Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения (литература и искусства). – М.: 1990., – 234 с.

4. Герасимова И.С. Определение источников комплектования госархивов документами личного происхождения // Методические рекомендации. Смоленская обл. 1991., – 9 с.

5. Список владельцев личных архивов, подлежащих приему на государственное хранение ЦГА РК. // сост. А. Аширова. – Алматы, 2021.

6. Список потенциальных владельцев личных архивов, подлежащих приему на

государственное хранение ЦГА РК. // сост. А. Аширова. – Алматы, 2021.

7. Зейнелов Ж. Жинақтау және құжаттама басқармасындағы электрондық деректер базасының жүргізілуі. // Информационно-методический бюллетень Архива Президента. - 2017. - №2. – С. 44-47.

8. Методические рекомендации по проведению экспертизы ценности документов в фондах личного происхождения, государственных, общественных деятелей. // Сост.: Т.Е. Абилова. Одобрено протоколом ЭПМК Архив Президента РК от 29 декабря 2003г. №18. – 6 с.

9. Методические рекомендации по работе с документами личного происхождения в Архиве Президента Республики Казахстан. // Сост.: Т.Е. Абилова. Одобрено протоколом ЭПМК Архив Президента РК от 6 июня 2014г. №22. – 36 с.

10. Сүлейменова Ә. Жеке тектік қорлардың құрамындағы құжаттармен жұмыс жүргізу тәжірбиесінен (ҚР Президенті архивінің қорлары негізінде) // Информационно-методический бюллетень Архива Президента. - 2019. - №2. – С. 54-62.

УДК / UDC 930.251

Features of Archive Management in Jordanian

Marlen Al Obaidalla¹, Faris Sürmeli²

¹Royal Hashemite Documentation Center, Amman, Hashemite Kingdom of Jordan, business development and IT manager in the Royal Hashemite Documentation Center

²Royal Hashemite Documentation Center, Amman, Hashemite Kingdom of Jordan, Researcher in the Studies and Research Department

Abstract. In the context of comprehensive research and investigation, it has been discovered that the Hashemite Kingdom of Jordan does not host a «Unified national archive institution» responsible for managing archives uniformly. Instead, there are five separate institutions responsible for archives, each of which employs different approaches in archive management. These institutions are: The Royal Hashemite Documentation Center, The Department of the National Library, The Center for Documents and Manuscripts / the University of Jordan and The Royal Jordanian Geographic Center. The article deals with the history, development and main activities of archival institutions in Jordan.

Keywords: Jordan Archive, historical documents, Royal Documents, storage, Manuscripts.

Иорданияда архивтерді басқарудың ерекшеліктері туралы

Марлен Эл-Обайдалла¹, Фарис Сүрмелі²

¹Хашимит Корольдігінің құжаттама орталығы, Амман, Иордания Хашимит Корольдігі, бизнесті дамыту және АТ менеджері

²Хашимит Корольдігінің құжаттама орталығы, Амман, Иордания Хашимит Корольдігі, зерттеу бөлімінің ғылыми қызметкері

Аннотация. Жан-жақты зерттеулер аясында Иордания Хашимит патшалығында архивтерді біркелкі басқаруға жауапты «Бірыңғай ұлттық архив мекемесі» жоқ екендігі анықталды. Оның орнына архивке жауапты бес бөлек мекеме бар, олардың әрқайсысы архивті басқарудың әртүрлі тәсілдерін қолданады. Бұл мекемелер: Корольдік Хашимит құжаттама орталығы, Ұлттық кітапхана бөлімі, Иордания университетінің құжаттар және қолжазбалар орталығы және Иордания корольдік географиялық орталығы. Мақалада Иордания архив мекемелерінің тарихы, дамуы және қызметінің негізгі бағыттары қарастырылады.

Түйін сөздер: Иордания архиві, тарихи құжаттар, корольдік құжаттар, қойма, қолжазбалар.

Об особенностях управления архивами в Иордании

Марлен Аль-Обайдалла¹, Фарис Сурмели²

¹Хашимитский Королевский центр документации, Амман, Иорданское Хашимитское Королевство, менеджер по развитию бизнеса и ИТ

²Хашимитский Королевский центр документации, Амман, Иорданское Хашимитское

Королевство, научный сотрудник отдела исследований

Аннотация. В контексте всесторонних исследований было обнаружено, что в Иорданском Хашимитском королевстве нет «Единого национального архивного учреждения», ответственного за единообразное управление архивами. Вместо этого существует пять отдельных учреждений, ответственных за архивы, каждое из которых использует различные подходы к управлению архивами. Этими учреждениями являются: Королевский Хашимитский центр документации, Департамент Национальной библиотеки, Центр документов и рукописей Иорданского университета и Королевский Иорданский географический центр. В статье рассматриваются вопросы истории, развития и основные направления деятельности архивных учреждений Иордании.

Ключевые слова: Иорданский архив, исторические документы, королевские документы, хранилище, рукописи.

1. National Public Institutions

The Royal Hashemite Documentation Center

A Royal Decree was issued approving the establishment of the Royal Hashemite Documentation Center under Regulation No. 39/2005 of 2005, under the supervision and follow-up of HRH Prince Ali bin Nayef, Chairman of the Center's Board of Trustees.

The center aims to preserve the national memory of Jordan, Ahl al-Bayt in general, and the Hashemite kings of Jordan in particular, to conduct research and studies related to this matter, and to investigate manuscripts concerned with their biographies and publish their personal diaries, not to mention the narration of their personal notes in this history. Not to mention the care of the Al Shareef lineage and everyone who belongs to it.

RHDC has managed to preserve documents according to the latest scientific methods, as it is the only local center specialized in an integrated manner in sterilization, restoration, digital transformation, and electronic archiving, taking into account the application of international standards and global specifications. The Center also seeks scientific cooperation with regional and international institutions and centers with similar goals to exchange experiences and organize seminars and conferences to improve the tasks entrusted to it through fruitful collaborations.

RHDC is featured by its accumulated experience in archiving and restoration projects with ministries, institutions, and state departments; such as the Royal Hashemite Court, the Jordanian Prime Minister, the Department of Lands and Surveys, the Supreme Judge Department - Qadi AlQudah, the Ministry of Education, the Ministry Of Awqaf and Islamic Affairs, several government universities, Al Ra'i Newspaper, the Department of the National Library, the Martyr Wasfi al-Tal House, Jordan Academy of Arabic, the Greek Orthodox Church, the Civil Service Bureau, the Civil Status & Passports Department, the Department of Antiquities, Abdul Hameed Shoman Foundation, in addition to other private collection.

The Department of the National Library

The Directorate of National Libraries and Documents was established in 1977, and its regulation explicitly stipulated the establishment of a national library as one of its tasks. In 1990, the Regulation, Organization and Administration of the Ministry of Culture no. (5) for the year 1990 was issued, by which the Regulation of the Directorate of the National Libraries and Documents was annulled and the Department of the National Library with the Center for Documents and Documentation were established instead.

On 16/4/1994, the Regulation for the Department of the National Library no. (5) for the year 1994 was issued, and its amendments for the year 1996, whereby the Department of the National Library and the Center for Documents and Documentations were merged. The Department of the National Library was established in their stead, thus, it became the legal successor of the Directorate of the National Libraries and Documents and became, following this regulation, an independent department, connected

to the Minister of Culture to undertake its assigned duties.

The Department's Objectives and Basic Functions:

1. Acquiring, organizing and introducing national intellectual products issued in the Kingdom and abroad.

2. Collecting and preserving books, manuscripts, periodical publications, illustrations, recordings, films and other material related to the national heritage in particular, and the Arab world in general, and related to the Arab Islamic civilization and human heritage.

3. Collecting, preserving, organizing and publishing documents in the possession of ministries and official departments and institutions, as well as documents related to the Kingdom, and personal documents, in accordance with the stipulations of this regulation.

4. Undertaking the task of depositing in accordance with the stipulations of the Law for the Protection of Copyrights and the Regulation of Compilations in effect.

5. Issuing the national bibliography and organizing the unified index.

6. Publishing indexes, guides, specialized and thematic bibliographies and facilitating their use and access to them.

7. Supervising public libraries, coordinating among them and setting librarian standards to improve libraries in the Kingdom, as well as developing library services, and planning to set up new libraries.

8. Providing library and information services for researchers and scholars who use library acquisitions.

9. Providing photocopying and mutual exchange services on the national level and on the Arab and international levels, in a manner that does not violate the Law for the Protection of Copyrights.

10. Organizing conferences, seminars, scientific sessions and studies related to libraries and documentation, as well as setting up library and documents exhibitions and taking part in them in the Kingdom and abroad.

11. Organizing a gift and exchange program and distributing repetitions in the Kingdom, as well as reaching and implementing gift and exchange agreements with libraries and Arab and international institutions [1].

The Center for Documents and Manuscripts/ the University of Jordan

The Center for Documents and Manuscripts was established at the University of Jordan in 1972. In 2011 it became the Center for Documents, Manuscripts and Studies of the Levant.

The Center for Documents, Manuscripts and Studies of the Levant collected manuscripts and documents related to various aspects of the history of Bilad al-Sham and other Arab and Islamic countries. Such documents include memoirs, correspondence, official files, and reports.

The Center boasts (800) original manuscripts between the manuscript and the old lithograph, as well as (300) photostatic manuscripts, (30,000) microfilm manuscripts, and a large number of documents, photos and recordings of events on the contemporary history of Jordan. The collection also includes copies of al-Haram al-Sharif in Jerusalem documents as well as the St. Catherine's library in the Sinai, as well as copies of a group of papyri kept at the University of Heidelberg in Germany, copies of all the title deeds and finance books related to the Levant in the sixteenth and early seventeenth centuries, copies of British documents on the Arab East until 1951, as well as copies of the records of Sharia courts and Awqaf and Islamic in the Levant, and a collection of newspaper archives [2].

The Royal Jordanian Geographic Center

The Royal Jordanian Geographic Center (RJGC) was established in 1975 to serve as a national institution responsible for all field, aerial and spatial survey works, in addition to producing maps and atlases of all types and scales to satisfy the needs of Jordan and any Arab country that requires such services.

RJGC works on documenting and archiving the various products of topographical and tourist maps, atlases and aerial photographs, preserving and providing the various ministries, departments, official and private institutions with those outcomes, according to the principles and instructions in force [3].

Other significant archives in ministries and public institutions:

The Jordanian Prime Ministry

The archive of the Prime Ministry contains a collection of historical documents that document the establishment of the Jordanian state and its development. The archival collection of the Prime Ministry holds approximately one and a half million records covering the period since the establishment of the Emirate of Transjordan in 1921 until the present moment. In cooperation with the Royal Hashemite Documentation Center, a project was initiated to restore and document the collection of the Prime Ministry. Among the principal topics that were restored and archived were [4, p. 15]:

- Foreign political corps.
- Jordanian international treaties.
- Summary of the decisions of the Jordanian Councils of Ministers.
- Defence orders.
- Al-Aqsa liberation plan.
- Greater Syria Project.
- Islamic-Christian Cooperation Conference in Jerusalem, Middle East Economic Conference (1951–1956).
- The White Sea and Dead Sea Canal Project.
- Petroleum and Energy Refinery.
- Jordan's three-year development plan (1973–1975).
- Biographies of prime ministers.
- Ministerial formations.
- The decision of the Higher Council of Ministers.

The Department of Lands and Survey

In 1274 of the Muslim Calendar (1857 A.D.), the Department of Land and Survey was created in accordance with the Ottoman law issued during this period of increased interest in the area and in its administrative organization. Various departments were created with the aim of land registration, called Land Registration Offices (Land Registry Departments - Tabu).

Later, in 1857, the Ottoman Land Law was issued, according to which the Department of Lands and Survey was established in the Hashemite Kingdom of Jordan.

Under Article (139) of the Luzanne treaty, which was signed on July 24, 1923, Trans Jordan was able to acquire the registers and documents related to public and private properties and real estate. The government soon began reorganizing lands and properties, where in 1927, the Land Liberalization and Valuation Law was issued.

The name of lands department appeared in 30/9/1929 often unifying the Surveying Department, Treasury Land Department, Services of Land and Registration and land liberation on the other hand the land department, were unified into one department: The Land Department.

In 1951 and 1952, the Departments of Lands and Survey in the West and East Bank were unified, whereas the Department of Lands and Survey in the East Bank became responsible for all the (15) registration directorates in the Hashemite Kingdom of Jordan on its two banks.

During the subsequent years, the department carried out surveying work, settling rights and registration matters, and expanded the opening of registration directorates to cover all parts of the Kingdom. The settlement teams were also deployed to carry out survey work and prepare triangle points that serve the institution. The department has made great strides in the development and digitization of its work in recent years, which had a great impact on facilitating citizens, and accomplishing the work quickly and easily.

The department's collection contains significant documents on the lands of Palestine and Jordan, the importance of which is since they are original copies that have no alternatives or copies. A collaboration project with the Royal Hashemite Documentation Center was carried out to protect and document the department's records and documents. Among the most important documents that have been restored

and archived are [5]:

- Microfilms of the Hashemite Kingdom of Jordan (sales contracts, rights charts) from 1945 to 1996.
- Microfilms for the territories of Palestine (the territories of 1948, the territories of 1967, and tables of rights).
- The Ottoman records of the lands of Palestine (1866-1916).
- Anglo-Palestinian records from 1917 to 1948 (claim, taboo, courts).
- 1967 West Bank land sale contracts.
- Contracts for the sale of the lands of the Hashemite Kingdom of Jordan from 2004.
- Maps of the Arab armistice line separating the territories of 1948 and 1967, dating back to 1952-1953.
- Tables of settlement rights (land titles for all governorates and villages of the Kingdom) from 1930 to 2010.
- Records of sales contracts from 2004.
- State property, trust funds.

Supreme Judge Department - Qadi AlQudah

Since His Majesty the late founding King Abdullah bin Al Hussein established the state of Jordan on April 11, 1921 AD, and formed his first government there, he assigned the task of the Supreme Judge to His Eminence Sheikh Muhammad Al-Khidr Al-Shanqeeti, whereas work continued in the seven Sharia courts that were in the East Bank since the Ottoman era, which are an extension of the Sharia judiciary in Amman, Ma'an, Irbid, Karak, Salt, Jerash and Tafileh.

As a result of the development in the Sharia judiciary over the Hashemite era when the Sharia judiciary was given all the care and attention, the number of Sharia courts in the Hashemite Kingdom of Jordan and Al-Quds Al-Sharif reached seventy-three, including four courts of appeal in each of Al-Quds Al-Sharif, Amman, Irbid and Maan.

At the beginning of the state's establishment, the Sharia judge considered all human rights and criminal cases. Later, the regular judiciary was separated from the Sharia judiciary and magistrates, and primary courts were allocated and affiliated with the Ministry of Justice. The Chief Justice Department supervised the administration of Awqaf in the Kingdom until the beginning of 1968 AD, later a ministry was created for it in the name of the Ministry of Awqaf.

The importance of the records of the Department of the Supreme Judge and the Sharia Courts lies in being legal documents with national and historical dimensions, including the rights of the people, as the Sharia courts have accompanied all historical stages, from the first moment of the establishment of the Emirate of Transjordan until now [6, p. 85].

To preserve these legal documents, the Judges Department, in cooperation with the Royal Hashemite Documentation Center, took extensive steps to restore, conserve and archive the records of three main Sharia courts:

- Amman West Court, where (132,319) documents were archived from 1922 to 1992, which include: marriage contracts, divorce contracts, inheritance records, reports and wills, and legal permissions.
- As-Salt Sharia Court, where (20,944) documents from 1880 to 1986 AD, in which the archived records included: marriage contracts, divorce contracts, inheritance records, agencies, decision books, legal arguments, and seizure cases.
- Tafileh Sharia Court, where (10,606) documents from 1926 to 2002 were archived. The records included: marriage contracts, divorce contracts, inheritance records, agencies, decision books, legal arguments, seizures suits.
- Microfilm: the project included converting the microfilm tapes in the Supreme Judge Department with (77,940) documents, from 940 AH to 1400 AH [4, p. 18].

Jordan Radio and Television Corporation

Jordan Radio and Television Corporation was established in 1968, and it has maintained an archive

of all the programs broadcast since that date. This archive was preserved on one and two-inch films, and then on Betacam videos

The collection of the Jordanian TV archive exceeds 200,000 hours of varied television material and 19,000 hours of news, in addition to a large number of cinematic tapes and U-Matic tapes, which have been used since the launch of television broadcasting. It is an important archive that represents the most prominent historical stations of the Kingdom and contains a record of Jordanian arts and heritage over 50 years. It also includes radio recordings of national events and official meetings, in addition to series, documentaries, and folklore programs of more than 250,000 hours [7, p. 129].

Al Hussein bin Talal Library, Yarmouk University

Yarmouk University Library was established in 1976, the same year in which the university was founded. The library is located in a six-storey building with an area of 18,000 square meters and contains about 550,000 books.

The archival collection in the library includes:

- An archive of Jordanian newspapers and some Arab newspapers, in both paper and electronic form, some dating back to the 1930s.
- Issues from the «Ottoman Salamata».
- An audio-visual archive of 1,500 materials that documents events and activities that occurred at Yarmouk University since its establishment, such as the first graduation ceremony [4, p. 20].

2. Private Institutions

The American Center of Research (ACOR)

An international, non-profit academic institution, established in 1968 in Amman, to enhance understanding of Jordan and the Middle East, past and present, and encourage and support oriental research across a wide range of social, natural and physical sciences, humanities and the arts.

In addition to offering fellowship programs for researchers and students, ACOR also conducts archaeological excavations, restoration and publication projects and maintains a rich public library. The Center provides housing facilities for researchers and students and hosts a range of interdisciplinary initiatives as well.

ACOR digital photographic archive project was implemented with a grant provided by the US Department of Education to US external research centres between the years 2016–2020.

The center was also able to obtain another grant from the US Department of Education to initiate another project entitled: “ACOR Digital Archive: Developing a Multimedia Teaching and Learning Resource (2020–2024)”, to makeover 18,000 digital objects of interest to students and scholars of the Middle East freely available.

These projects pay tribute to ACOR’s role in preserving and promoting the heritage of the Hashemite Kingdom of Jordan. The complete collection, estimated to number more than 100,000 images, provides primary visual documentation for Jordan, including major archaeological and cultural heritage projects that the center has sponsored across the country for decades. Given the wide range of content and subject matter, the ACOR archive of photographs and documents can be an essential resource for the US, international, and Jordanian researchers involved in the preservation and management of cultural and natural heritage [8].

The Council for British Research in the Levant (CBRL)

The Council for British Research in the Levant (CBRL) was established in 1998, with the union of two centres in the Levant region: the British Institute of Archeology in Amman (founded in 1975) and the British Center for Archeology in Jerusalem- the Kenyon Institute (founded in 1919). It is a non-profit archaeological research center and one of the eight British international institutes supported by the British Academy based in London, United Kingdom.

CBRL aims to facilitate the work, study and research of scholars and researchers associated with the institute, whether by fellowships, scholarships or for CBRL members who come to Jordan from the UK and other countries for research, study, and to complete different projects in the cultural heritage,

humanitarian and social sciences fields, in general.

In 2019, CBRL, in cooperation with King's Digital Lab, the Hashemite University, the Department of Antiquities, the Jordan Open Source Association, and the Endangered Archeology in the Middle East and North Africa project, collaborated on the MaDiH: Mapping Digital Cultural Heritage in Jordan project. MaDiH provided a participatory platform for databases on Jordan's cultural heritage collected and enumerated in two years, to be the nucleus of a comprehensive digital national catalogue of the country's cultural heritage. The project has also provided a Policy White Paper clarifying relevant national and international policies, frameworks and standards, and a Technical White Paper that includes development requirements of technical infrastructure, systems and tools, with recommendations for their future adoption and implementation¹.

Arab Center for Research and Development Studies

The Arab Center for Research and Development Studies is a Jordanian institution concerned with academically refereed scientific research in the political, social and economic fields in Jordan, Palestine and the Levant. The Center is also concerned with consultations and studies in the field of development work in Jordan, in cooperation with local and foreign institutions and universities, including training and educational courses and workshops.

The Center is currently working on a project for archiving and documenting the Palestinian national movement and the history of Jordan, in partnership with research centres, institutions and universities, within cooperation and sponsorship protocols.

The archive of the Arab Center includes more than 200,000 documents, between analogue, visual and audio materials, containing documents, notes, papers, reports, photographs, film materials, books, newspapers, magazines and periodicals. The center processes and scans documents then convert them into digital images, building Metadata to make the data available for scientific and academic research.

The French Institute for the Near East (Ifpo)

A research center specialized in the humanities and social sciences and teaches Arabic to non-native speakers. The Institute is present in Iraq, Jordan, Lebanon, the Palestinian Territories, and Syria. The institute is interested in research dealing with the region and its culture from antiquity to the present. Ifpo is part of a French research institutes network abroad (Ifre) and is under the dual supervision of the National Center for Scientific Research (CNRS) and the Ministry for Europe and Foreign Affairs (MEAE).

Ifpo also owns a book publishing division (Les Presses de l'Ifpo), an academic blog (Les Carnets de l'Ifpo), and a media library with around 160,000 books, 1,400 magazines, 12,000 maps, and 30,000 photos. Ifpo Library is one of the largest overseas research media libraries owned by France. The Amman Center has 11,000 of these documents.

References and sources

1. National Library Department Regulations No. (5) of 1994, published in the Official Gazette, Issue No. (3951) dated 2/16/1994.
2. Decision of the University of Jordan Deans Council No. (2/3/24/2019/4732) dated 11/28/2019.
3. The Royal Jordanian Geographic Center, Regulation No. (42) of 1975.
4. Report on the archives situation in ministries and institutions for the year 2021. The Royal Hashemite Documentation Center.
5. The Department of Lands and Survey, Regulation of 1953.
6. Jordan - Politics and government – Periodicals, Manshūrāt Dā'irat al-Maṭbū'āt wa-al-Nashr, 1994, Amman.
7. Assessment of media development in Jordan, UNESCO Publishing, 2015, Amman.
8. Jack Green, ACOR 50 Years in Jordan, The American Center of Research in Amman, 2019.

¹ CBRL websit, <https://cbrl.ac.uk/our-history/>.

УДК / UDC 004.658.2

Қазақстанның цифрлық мұрасының қалыптасуы мен сақталуы

Ақмарал Сыдығалықызы Ысқақ¹, Айжан Келдіқалиқызы Садвакасова²

¹Нархоз Университеті, т.ғ.д., қауымдастырылған профессор

²Қазақстан Республикасының Ұлттық архиві, Ұлттық архив қорын толықтыру бөлімінің біліктілігі жоғарғы деңгейлі маманы – архивист, әлеуметтік ғылымдар магистрі

Аннотация. Мақалада Қазақстанда цифрлық мұраны қалыптастыру және сақтау мәселелері қарастырылады. ЮНЕСКО қабылдаған хартияға сәйкес Қазақстанның архив мекемелері әлеуметтік ортамен өзара іс-қимылды жандандыру үшін цифрлық технологияларды пайдаланады, бұл ақпараттық қоғам жағдайында жұмыс сапасын арттыруға ықпал етеді. Алғаш рет мәдени мұраны сақтау және өзектендіру саласында цифрлық технологияларды қолдану бойынша шолу жүргізілді.

Кілт сөздер: цифрлық мұра, архив, кітапхана, музей, мәдениет мекемелері, цифрлық технологиялар, сайт.

Формирование и сохранение цифрового наследия Казахстана

Ақмарал Сыдығалиевна Ысқақ¹, Айжан Келдіқалиевна Садвакасова²

¹Университет Нархоз, д.и.н., ассоциированный профессор

²Национальный архив Республики Казахстан, специалист высшей категории – архивист отдела комплектования Национального архивного фонда, магистр социальных наук

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы формирования и сохранения цифрового наследия в Казахстане. В соответствии с принятой ЮНЕСКО хартией, архивные учреждения Казахстана используют цифровые технологии для активизации взаимодействия с социальной средой, что способствует повышению качества работы в условиях информационного общества. Впервые проведен обзор по применению цифровых технологий в области сохранения и актуализации культурного наследия.

Ключевые слова: цифровое наследие, архив, библиотека, музей, культурные учреждения, цифровые технологии, сайт.

Formation and preservation of the digital heritage of Kazakhstan

Akmaral S. Yskak¹, Aijan K. Sadvakasova²

¹Narхоз University, Almaty, Kazakhstan, doctor of historical sciences, associate professor

²National Archives of the Republic of Kazakhstan, Kazakhstan, Astana, specialist of the highest category – archivist of the department for replenishment of the National archival fund, master of social sciences

Abstract. The article discusses the issues of formation and preservation of digital heritage in Kazakhstan. According to the Charter adopted by UNESCO, archival institutions of Kazakhstan use digital technologies to intensify interaction with the social environment, which contributes to improving the quality of work in the conditions of the information society. For the first time, a review was conducted on the use of digital technologies in the field of preservation and updating of cultural heritage.

Key words: digital heritage, archive, library, museum, cultural institutions, digital technologies, website.

Бүгінгі жаңа ақпараттық қоғамның жиі цифрлық дәуір деп аталуы ақпараттың күнделікті өмірде маңызы артуымен қатар цифрлық компьютерлік технологиялардың қарқынды дамуымен әрі олардың қоғамның барлық саласын қамтып, зор ықпал етуімен байланысты. Бұл үрдістен ғылым мен мәдениет салалары да тыс қалмады. Цифрлық технологиялардың мәдениет объектілерін құру үрдісіне, мәдени артефактілерді қорғау және сақтау саласына көбірек енгізілуіне ықпалы орасан болғанына куәміз. Қазіргі заман тудырған сын-қатерлер, әсіресе, COVID-19 коронавирустық инфекциясының пандемиясы тәрізді ғаламдық ауқымдағы күтпеген жағымсыз факторлардың пайда болуы жоғары технологиялардың дамуын жеделдетуге зор ықпалын тигізді. Әрі қоғамдық өмірдің көптеген салаларының қалыпты жұмыс істеуін қамтамасыз етудің қуатты ресурстарының біріне айналған қашықтықтан өзара байланыс орнату технологияларын цифрландырудың және оны таратудың аса өзекті екенін көрсетті. Мәселен, музейлер ағартушылық сипаттағы іс-шараларды онлайн өткізу арқылы келушілермен өзара әрекеттесуді жолға қойса, театрлар өз спектакльдерінің жазбаларына тегін қол жеткізді және нақты уақыт режимінде трансляциялар жүргізді. Музыканттардың қойылымдарын жазып, кейіннен жазбаларды интернет желісіне орналастыру тәжірибесі кең тарады. Онлайн-концерттер, оның ішінде оларды коммерциялық негізде өткізу дамыды. Көрменің электронды нұсқаларына қолжетімділікті ұйымдастыра отырып, кеңейту ісін кітапханалар мен ірі ғылыми баспалар ғаламтор кеңістігінде белсендіре түсті. Олар бүкіл әлемдік желі пайдаланушылары үшін кітап және журнал коллекцияларының бір бөлігін қолжетімді етті. Архивтер зерттеушілер мен көпшілікті цифрлық форматтағы ретроспективті құжаттармен қашықтықтан таныстыруға бағытталған жұмысты күшейтті. Бұл тәжірибенің таралуы цифрлық мұраны қалыптастыруға және сақтауға бағытталған жұмыстың маңыздылығын көрсетіп қоймай, оны белсендіре түсті.

Жалпы бұл үрдіс қалай басталды? XX ғ. 60-жж. Батыстың кейбір мәдени мекемелерін компьютерлендіру барысында мәдени үрдістер мен нақты өнер туындыларын талдау үшін ғылыми әдістер қолданылып, шығармашылық қызметті автоматтандыруға ұмтылыспен цифрландыру қолданыла бастады. Әрине, цифрлық форматтағы алғашқы көшірмелер – әйгілі суретшілердің туындылары немесе ескі және қолжетімді емес тарихи құжаттар әлі де қарабайыр болды. Алайда, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды жетілдіру барысында цифрлық көшірмелердің бастапқы объекіден еш айырмасыз жаңа нұсқасын алу мүмкін болды. Осылайша, әлемге әйгілі туындылардың, әсіресе кескіндеме мен архитектураның цифрлық көшірмелерін қолдану арқылы мәдени мұраны насихаттау жеңілдетілді. Сонымен қатар, мәдени мұраны цифрландыру тозған не көнерген суреттер мен мәтіндерге дәлірек диагностикалық талдау жасауға, суретшілер мен жазушылардың шығармашылық қызметін модельдеуге, өнер туындыларын мұқият қадағалауға мүмкіндік берді. Екінші жағынан, XXI ғ. басынан бастап ақпараттық ресурстардың едәуір бөлігі, соның ішінде шығармашылық жұмыстардың жасалуын, таралуын, қолжетімділігі мен сақталуын цифрлық форматта алу мүмкіндігін ескере отырып, мәдени құндылыққа ие болуы мүмкін цифрлық мұра туралы айту заңды еді [1].

Мұның бәрі «мәдени мұра» ұғымының өзі және іс жүзінде оның ақпараттық қоғамда өмір сүретін адамдардың санасындағы бейнесі мәдениеттің дамуымен бірге өзгертіні, яғни аударма векторлары, объектілерді сақтау, түсіндіру және жіктеу әдістері мен тәсілдері өзгереді» деп айтуға мүмкіндік береді [2]. Осыған орай, физика-математикалық, биологиялық және басқа да ғылымдар өкілдерінің ақпарат және ресурс терминдерін әр түрлі түсінуін ескере отырып, тек кітапханалық-ақпараттық қызметте қолдануға болатын жұмыс анықтамасын тұжырымдай аламыз. Қазіргі таңда «цифрлық мәдени мұра» тұжырымдамасына сәйкес оның мазмұнына мәдени құндылығы бар цифрлық объектілерді ғана емес, оларды қалыптастыру, сақтау және көбейту тәсілдерін де енгізу қажет, олар ақпараттық қоғам мәдениетінің элементтері болып табылады. Сонымен қатар белгілі бір білім мен дағдыларға ие адамдар, яғни, техникалық мәдениет, олар өздерінің дүниетанымдық көзқарастарына сүйене отырып, объектілердің мәдени маңыздылығын анықтайтындығын айтпағанда, осы құралдарды жасайды және пайдаланады [1].

Алғаш 1994 ж. құрылған Еуропалық мұраны сақтау және қол жетімділік комиссиясы архивтер мен кітапханалардағы мұраларды, яғни коллекцияларды сақтау және оларға қол жетімділікті қамтамасыз етуге бағытталған шараларды жүзеге асырды [3]. 1996 ж. Лейпцигте цифрлық мұраны сақтау бағдарламаларын таңдау және 1999 ж. Гаагада цифрлық мұраны сақтауды басқару мәселелеріне қатысты өткен конференцияларда оқыту, қызметшілерді басқару, қаржы, бюджет дайындау, жоспарлау және көпшілікпен байланыс мәселелері де талқыланды [4]. 2000 жж. басында цифрлық мұраны сақтау мәселелері кешенді түрде әртүрлі аймақта қызу талқыланып, нәтижесінде ЮНЕСКО 2003 жылғы 15 қазандағы Бас конференциясында «Цифрлық мұраны сақтау туралы Хартияны» қабылдады. Онда қазіргі дәуірде «ақпараттық ресурстар мен шығармашылық туындылардың цифрлық түрде жасалып, таратылып, қолжетімді болып, сақталатын мұраның жаңа түрі цифрлық мұраны тану заңды» екені көрсетілді [1].

Қазақстан Республикасы ғаламдық қауымдастықтың мүшесі ретінде ЮНЕСКО-ның үйлестіруші рөлін мойындайтынын және мәдениеттің дамуын цифрлық форматта қамтамасыз ету тұрғысынан оның жұмысын барлық жағынан қолдайтынын атап өткен жөн. Осыған байланысты цифрлық мәдени мұраны қалыптастыру жөніндегі жұмысты жандандыруға арналған бірқатар маңызды құжаттар – «Мәдени мұра» бағдарламасы, «Цифрлық Қазақстан», «Архив – 2025» қабылданды.

Сонымен, цифрлық мұра бұл мәдени мұраның бөлігі, ол цифрлық түрде жасалатын, таратылатын, қол жетімді және сақталатын объектілердің жиынтығын құрайды. *Цифрлық мұра* мәтіндер, мәліметтер базасы, аудио файлдар, бейне файлдар, бағдарламалық жасақтама, веб-парақтар, графикалық материалдар түрінде ұсынылады. Олардың дамуына ақпараттық қоғамдастықтың әрбір мүшесі, оның орналасқан жері мен уақытына, қолданатын тіліне қарамастан қатыса алады. Ол виртуалды кеңістікте таралатын ақпарат мазмұнын құрудың қатаң ережелерімен шектелмейді. Демек, оның тақырыптық, стильдік, түрлердің әртүрлілігі және берілген ақпараттың түпнұсқалығын, сенімділігін, тұтастығын орнатумен байланысты қиындықтар тууы да мүмкін [5].

Цифрлық ортада әлеуметтік әрекеттесу және мұра мәселелерін талқылау жиі орын ала бастады. Қоғамның осы бір тәуелсіз әрі толық үйлестірілмеген қызметінде мұра мәселесімен айналысатын мамандар оның әлеуетін зерттеуге жиі үлкен мән береді [6]. Осы себептен де, Қазақстанның цифрлық мұрасының қалыптасу және сақталуын зерделеп, бағалау үшін институционалды және ақпараттық тұрғыдан ішінара цифрлық мұраны құрушылар мен сақтаушылардың веб-сайттарына шолу жасалды.

Алғашқы цифрлық мұра құрушы мекеме, Қазақстан Республикасының Ұлттық

архиви (<https://www.ulttykarhiv.kz/opisanie-akczij/>) сайтында «Қорлар» бөлімінде мәліметтер базасы ретінде архивтік қорлар және «Архив – 2025» бағдарламасы бойынша шетелдік архив қорларының құжаттары туралы ақпараттық мәліметтер ұсынылады. Архив қорлары туралы ақпарат қор көлемі және құжаттардың сипаттамасы бойынша 01.04.2023 толық мәліметтерді қамтиды. Бүгінде барлығы 288 архив қоры бар: басқарушылық құжаттар – 226; ғылыми-техникалық құжаттар – 4; жеке тұлғалар қоры – 57 тақырыптары мен сақтау бірліктерін анықтауға болады [7].

«Архив – 2025» бөлімінде аталмыш бағдарлама аясында жүргізілген жұмыс нәтижелері бойынша шетелдік архив, музей, кітапханалар мен ғылыми орталықтардан алып келінген CD, DVD RW дискілеріне, JPG,PDF форматтағы файл тәрізді тасымалдағыштардағы Қазақстан тарихына қатысты құжат көшірмелері туралы мәліметтерді қамтитын 12 істер тізімдемесі берілген (<https://www.ulttykarhiv.kz/archiv-2025-2/>).

Ұлттық архив ұсынатын көрме қызметі архив жұмысының дәстүрлі бағыты және көрме залында бес-алты көрме көрсетіледі. 2006-2018 жж. Астана қаласының ғылыми және мәдени өмірінде елеулі оқиғаларға арналып, ұйымдастырылған экспозициялар өзінің мазмұны жағынан ерекшеленетін 50-ге жуық көрме өткізілді. Көрмелер офлайн форматта тегін өткізіледі. Виртуалды көрме қатарында мемлекеттік рәміздер тақырыбында дайындалған көрме Қазақстанның мемлекеттік тәуелсіздігінің қалыптасу тарихында ерекше орын алатын айтулы оқиға жөнінде кешенді тақырыпты қамтиды. Мемлекеттік атрибутиканың мазмұнын түсіндіру мақсатында маңызды құжаттар топтамасы ұсынылады (<https://www.ulttykarhiv.kz/815/>).

Архив басылымдық және жарияланымдық жұмысымен «Басылымдар» бөлімде танысуға болады. Бұл архив сайтының ерекшелігі – Ұлттық архив басылымдарынан бөлек, «Қазақстан архивтері» журналының 2007–2023 жж. мазмұндық бөлігімен және соңғы жылдардағы толық нұсқасымен таныстырады. Сонымен бірге архивтің жарияланымдық жұмысы бойынша жарық көрген құжаттар жинақтары, ғылыми-тәжірибелік конференциялар туралы анықтамалық ақпараттар алуға болады (<https://www.ulttykarhiv.kz/category/izdanie/>).

Ұлттық архивтің цифрлық мұраны құрушы және сақтаушы мекеме ретінде әлеуеті жеткілікті және келешекте пайдаланушылар мен көпшілікке онлайн қызмет түрлерін ұсына алады деп күтіледі.

Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архиві (<http://www.cga.kz/>) сайтында архив ұсынатын онлайн көрмеде белгілі әртістер Б. Римова мен А. Өмірзақова, ақын Н. Душкин, жазушы Ә. Нұршайықов, Б. Момышұлы, детектив жанрының атасы К. Тоқаев, ұшқыш М. Рафиков, композитор М. Төлебаев, композитор С. Кәрімбаев және өзге де танымал тұлғалар туралы құнды мәліметтермен, фотосуреттермен танысуға болады. «Алаш Орда», «Қазақстанға эвакуация» тәрізді тақырыптық онлайн көрмелер де ұсынылады [8].

Жарияланымдар бөлімінде Қазақстан тарихының цифрлық мұрасы тақырыптық топтама түрінде таныстыру мақсатында берілген. Ерекшелігі архив құжаттарының жарияланымдары әр тақырып бойынша ақпараттық және анықтамалық мәліметтерімен қоса беріледі және үзінді түрінде ұсынылады. Мәселен, Ахмет Байтұрсыновқа қатысты қысқаша сипаттамасымен берілген құжаттар саны – 6. Олардың ішінде А. Байтұрсыновтың Қазақ Орталық атқару комитеті мүшесінің уақытша билеті (1920 ж.), оның өз қолымен жазған сауалнамасы (1921 ж.), А. Байтұрсыновқа 1926 ж. Қазақ КСР Халық ағарту комиссариаты атынан Қазан қаласына араб шрифтері басылған машинкалар таңдау үшін іссапарға баруға берілген куәлігі және аталмыш комиссариат жанынан құрылған Ғылыми және

ғылыми-методикалық кеңестің ғылыми қызметкері екенін растайтын құжаттар берілген [9]. Сонымен бірге танымал түркітанушы лингвист ғалым Аманжолов Алтай Сәрсенұлының жеке қорынан алынған бес құжаты да оның қысқаша өмірі мен шығармашылығымен таныстырады (<http://www.cga.kz/Content.php?id=57&stat=ajax&set=Publications>).

Қазақстан туралы тақырыптық бөлімде еліміздің тарихына қатысты Ресейдің тарихи архиві, Мемлекеттік архиві, Көне актілер архиві мен басқа да архивтерден, мемлекет және қоғам қайраткері Мұстафа Шоқайға қатысты «Жаңа Сорбонна – Париж III» университет аралық Шығыс тілдері кітапханасында (Франция) сақталған оның жеке архивінің микрофильм көшірмелері туралы анықтамалық ақпарат алуға болады (<http://www.cga.kz/kazakhstanika>).

Жеке құрам құжаттары бойынша барлығы 66 қор және 297 ұйымдар бойынша мәліметтер базасында ақпаратты іздеу мүмкіндігі бар (<http://office.cga.kz>). Электронды архив жобасын іске асыру бойынша архивтің 624 қорына қатысты анықтамалық ақпарат алуға болады. Ол үшін әр пайдаланушы сайтта тіркелуі тиіс (<http://earchive.cga.kz/index.php?module=Account&do=NewUser>).

Орталық мемлекеттік архив еліміздің бай архив қорларын сақтаушы бірегей тарихи архиві әрі цифрлық мұраны құрушы және сақтаушы ретінде атқаратын жұмыстары аса маңызды.

Қазақстан Республикасының Ғылыми-техникалық құжаттама архивінің электрондық материалдар бөлімінде (<http://www.ntd.kz/index.php?module=Content&do=View&id=6>) архив қызметінің ақпараттарына қол жеткізуге болады. Архив жарық көрген құжаттар жинақтарын Қазақ ұлттық кітапханасының kazneb.kz ақпараттық ресурсымен интеграциялауы аса ұтымды жасалған жоба (<http://www.ntd.kz/index.php?module=Content&do=View&id=6>). Мұнда түрлі тақырыпта 6 құжаттар жинағы ұсынылады, оның бесеуін жүктеп алу мүмкіндігі бар. Ютуб каналында он бес тақырыптық бейне роликтер ұсынылады.

Әдістемелік базада архив ісінің нормативтік-әдістемелік негізін қамтамасыз ету бойынша жеті құжатпен танысуға және жүктеп алуға болады. ОМҒТҚА анықтамалықтары бөлімінде барлық саны 6 архивтік анықтамалық ұсынылады. Оның ішінде «Қазақстан архивтері» анықтамалығы Ұлттық архив қорында сақталған құжаттардың құрамы мен мазмұны, республикадағы архив мекемелерінің қызметі туралы ақпараттарды қамтуымен құнды және анықтамалық 2021 ж. 1 қаңтардағы мәліметтер бойынша дайындалған. Сондай-ақ, пайдаланушыларға пайдалы болатын «Қазақстан республикасы орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архивінің қызметі» оқу құралы, 2017 ж. бірінші жарты жылдығында анықтамалық-ақпараттық қорға түскен нормативтік-әдістемелік әдебиеттердің аңдатпалық тізбесі, «Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архивінің жеке қор құжаттары бойынша аңдатпалық жолсілтері», Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архивінің 40 жылдық мерейтойға арналған басылым архивтің құрылу және даму тарихына арналған еңбегі, «Орталық мемлекеттік ғылыми-техникалық құжаттама архивінің қорлары бойынша жолсілтеріне (1885–2011 жж.) ашық қолжетімділік бар [10].

Архивтің цифрлық мұраны құрудағы үлкен жетістігі «Ауызша тарих» бөлімі деуге болады. Онда орналастырылған Қазақстан тарихының белгілі тақырыптарынан өзге экономика, металлургия, медицина салаларының дамуына үлес қосқан жеке тұлғалардың өмірі мен қызметін көрсететін және ауызша жазылған тарих беттерінен терең сыр шертетін мәліметтер барлық пайдаланушылар үшін құнды [11].

Қазақстан Республикасының Президенті архиві (<https://archive.president.kz>) сайтында цифрлық мұраға қатысты анықтамалық мәліметтер «Басты бет», «Қорлар»,

«Жинақтау көздері» және «Ғылым» бөлімдерінде шоғырланған. Архивтің өзіндік ерекшелігі жүзеге асырылған «Tutkyn.kz», «Asharshylyk.kz», «Ерекше папкалар» және «Кеңестік Қазақстанның номенклатуралық кадрлары» деректер базасы жобаларын ұсынуында. Сайттың <https://archive.president.kz/projects/> сілтемесі бойынша әр жобамен кеңінен танысуға және оны өз мақсатыңызда пайдалану мүмкіндігі бар. Әр жоба мақсатымен аса құнды мәліметтерді қамтиды. Бір ғана кеңестік Қазақстанның номенклатуралық кадрлары деректер базасы 2700 тұлғаға қатысты мәлімет бере алады (<http://archive.president.kz/bd-nomenklaturnye-kadry-sovetskogo-kazakhstana/>).

Аса қызығушылық тудыратын виртуалды көрмелер өзінің тақырыптық және мазмұндық түрлері бойынша көпшілікке қызықты материалды ұсынады. Мәселен, «Жазылбек Қуанышбаев шопандардың атасы» тақырыбындағы (<https://archive.president.kz/virtual/zhazylbek-uanyshbaev-shopandardy-atasu/>) көрмеде 90 жуық архив құжаттары шопанның өмірі белестерімен қатар елімізде қой шаруашылығының даму тарихынан құнды мәліметтер береді. «Байқоңыр ғарыш айлағы» интернет-көрмесі 40 аса фотосуреттер ұсынады және ғарышқа алғаш ұшқан Юрий Гагаринмен бірге өзге де ұшқыштар, бүгінгі Байқоңыр қаласы, «Союз» ғарыш кемелері туралы қызықты мәліметтермен тартымды.

Жарияланымдар бөлімі бес тақырыптық топты қамтиды. Алғашқы ақпараттық-әдістемелік бюллетень 2006–2022 жж. жарық көрген бюллетеннің әр санымен цифрлық форматта танысуға мүмкіндік береді (<https://archive.president.kz/publications/byulleteni/>).

Конференция материалдары архивте өткен конференциялардың жарияланған жинақтарымен танысуға мүмкіндік береді. «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: өзекті мәселелер, тәжірибе, инновациялар» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары, «Тарих. Тағылым. Халық» ІХ халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары, архивтің 25 жылдығына арналған «Қазіргі кезеңдегі архив ісі: мәселелер, тәжірибелер, инновациялар» ІІ халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары, «Тарих. Тағылым. Халық» Х халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары берілген және мазмұнымен танысуға болады (<https://archive.president.kz/publications/materialy-konferentsiy/>).

Үш томдық құжаттар жинақтарының «Из истории депортации. Казахстан» бірінші томынан бастап екінші және үшінші томдары 1945 ж. дейінгі Қазақстанға түрлі ұлт өкілдерінің күштеп көшіру тарихын баяндайтын аса салмақты жинақтар (<https://archive.president.kz/publications/sborniki/>). Депортация тарихына арналған жинақтар Қазақстанның осы кезеңдегі әлеуметтік, экономикалық, саяси тарихынан өзге халықтың күнделікті тіршілігін кең көлемде зерттеуге мүмкіндік беретін ауқымды деректерді қамтиды [12].

Анықтамалық басылымдар бөлімінде 2018–2019 жж. архивтің анықтамалық-ақпараттық қорына түскен нормативтік-әдістемелік әдебиеттерінің аңдатпалық тізбелерін ұсынады (<https://archive.president.kz/publications/spravochnye-izdaniya/>). Соңғы топта 2022 ж. бері жарық көре бастаған «Жаңа архив» ғылыми-әдістемелік журналының үш саны орналастырылған, цифрлық форматта танысу мүмкіндігі бар (<https://archive.president.kz/publications/journal-zhana-arkhiv/>). Қорлар бөлімінде электронды каталог архив қорлары бойынша онлайн түрде толық мәлімет алуға болады. Аса құнды құжаттар тобында архивтің аса маңызды 5 қоры бойынша аса құнды құжаттар тізімдемелерін ұсынады. Кітапхана және СИФ бөлімінде 2020 ж. 1 қаңтардағы жағдай бойынша кітапхана қорында 45 мыңнан астам кітап, 4 мың газет тігіндісі және 16 мыңнан астам журнал бар (<https://archive.president.kz/funds/biblio/>).

Кітапхана қорында 1888–2020 жж. кітаптар, брошюралар мен журналдар,

1900–2020 жж. газеттер және анықтамалық-ақпараттық қорда 2 354 әдістемелік материалдар шоғырланған. Қорлар бойынша жол көрсеткіштер пайдаланушыларға 1919–2015 жж. архивте сақтаулы қорлар бойынша анықтамалық ақпарат береді. «Ғылым» бөлімі Архив қызметкерлері даярлаған барлық саны 58 ғылыми-әдістемелік құралдарды ұсынады (<https://archive.president.kz/science/method/>). Сондай-ақ сайтта мектеп оқушыларының конкурсы мен 2022 ж. өткізілген халықаралық мамандардың қатысуымен «Ашық қоғамға – ашық Архив» атты архившілердің I Конгресі туралы ақпаратпен танысуға болады.

ҚР Президенті архивінің елімізде тарих және мәдениеттің цифрлық мұрасын қалыптастыру мен сақтау бағытында орындаған жұмыстары мен жүзеге асырған жобаларын архив саласының ілгері дамуының көрсеткіші деп қарастыруға болады.

Мәдениет саласында ғылыми-зерттеу институтының бірегейі саналатын Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты 1934 ж. алғашқы ғылыми-зерттеу орталығы ретінде құрылған. Бүгінде мәдениет институтының (<https://cultural.kz>) сайтында жарияланымдар бөлімінде Қазақстан тарихы мен мәдениетімен байланысты түрлі тақырыптағы 28 еңбек берілген [13]. Қолжетімді еңбектер қатарында С. Жолдасбаевтың қазақ мемлекеттілігін құру уақытындағы халықтың материалдық мәдениеті мен тұрмысын зерделеуге арналған тарихи-археологиялық зерттеуімен [14], «Мәдени мұра» бойынша деректер мен зерттеулер сериясы бойынша С. Калиева мен В. Логвиннің еңбегімен танысуға болады [15]. Ұжымдық авторлардың «Еуразия даласындағы ежелгі тайпалардың этникалық тарихының кұпиялары» еңбегі Еуразияның далалық бөлігінің орта тұсын мекендеген көшпелілер тарихының ең ерте кезеңдеріне – б.д.д. VIII–VI ғғ. Орал сыртының оңтүстігі, Солтүстік және Орталық Қазақстанда сақ мәдениетінің қалыптасуы мен даму уақытына арналған [16]. А. Таировтың «Жайық-Ертіс қосөзен аралығының б.д.д. VIII–VI ғғ. ерте көшпелілері» еңбегінде Орта Азияның ерте көшпелілерінің мәдени қауымдастықтарының орнығуы мен өмір сүруіне негіз болған жайылымдық-көшпелі жүйені қалыптастырған табиғи-климаттық жағдайлар қарастырылады. Материалдық мәдениет бұйымдарын сарапқа салу арқылы Жайық-Ертіс қосөзен аралығын мекен еткен ерте көшпелілердің қоршаған ортамен қарым-қатынасына сипаттама беріледі [17]. Сақ мәдениетінің қалыптасуы мен даму тарихына арналған З. Самашевтің еңбегі алдыңғы еңбектермен бірге цифрлық мұраның сақталуын насихаттайды тын [18].

400 қазақ мәдениеті мен тарихының ескерткіштеріне, бірегей табиғи объектілерін қамтитын альбом [19]. Сайтта едәуір эмоциялық әсер қалдыратын Мәдени мұра бөлімінде Қазақстанның виртуалды 3D турларының картасы мен барлық саны 27 ғылыми-көпшілік фильмдерге қол жеткізу мүмкіндігі бар. Ал қолға алынған Ұлттық цифрлық кино коллекциялар жобасы келешекте цифрлық форматта көруге мүмкіндігі бар.

Ұлттық статистика бюросының мәліметі бойынша Қазақстанда қазіргі таңда 271 музей бар [20]. Барлық музейлерде негізгі қордың бөлігін электрондық форматтағы 837,4 мың жәдігерлер құрайды [21]. Музей саласын цифрландыру Қазақстанның салт-дәстүр, әдет-ғұрып, тарихи-мәдени және ұлттық құндылықтарын әлемге танытуды көздейді. Алғашқы Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі (<https://nmrk.kz/>) еліміздің сакральды объектілері мен музей қорындағы экспонаттарды 3D сканерлеу жұмыстарын жүргізуді қолға алған [22]. Қазіргі таңда Ұлттық музейдегі Күлтегін ескерткішінің 3D форматын дайындау мақсатында қажетті жұмыстар жасалып, «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы бойынша бірқатар іс-шаралар орындалды. 2025 ж. дейін еліміздегі барлық музейлердің цифрлық форматқа көшуі жоспарланып отыр. Осыған орай, ҚР Ұлттық музейінде «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы аясында цифрлық платформа құрылды. Онда музей

қонақтарына қазақ елінің құнды мұраларын ақпараттық технологиялар арқылы таныстырады. Мультимедиялық зал арқылы қонақтар тарихи-мәдени мұралардың бәрін 3D панорамалар арқылы көре алады. Аталған жоба виртуалды экскурсия жасауға, 3D сфералық панорама қарауға, интерактивті кітаптар оқуға мүмкіндік беріп, цифрландырудың игілін көруге жағдай жасайды. Виртуалды көрмелер қатарынан екі бөлімді «Алтын зал», «Тарих залы», «Ежелгі және орта ғасыр тарихы залы», «Этнография залы» бойынша дайындалған [23].

Музей дүниежүзілік стандарттарға сәйкес жабдықтармен жарақтандырылған, экспозициялар үшін заманауи көрме технологиялары: екі залға жұмыс істейтін арнайы контенті бар бірегей иілген экран, медиа еден, қазіргі Елорданың орталық бөлігінің серпінді макеті, толып жатқан медиа экрандар, голограммалар, диодты жарық LED-техника, сенсорлық дүңгіршектер, үш тілде ақпарат беретін мультимедиялық жолсерік пайдаланылады. Музейде экскурсиялардың алуан түрлері – шолу және тақырыптық, философиялық экскурсиялар, интерактивті сабақтар мен ойын экскурсиялары түрінде арнайы бағдарламалар әзірленуде.

2022 ж. Ұлттық музейде 439 іс-шара ұйымдастырылып, оған 430 543 адам (70 470 адам офлайн, 360 073 адам онлайн) қатысты. Атап айтқанда, бір жаңа залдың ашылуы, 40 көрме, бір-бірден конференция, форум, фестиваль, симпозиум, акция, 21 дөңгелек үстел, 7 кеңес, 6 дәріс, 8 семинар, 7 концерт, 7 конкурс, 16 кездесу, 12 бағдарлама, 24 бейнеэкскурсия, 104 үйірме, 181 музей сабақтары өткізілуі жүзеге асты [24].

Сайтта 2023 ж. жарық көрген «Мәдени мұра» журналының мазмұнымен танысуға тікелей қолжетімділік бар. Журнал «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасының тақырыптарын кеңінен қамтумен қатар, халықаралық және отандық музей қызметінің тақырыптарын қозғай отырып, Ұлттық музейдің тәжірибелік жұмыстарына, еліміздің басты мұрасы болып табылатын музейге ерекше көңіл бөледі. Журнал халқымыздың ұлттық тарихы мен көне мәдениетін жаңаша түсінуге бағытталған жұмысты жандандыруды көздейді. Бұл ретте халықтың тарихи-мәдени мұрасын зерттеу, қалпына келтіру және сақтау мәселелері көтеріледі және журнал беттерінен тарихтың күрделі де қызықты кезеңдері туралы танымдық мақалаларды таба аласыз.

Қазақстан Республикасының Орталық музейі тек Қазақстанда ғана емес, бүкіл Орта Азия аумағына танымал, бірегей әрі көне музейлердің бірі (<https://www.csmrk.kz/index.php/kz/>). Оның қоры 300 мыңға жуық материалдық және рухани мәдениет құндылықтарынан тұрады. Қазіргі таңда музейде тұрақты жеті экспозициялық зал жұмыс істейді. Ең ұтымды тұсы осы залдардың экспозицияларын виртуалдық шолу арқылы тамашалау мүмкіндігі бар. Түрлі мазмұндағы коллекциялар көрерменге Қазақстанның байырғы палеонтологиясы, ежелгі, орта ғасыр, жаңа және қазіргі заманғы тарихы мен мәдени мұрасы жайлы толыққанды мағлұмат алуға мүмкіндік береді. Жалпы музей экспозициясы қазақтардың бүкіл тұрмыс-тіршілігі мен мәдениетінің ежелгі дәуірден бастап қазіргі заманға дейінгі «музейлендірілген» моделі болып табылады [25].

Сайтта музей бойынша виртуалдық тур бөлімінде басқару панелін пайдалана отырып, өз қалауыңызша музейге «серуен» жасау мүмкіндігі бар. Кез келген сәтте басқа залды тамашалауға көше аласыз. Нақты көріністі таңдау үшін «жүгіртпені» залдың ықшам көріністі белгісіне апарып, шыққан тізімнен шолу бағытының біріне сілтеме жасалатын жолды таңдау керек. Коллекциялар бөлімі ең тартымды тоғыз топтамадан тұрады (<https://www.csmrk.kz/index.php/kz/mnu-collections-kz>). Әр топтамадағы ұсынылған жәдігерлер шектеулі санына қарамастан қазақ тарихы мен мәдениетінің цифрлық мұрасына лайықты дәрежеде дайындалған. Әсіресе, өзге де айрықша коллекциялар бөлімінде сфрагистика саласына қатысты сақтаулы 98 мөр арасынан Верный қаласы халық сотының (1919–1921) мөрі және филателия бойынша коллекцияда кеңестік және Тәуелсіз

Қазақстан кезеңіне тиесілі 11000 астам марка, 1000 пошта конверттері сақтаулы әрі мұнда қазақтың хандары Абылай мен Әбілқайырға арналған маркалар аса тартымдылығымен ерекшеленеді (<https://www.csmrk.kz/index.php/kz/mnu-collections-kz/mnu-specific-col-kz>).

Бұл музейдің ерекшелігі Ғылыми-қор қызмет бөліміндегі MUZEUM.KZ ғылыми-практикалық журналын шығаруында. Жарияланым толық нұсқада онлайн түрде тегін қолжетімді. Интерактивті журнал IT технологиялары қолданған медиа контентпен бірге жүреді (<https://journal-museum.kz/index.php/muzkz/>).

Цифрлық мұраны құрушылар қатарындағы кітапханалар алғаш кітаптарды онлайн қолжетімді ұсынғаны белгілі. Олардың кітапхана сайттарындағы цифрлық деңгейіне назар аударса келе, Қазақстанның кітапханалары да әлемдік тәжірибемен теңдесе алатындай жоғары нәтиже көрсетіп отыр.

Қазақстан Республикасының Тұңғыш президенті кітапханасы сайтында (<https://presidentlib.kz/kk>) кітапхана ішіндегі барлық көрмелер, залдарды, тіпті сыртқы көріністі де 3D форматында көруге болады. Кітапхананың ғылыми-зерттеу қызметі қазіргі заман тарихы оқиғаларын көпшілікке жеткізудің ғылыми негізделген әдіснамасын үнемі жетілдіруге, Қазақстан Республикасының қалыптасуы мен даму тарихы туралы ғылыми зерттеулерді жоспарлауға, ұйымдастыру мен жүргізуге, ғылыми-ізденіс және дерекнамалық жұмыстарды, әдістемелік-консультациялық жұмысты ұйымдастыруға, Елбасы кітапханасының ғылыми-зерттеу қызметінің нәтижелерін, музейтану мәселелері бойынша қолданбалы зерттеулерді танымалдандыру мен насихаттауға бағытталған [26].

Елбасы кітапханасы қорларында жинақталған архив құжаттары мен экспонаттар өзінің маңыздылығы жағынан бірегей мазмұндағы материалдар және білім алу, ғылыми-зерттеу жүргізу объектілері болып табылады. Бұл бағытта Елбасының жеке архиві, жеке кітапханасы, музей қорының материалдарын анықтап, зерттеп, пайдалануға көп көңіл бөлінеді. Осы деректер кешенін ғылыми айналымға енгізу өзекті қоғамдық-саяси тақырыптар бойынша іргелі зерттеулер үшін жағдай жасайды.

Қазақстан Республикасының Ұлттық кітапханасы қызметінің басым бағыттарының бірі баспа басылымдарының бай әдеби қорына қолжетімділікті кеңейту (<https://www.nlrk.kz/index.php?lang=kz>). Сайттың Виртуалды көрмелер бөлімі түрлі тақырыпта видеороликтер ұсына отырып, аса қызығушылық тудырады. Көрмелерді, жаңалықтарды тамашалауға болады. Электрондық кітапханалар бөлімінде мынадай сілтемелер берілген:

- «Қазақстанның қазіргі заманғы әдебиеті» электрондық кітапханасы
- «Мұнай және газ» электрондық кітапханасы
- «Сирек кездесетін кітаптар мен қолжазбалардың электрондық қоры»
- «Мұхтар Әуезов әлемі» электрондық кітапханасы

- Қазақстан – Ресей «шекарадағы кездесулер» бірлескен мегажобасының электрондық кітапханасы [27].

«Қазақстанның қазіргі заманғы әдебиеті» электрондық кітапханасы бөлімі <https://kitap.kz/> және <https://adebiportal.kz/kz> сайттарымен интеграцияланған және онлайн кітаптарға қол жеткізуге болады [28].

Алматы қаласының Қазақстан халқы ассамблеясының депозитарийі (https://www.nlrk.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=728:almaty-alasynya-aza-stan-khal-y-assambleyasyny-depozitariji&catid=144:knizhnye-kollektsii&lang=kz) 2012 ж. «Қазақстан кітаптары» бөлімінде ұйымдастырылды. Депозитарийді ашудың басты мақсаты – этникаралық және конфессияаралық қарым-қатынастар саласындағы қазақстандық зерттеушілердің ғылыми еңбектерін, зерттеулерін және басқа әдебиеттер қорын ары қарай қалыптастыруды және оларды әйгілендіруді жалғастыру, сондай-ақ,

оқырмандарды Қазақстанда өмір сүріп отырған әртүрлі ұлттардың тарихымен және әдебиетімен таныстыру.

«Қазақстанның мәдени мұрасы» кітап топтамасы «Қазақстан кітаптары» бөліміндегі «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы бойынша шығарылған кітап топтамасы ашық қордағы екі мыңнан астам данасын қамтиды. Бұл тарих, философия, педагогика, саясаттану, сәулет, экономика, құқық, археология және Қазақстанның этнографиясы мен мәдениетіне арналған кітаптар, энциклопедиялық сөздіктер, қазақстандық жазушылар мен әлем әдебиеті классиктерінің қазақ тіліне аударылған көркем шығармалары. Солардың ішінде «Бабалар сөзі», «Қазақ әдебиетінің тарихы» «Ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі қазақ халқының философиялық мұрасы», сонымен қатар Европа, Америка, Австралия, Африка, Азия және т. б. елдердің алдыңғы қатарлы әдеби шығармашылығын қамтитын «Әлемдік мәдениеттанулық ойлар», «Экономикалық классика», «Әлемдік философиялық мұра», «Әлемдік әдебиет кітапханасы» бар. Оқырмандарға басылымдар 36 кітап сериясы бойынша ұсынылған [28].

Еліміздің ғылымының цифрлық мұрасын құрушы және сақтаушы ретінде ҚР Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің «Ғылым ордасы» орталық ғылыми кітапханасының әлеуеті қайта жандануда (<http://gylymordasy.kz/kaz/y-ly-mi-kitaphana/>). Кітапхана қоры ұлттық және шетелдік басылымдар, диссертациялар, ғылыми еңбектер және Қазақстан ғалымдарының жеке кітапханаларының аса бай жиынтығынан тұрады. Қолжазбалардың түпнұсқалық түрінен бастап заманауи электрондық ақпарат тасымалдаушыларға дейін қамтылатын деректердің ауқымы өте үлкен. Сирек кітаптар қоры – 91 мың дана, қолжазбалар қоры – 22 мың дана, шығыс әдебиеттері қоры – 9,9 мың дананы құрайтын кітапхананың пайдаланушыларға келешекте ұсынатын қызмет аясы кең болатыны анық.

Видеосюжеттер бөлімінде «Абылай хан-310 жыл» атты тақырыптық виртуалды көрме ұсынылады (<https://gylymordasy.kz/kaz/құрметті-оқырмандар-2/>). Әсіресе, «Әл-Машани әл-Фарабидің бейітін қалай тапқан?» Ютуб каналында ұсынылған видеода Ағжан Жақсыбекұлының 1937 ж. Мағжан Жұмабаевтың дәрісін тыңдауы тәрізді құнды мағлұматымен бірге ғалымның табандылық танытып, қазақ ғылымы туралы да қызықты мәлімет алуға болады (<https://www.youtube.com/watch?v=zxeNmt2bSKw>). [29]. Орталық ғылыми кітапхананың толық мәтінді электрондық ресурстары бөлімінде он үш тақырыптық бөлім бойынша ақпарат алуға болады. Сирек кездесетін кітаптар музейінің онлайн экскурсиясымен танысуға мүмкіндік бар (<https://gylymordasy.kz/kaz/сирек-кездесетін-кітаптар-музейінің/>).

Ұлттық кітапхананың қорынан бірегей раритеттер Әлемдік цифрлық кітапхана сайтында орналастырылған. Олар Сирек кітаптар мен қолжазбалар қорындағы төрт құжаттың электрондық көшірмелері: Абай Құнанбаевтың шығармалары (СПб, 1909); екі қолжазба – Қожа Ахмет Ясауидің (XVIII ғ.) Рисаласы (Миратул-кулуб) және Насабнамасы (Қожа Ахмет Ясауидің ата-тегі жайында 1687/88); Бұқара, Хиуа және Қоқан хандықтары және Орыс Түркістанның бөлігінің картасы (1875 ж.). Ұлттық кітапхананың осы жобаға қатысуы нәтижесінде әлем пайдаланушылары кітапхананың сирек кітаптар мен қолжазбалар қорындағы қазақ халқының мәдени мұрасы болып табылатын құнды құжаттармен танысу мүмкіндігіне қол жеткізді. Қазақтың тұрмыс тіршілігін бейнелейтін түрлі суреттер де құндылығымен ерекше әсер етеді [30].

Қорытындылай келе, Қазақстан Республикасының цифрлық мұрасының негіздері архивтер, кітапханалар, музейлер мен өзге де институттар цифрландыру жолында өз жұмыстарын атқаруда. Кейбір мекемелер мен ұйымдардың жұмыстары әлемдік сайттардан көрініп жатса, кейбір мұра сақтаушыларға әдістемелік, техникалық, бағдарламалық қолдау көрсету қажет. Өйткені ішінара ұлттық, республикалық және

облыстық деңгейдегі мәдениет мекемелерінің сайттары қарастырылды. Әлі де дербес сайты әзірленбеген, тек әлеуметтік желілерге сүйенетін мәдениет мекемелерінің жұмысын виртуалды кеңістікте танымалды ету бағытында қолдау қажеттігі айқын. Шолу жасалған мәдениет мекемелерінің цифрландырылу дәрежесі әр түрлі болу себебінен цифрлық мұраны қалыптастыру және сақтау, түпкілікті оны пайдалану да түрлі болмақ. Осы тұрғыда барлық мәдениет мекемелерінің өзінің даму бағытына сәйкес цифрлық мұраны қалыптастыру және сақтау жөнінде ортақ тұжырымдама әзірленгені орынды болар еді. Сонымен қатар, жоғарыда көрсетілген мекемелер Фейсбук, Инстаграм әлеуметтік желілері мен Ютуб каналдарында жаңалықтарымен, атқарылған іс-шараларымен бөлісуде белсенді. Дегенмен де, еліміздің тарихы мен мәдениетінің цифрлық мұрасын қалыптастыру мен сақтаудың түпкілікті міндеті көпшіліктің пайдалануына ұсыну болғандықтан, мәдениет мекемелері цифрлық дерек көздерін сапалы түрде көбейтуге көңіл бөлуі тиіс.

Әдебиеттер және дереккөздер

1. Горлова И.И., Зорин А.Л., Крюков А.В. Концептуализация и институционализация понятия «Цифровое культурное наследие» [Электрондық ресурс]. – 2019. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptualizatsiya-i-institutsializatsiya-ponyatiya-tsifrovoe-kulturnoe-nasledie/viewer> (қаралған күні 01.10.2023).
2. Шаповалова Г.М. Концепция цифрового культурного наследия и его генезис: теоретико-правовой анализ [Электрондық ресурс]. – 2017. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kontseptsiya-tsifrovogo-kulturnogo-naslediya-i-ego-genezis-teoretiko-pravovoy-analiz/viewer> (қаралған күні 01.10.2023).
3. Еуропаның мәдени цифрлық мұрасы ресми сайты [Электрондық ресурс]. – 2023. – URL: <https://www.europeana.eu/en> (қаралған күні 11.11.2022).
4. Pieter J. D. Drenth Preservation and Access: Two concepts, one goal-the work of the European Commission on Preservation and Access (ECPA) [Electronic resource] – 1999. – URL: https://www.researchgate.net/publication/237956874_Preservation_and_Access_Two_concepts_one_goal-the_work_of_the_European_Commission_on_Preservation_and_Access_ECPA (accessed 01.10.2023).
5. Баева Л.В. Электронная культура: опыт философского анализа [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=753 (дата обращения 09.04.2002)
6. Maria Economou. Heritage in the Digital Age. [Electronic resource] – 2015. – URL: https://www.researchgate.net/publication/299924369_Heritage_in_the_Digital_Age (accessed 01.10.2023).
7. ҚР Ұлттық архиві сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.ulttykarhiv.kz/orisanie-akczij/> (қаралған күні 30.09.2023).
8. Қазақстан Республикасының Орталық мемлекеттік архиві. Онлайн көрмесі [Электрондық ресурс]. – URL: <http://www.cga.kz/index.php?module=showonline&id=&page=1> (қаралған күні 30.09.2023).
9. А. Байтұрсыновқа қатысты құжаттар жайында [Электрондық ресурс]. – URL: <http://www.cga.kz/Content.php?id=68&stat=ajax&set=Publications>
10. Қазақстан Республикасының Ғылыми-техникалық құжаттама архиві. Нормативтік-әдістемелік база [Электрондық ресурс]. – URL: http://www.ntd.kz/index.php?module=Met_Base
11. Ауызша тарих [Электрондық ресурс]. – URL: <http://www.ntd.kz/index.php?module=Content&do=View&id=6> (қаралған күні 05.04.2022).
12. Құжаттары жинақтары [Электрондық ресурс]. – URL: <https://archive.president.kz/>

publications/sborniki/ (қаралған күні 02.10.2023).

13. Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институты ресми сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <https://cultural.kz/> (қаралған күні 30.09.2023)

14. Жолдасбаев С. Қазақ елінің XV–XVIII ғасырлардағы тұрақты мекенжайлары= Settlements of the Kazakhs of XV–XVIII centuries=Оседлые поселения казахов в XV–XVIII вв. – Астана: Қазақ ғылыми- зерттеу мәдениет институтының баспа тобы, 2017. – 304 б.

15. Калиева С., Логвин В. Құмкешу 1 қонысы – Терсек мәдениетінің бірегей ескерткіші= The settlement Kumkeshu 1 – a reference monument of the Tersek culture=Поселение Құмкешу 1 – эталонный памятник Терсекской культуры: / С.Калиева, В.Логвин – Астана: Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институтының баспа тобы, 2017. – 320 б.

16. Евразия даласындағы ежелгі тайпалардың этникалық тарихының құпиялары = Таинство этнической истории древнейших кочевников степной Евразии = The Mystery of the Ethnic History of the Earliest Nomads of the Eurasian steppe. – Алматы: Остров Крым, 2014. – 454 б.

17. Таиров А. Жайық-Ертіс қосөзен аралығының б.д.д. VIII–VI ғғ. ерте көшпелілері =Early Nomads of the Zhaiyk-Irtysh Interfluve in VIII–VI cc. BC=Ранние кочевники Жайык-Иртышского междуречья в VIII–VI вв. до н. э. – Астана: Қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институтының баспа тобы, 2017. – 392 б.

18. Самашев З. Тарбағатай петроглифтері. Шимайлы. – Петроглифы Тарбагатая. Шимайлы. – petroglyphs of tarbagatai. Shimaily. – қазақ ғылыми-зерттеу мәдениет институтының баспа тобы, 2018. – 366 б.

19. Альбом историко-культурных объектов и мест всеобщего паломничества Казахстана. – Астана: КазНИИК, 2018. – 496 с.

20. Қазақстан Республикасындағы мәдениет (2022 ж.) [Электрондық ресурс]. – 2022. – URL: <https://stat.gov.kz/industries/social-statistics/stat-culture/publications/9181/> (қаралған күні 30.09.2023).

21. В Казахстане музеи обретают все большую популярность [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.zakon.kz/redaksiia-zakonkz/4972122-v-kazahstane-muzei-obretayut-vse.html> (дата обращения 01.10.2023).

22. Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі [Электрондық ресурс]. – URL: <https://nmrk.kz/> (қаралған күні 30.09.2023).

23. Залдар бойынша виртуалды тур [Электрондық ресурс]. – URL: <https://nmrk.kz/halls/112/> (қаралған күні 30.09.2023).

24. Қазақстан Республикасының Ұлттық музейі сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <https://nmrk.kz/> (қаралған күні 09.04.2022).

25. Қазақстан Республикасының Орталық музейі сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.csmrk.kz/index.php/kz/> (қаралған күні 09.04.2022).

26. ҚР Тұңғыш президенті кітапханасы сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <https://presidentlib.kz/kk> (қаралған күні 08.04.2022).

27. ҚР Ұлттық кітапханасы сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.nlrk.kz/index.php?lang=kz> (қаралған күні 08.04.2022).

28. Электрондық кітапхана сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <https://kitap.kz/> (қаралған күні 30.09.2023).

29. Орталық ғылыми кітапханасы сайты [Электрондық ресурс]. – URL: <http://gylumordasy.kz/kaz/y-ly-mi-kitaphana/> (қаралған күні 08.04.2022).

30. Collection. World Digital Library [Electronic resource] – URL: <https://www.loc.gov/collections/world-digital-library/?q=Kazakh+> (accessed 01.10.2023).

УДК / UDC 930.253

Р.Ш. Шамжанова – государственный и общественный деятель (к 100-летию со дня рождения)

Жанар Кабдолбаритовна Ботанова¹

¹Архив Президента Республики Казахстан, архивист первой категории Службы формирования архивного фонда

Аннотация. Статья посвящена 100-летию Раузы Шамжановны Шамжановой – государственного и общественного деятеля Казахстана, внесшей значительный вклад в установление и расширение международных связей Казахстана. Статья основывается на документах личного фонда Р.Шамжановой, хранящегося в Архиве Президента Республики Казахстан и освещает основные этапы ее биографии, общественной и социально-культурной деятельности.

Ключевые слова: архив, история, фонд, деятель, культура, республика.

Р.Ш. Шамжанова – мемлекет және қоғам қайраткері (100 жылдығына орай)

Жанар Кабдолбаритқызы Ботанова¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, архив қорын қалыптастыру қызметінің бірінші санатты архивісі

Аннотация. Мақала Қазақстанның халықаралық байланыстарын орнатуға және кеңейтуге елеулі үлес қосқан Қазақстанның мемлекет және қоғам қайраткері Рауза Шамжанқызы Шамжанованың 100 жылдығына арналған. Мақала Қазақстан Республикасы Президентінің Архивінде сақталған Р.Шамжанованың жеке қорының құжаттарына негізделді және оның өмірбаянының, қоғамдық және әлеуметтік-мәдени қызметінің негізгі кезеңдерін жариялайды.

Түйін сөздер: архив, тарих, қор, қайраткер, мәдениет, республика.

R.Sh. Shamzhanova – state and public figure (on the 100-th anniversary of her birth)

Zhanar K. Botanova¹

¹Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Archivist of the first category of the archive fund formation service

Abstract. The article is dedicated to the 100th anniversary of the state and public figure of Kazakhstan Rauza Shamzhanovna Shamzhanova, who made a significant contribution to the establishment and expansion of International Relations of Kazakhstan. The article is based on the documents of the personal fund of R. Shamzhanova, stored in the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan and highlights the main stages of her biography, social and socio-cultural activities.

Keywords: archive, history, fund, figure, culture, republic.

В этом году исполняется 100 лет со дня рождения Раузы Шамжановны Шамжановой, судьба и личность которой тесно связаны с историей нашей страны, ее становлением и развитием.

Рауза Шамжанова – государственный и общественный деятель советской эпохи, участница Великой Отечественной войны, женского движения в Казахстане, принимавшая активное участие в организации установления внешних связей республики с зарубежными странами в области культуры и науки, взаимного обмена, пропаганды национальных культурных ценностей и традиций за границей, а также в руководстве сферой социального обеспечения в стране [1].

Р. Шамжанова стала известной в Казахстане и за его пределами с раннего возраста, будучи «ударницей коммунистического труда», активным членом пионерской, затем комсомольской организации. В 13 лет Рауза Шамжановна удостоилась чести участвовать во всесоюзных совещаниях в городах Москве, Харькове и выступить с высокой трибуны наравне со взрослыми передовиками страны.

Рисунок 1. Участники Всесоюзного совещания передовиков-животноводов. г. Москва, февраль 1936 г.
Рауза Шамжанова в первом ряду 5-я справа. Во втором ряду: Председатель СНК СССР В.М. Молотов (за Шамжановой), справа от него Председатель ЦИК СССР М.И. Калинин).
АПКР. Ф. 86-НЛ. Оп. 1. Д. 88. Л. 1.

Именно ей в феврале 1936 г. на Всесоюзном совещании передовиков животноводства в Москве Всенародный староста Михаил Калинин вручит высокую награду за трудовую доблесть. Она станет первой среди пионеров громадной державы, кому удалось в столь юном возрасте получить орден из рук Председателя Президиума Верховного Совета СССР. Как писала сама Рауза Шамжановна в своей автобиографии: «Всего в совещании принимало участие 9 школьников, 8 мальчиков и одна я – девочка. В Москве нашу

делегацию разместили в 3-м доме Советов. На совещании от Казахстана поручили выступить доярке из Алма-Атинской области Салихе Онгарбаевой и мне. Я очень волновалась, что мне предстоит выступить на таком многолюдном и представительном собрании. Но, к счастью, все обошлось хорошо, мое выступление встретили хорошо и долго мне аплодировали» [2, л. 3-7].

И еще одним памятным событием запомнился Р. Шамжановой 1936 г. Летом в ее детский дом пришла правительственная телеграмма из Москвы с приглашением на отдых в лагере «Артек». Р. Шамжанова стала одной из первых девочек-казашек, побывавших в «Артеке». Здесь она познакомилась с новыми друзьями, пионерами-орденоносцами – Мамлакат Наханговой из Таджикистана, Алешей Яцкевичем из Белоруссии и др.

Рисунок 2. Рауза Шамжанова во втором ряду 4-я слева. Лагерь-санаторий «Артек». Крым, 1936 г. АПРК. Ф. 86-НЛ. Оп. 1. Д. 87. Л. 3.

Обратимся к основным моментам ее биографии. Р. Шамжанова родилась 16 октября¹ 1923 г. в селе Жанааул Энбекшильдерского района Кокчетавской области. Рауза Шамжановна рано осталась без родителей. Отец Р. Шамжановой, Шамжан Доненбаев, скончался в 1931 г., мать, Мариям – в 1934 г. По известным причинам Рауза Шамжановна не любила рассказывать о трагедии, постигшей ее семью, ранней смерти отца, арестованного в период первой волны репрессий в Казахстане (по воспоминаниям Р. Шамжановой отец ее имел отношение к «Алаш-Орде»), а затем мамы, уехавшей с др. детьми к родственникам. Как вспоминала в своей автобиографии Рауза Шамжановна: «Мать – Мариям с двумя-тремя малышами собираясь уехать к свои родственникам, хотела забрать и меня. Но я ответила: «Остаюсь на родине отца», пошла в детский дом, находящийся недалеко от центра района. От ужасов голодных 30-х годов нас, воспитанников, спас наш директор Востриков, кого мы звали аке. Детдом имел свое небольшое хозяйство, где мы трудились» [3, л. 27].

Р. Шамжанова была воспитанницей Энбекшильдерского детского дома, который был расположен в поселке «Казгородок», с 1932 по 1937 гг. Рауза Шамжановна много лет спустя вспоминала, что когда она во главе казахстанской делегации посетила Африку, ей задали вопрос: «Скажите, Вы выросли в богатой семье?» «Да, – ответила она – я выросла в большой-большой богатой семье. У меня было триста братьев и сестер. У меня был свой дом. Он назывался детским домом».

Затем Р. Шамжанова была переведена в казахскую школу-интернат № 12 г. Алма-Аты. По окончании средней школы, в 1941 г. Р. Шамжанова поступила учиться на физико-математический факультет Казахского государственного университета им. С.М. Кирова. В апреле 1942 г., прервав учебу в университете, ушла добровольцем на фронт. Как пишет сама Р. Шамжанова с своей автобиографии: «С начала войны попросилась на фронт. В апреле 1942 г. призывали в армию; прибыв в г. Красноводск (Туркмения) мы, девушки-добровольцы 18-22 лет, составили костяк 33-й отдельной роты ВНОС (воздушного наблюдения, оповещения и связи). В 1942 г., когда немцы остервенело рвались к кавказской нефти, наши наблюдательные посты размещались по побережью Каспийского моря и вдоль железной дороги, ведущей к морю» [4, л. 3].

Р. Шамжанова служила в составе 33-й отдельной роты воздушного наблюдения, оповещения и связи ПВО, которая на протяжении всей Великой Отечественной войны поочередно входила в состав 1-го Белорусского фронта, 84-й дивизии ПВО действующей армии.

В 1945 г. после демобилизации из армии Рауза Шамжановна поступила на учебу в Московский институт востоковедения (китайское отделение). В институте она изучала историю, литературу, язык, искусство Китая, знакомилась с нравами и обычаями народов, населяющих эту страну.

В 1950 г. Р. Шамжанова, получив диплом об окончании Московского института востоковедения по специальности «страновед по Китаю», возвращается в родной Казахстан. С сентября 1950 г. по январь 1951 г. работает младшим научным сотрудником Института истории, археологии и этнографии Академии наук Казахской ССР. Затем, постановлением ЦК КП Казахстана от 26 декабря 1950 г. Р. Шамжанова была утверждена председателем Казахского отделения Всесоюзного общества культурной связи с заграницей (ВОКС). С 1953 по 1966 гг. Р. Шамжанова являлась заместителем председателя Казахского общества культурной связи с зарубежными странами и одновременно исполняла обязанности ответственного секретаря Казахского отделения общества советско-китайской дружбы (Председателем отделения являлся академик К.И. Сатпаев). С июня 1966 г. по август 1976 г. Р. Шамжанова исполняла обязанности Председателя Президиума Казахского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами [5, л. 1220].

¹ дата и месяц неточные.

Рисунок 3. Документ из личного фонда Р. Шамжановой.
АПК. Ф. 86-НЛ. Оп. 1. Д. 1. Л. 3-4.

Рисунок 4. С участниками Всесоюзной конференции ССОД (Союз Советских Обществ Дружбы) от Казахской ССР. Москва, январь, 1967 г. В первом ряду: вторая слева Председатель Президиума Казахского общества дружбы и культурной связи с зарубежными странами Р. Шамжанова, в центре – летчик-космонавт Ю. Гагарин, первая справа: заместитель председателя Алма-Атинского облисполкома Р. Сыргабекова, первый справа: дважды Герой Социалистического Труда, председатель колхоза им. К. Маркса Талды-Курганской области Н. Алдаберганов.
АПК. Ф. 86-НЛ. Оп.1. Д. 103. Л. 2.

Общество дружбы, возглавляемое Раузой Шамжановной знакомило народ Казахстана с достижениями зарубежных стран, их культурой, а также проводило торжественные мероприятия, посвященные национальным праздникам Монголии, Болгарии, Вьетнама, Кубы, Венгрии и т. д. В ряде зарубежных стран, как Франция, Финляндия, Швеция, Венгрия, Англия, Монголия, Сирия, Ливан, Индия и др. проводились Дни культуры Казахстана с участием известных артистов республики, а также выставки работ художников Казахстана. Рауза Шамжановна в своей автобиографии вспоминает, что Казахское общество дружбы и культурной связи имело дружеские контакты со многими странами мира. Им кроме художественной литературы ежемесячно издавался специальный бюллетень «Советский Казахстан» на английском, немецком, французском, испанском, казахском, русском языках. Проводились фотовыставки по произведениям казахских писателей [6].

Именно благодаря настойчивости Р. Шамжановой в бытность ее Председателем Президиума общества дружбы и с помощью руководителей республики был построен Дом дружбы по ул. Курмангазы, где и сейчас проходят все крупные международные встречи. По воспоминаниям Р. Шамжановой: «Большую помощь при строительстве нового Дома дружбы нам оказали Д.А. Кунаев и бывший министр финансов республики И. Л. Ким» [7, л. 31].

В 1969 г. после успешной защиты в АН КазССР диссертации по теме: «Развитие международных экономических и культурных связей советского Казахстана (1959-1967 гг.)», Р. Шамжановой была присвоена ученая степень кандидата исторических наук. В 1973 г. Р.Ш. Шамжанова удостоилась почетного звания Заслуженного работника культуры Казахской ССР.

В 1976 г. Совет Министров Казахской ССР внес предложение в ЦК Компартии Казахстана о назначении Р. Шамжановой заместителем Министра социального обеспечения Казахской ССР. Ее деятельность на этом посту продолжалась до ухода на пенсию в 1982 г.

После ухода на заслуженный отдых Р. Шамжанова в течение 1984-1988 гг. работала старшим научным сотрудником отдела дореволюционных фондов, группы научно-исследовательской и научно-методической работы Центрального государственного архива Казахской ССР.

Р. Шамжанова была депутатом Верховного Совета Казахской ССР 8-9 созывов. Она автор ряда книг и брошюр: «Живительный источник» (1963 г.), «Наш девиз – дружба» (1966 г.), «Слово зарубежных друзей о Советском Казахстане» (1973 г.) и статей, опубликованных на страницах отечественной и зарубежной прессы [8, л. 35-37].

Фронтовые и трудовые заслуги Р. Шамжановой отмечены отечественными и зарубежными государственными наградами: орденами «Отечественной войны II степени» (дважды), «Знак Почета» (2), медалями: «За боевые заслуги», «Маршала Жукова», «Вооруженных сил СССР» (60, 70 лет), юбилейными знаками: «Победы в Великой Отечественной войне» (5), иностранных государств: медалями Всемирного Совета мира и в связи с 25-летием Всемирного движения сторонников мира (1949–1974 гг.), Болгарии, Монголии (дважды в 1967, 1971 гг.), ГДР, Румынии и Чехословакии, грамотами.

Рауза Шамжановна до последних дней своей жизни оставалась активным общественником, работала в Союзе ветеранов, все свои знания и силы отдавала служению государству и его гражданам. Современники, хорошо знавшие Раузу Шамжановну, отмечали, что ее отличали такие качества, как трудолюбие, самоотверженная преданность общественному долгу и глубокое чувство патриотизма [9].

В апреле 2023 г. в Алматы была установлена мемориальная доска, приуроченная к 100-летию со дня рождения Раузы Шамжановны Шамжановой. Памятная табличка

установлена на доме №103 по ул. Калдаякова, где она проживала с 1975 по 2008 гг. [10].

Документы Р. Шамжановой, принятые на государственное хранение в Архив Президента Республики Казахстан, отражают не только моменты ее биографии, но и основные этапы служебной и общественной деятельности.

В составе фонда документы, свидетельствующие о пребывании Р. Шамжановой в составе союзных и республиканских делегаций в Бельгии, Великобритании, Сирии, Японии, Франции и др. странах с целью установления и расширения дружественных и культурных связей Казахстана, создания отделений Казахского общества дружбы. Среди них – записные книжки, отдельные путевые наброски, содержащие неофициальную информацию о стране, народных традициях и обычаях, достопримечательностях, ее личных впечатлениях, многочисленные отзывы зарубежной прессы о выступлениях мастеров искусств Казахстана, принимавших участие в проведении Дней культуры Советского Союза в иностранных государствах.

В документах личного фонда Р. Шамжановой отложились также служебные записки и отчеты о результатах работы Общества дружбы, документы Р. Шамжановой о ее работе в качестве депутата Верховного Совета Казахской ССР, участника съездов и пленумов ЦК Компартии Казахстана, сессий Верховного Совета, всесоюзных совещаний и конференций Общества дружбы и сторонников мира, торжественных заседаний, совещаний и приемов в честь зарубежных делегаций.

Особый интерес представляют фотографии Р. Шамжановой с известными политическими деятелями: В. Молотовым, М. Калининым, Д. Кунаевым, представителями творческой интеллигенции Казахстана А. Алимжановым, А. Жакетовой на приеме делегаций Швеции, Финляндии, Франции, США, с Т. Тажибаевым и И. Каракуловым во время Дней индийской культуры в Казахстане.

Входят в фонд и документы, собранные Р. Шамжановой для своей работы по интересовавшим ее тогда вопросам. Это документы, содержащие информацию о развитии китайско-советской дружбы, об экономических взаимоотношениях СССР с Индией, Алжиром и Польшей; о национально-освободительном движении в Лаосе и Камбодже, статьи из советской и зарубежной прессы.

В фонде также представлены книги, брошюры, альбомы с дарственными надписями Р. Шамжановой представителей иностранных делегаций, отечественных и зарубежных государственных, политических деятелей, деятелей культуры, науки и др. за годы работы в Казахском обществе дружбы и культурной связи с зарубежными странами. Так, среди авторов дарственных надписей, Н. Кондо, заведующий секцией Общества японо-советской дружбы, Ж. Буйон, известный писатель, председатель отделения Общества бельгийско-советской дружбы, итальянский художник Ренато Гуттузо, французский художник-карикатурист Жан Эффель.

В числе подаренных книг с дарственными надписями их авторов: книги Народной артистки Казахской ССР Б. Римовой, писателей К. Хусаинова, Ю. Плашевского; деятелей науки: С. Субханбердина, А. Беккулова, Д. Карагуйшиевой; альбом с репродукциями художника А. Галимаевой; сборники песен и кюев Б. Каракулова и Г. Сеилжановой.

Жизненный путь Раузы Шамжановны Шамжановой можно охарактеризовать следующими словами – трудовое детство, боевая юность, созидательная зрелость – и все эти этапы отражены в документах и фотографиях ее личного фонда, хранящегося в Архиве Президента Республики Казахстан. Несомненно, незаурядная личность Р. Шамжановой, ярко проявившая себя в деле укрепления международного сотрудничества Казахстана с зарубежными странами, установления с ними крепких, добрососедских отношений и ее неутомимая общественная деятельность на благо стране и людям, являются не только

источником для изучения ученых-исследователей, но и вдохновляющим примером для молодого поколения суверенного Казахстана.

Литература и источники

1. Архив Президента Республики Казахстан. Наблюдательное дело «Шамжанова Рауза Шамжановна». Алматы, 1999 г.
  2. Архив Президента Республики Казахстан. Предисловие к описи № 1 «Шамжанова Рауза Шамжановна» (за 1935-2000 гг.). Л. 3-7.
  3. Автобиографические документы Р.Ш. Шамжановой. АПРК. Ф. 86-НЛ. Оп. 1. Д.1. Л. 1-31.
  4. Архив Президента Республики Казахстан. Сборник документов «Рауза Шамжановна Шамжанова – государственный, общественный деятель Казахстана. К 90-летию со дня рождения (16 октября 1923 г. – 6 марта 2008 гг.). Алматы, 2013 г. С.3-6.
  5. Д. Ашимбаев «Кто есть Кто в Казахстане. Биографическая энциклопедия» (2012-2013 гг.». Алматы, 2012 г. С. 1220.
  6. Ахетова А. Она открывала миру Казахстан [электронный ресурс] // Сайт общественно-политической газеты «Акмолинская правда» 26 октября, 2013 г. URL: <https://apgazeta.kz/2013/10/26/blagodarnost-za-trud-i-mudrost-2/> (дата обращения: 05.10.2023)
  7. В. Кривоногов «Моя старшая сестра» // Казахстанская правда, 24 сентября 1998 г. АПРК. Ф. 86-НЛ. Оп. 1. Д.1 Л. 19-34.
  8. «Почитаемые люди земли казахской». 1 том. 1999 г. АПРК. Ф. 86-НЛ. Оп.1. Д. 85. Л. 35-37.
- Шатров М. «Знатная женщина Казахстана» [электронный ресурс] // «Voxropuli». URL: <http://history.voxropuli.kz/post/view/id/1045> (дата обращения: 09.10.2023).
- В Алматы открыта мемориальная доска ветерану войны и деятелю культуры Розе Шамжановой [электронный ресурс] // Вечерний Алматы, 8 апреля 2023 г. URL: <https://vecher.kz/v-almati-otkrita-memorialnaya-doska-veteranu-voyni-i-deyatelyu-kulturi-roze-shamzhanovoy> (дата обращения: 10.10.2023).

УДК / UDC 930.24

Батыс Қазақстан облысы архив қызметінің тарихы

Айжан Нұрғалиқызы Савгабаева¹

¹Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві, директор

Аннотация. Биыл Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивіне 100 жыл толады. Архив – көрнекті адамдардың қоғамдық-саяси қызметі мен тарихи оқиғалар фактілері туралы бірегей материалдар сақталатын баға жетпес дереккөз. Мақалада Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінің қалыптасу тарихы, тәжірибесі, жетістіктері, сондай-ақ қызметі сипатталған.

Түйін сөздер: архив, Батыс Қазақстан, цифрлы, электрондық формат

История архивной службы Западно-Казахстанской области

Айжан Нурғалиевна Савгабаева¹

¹Государственный архив Западно-Казахстанской области, директор

Аннотация. Государственному архиву Западно-Казахстанской области в этом году исполняется 100 лет. Архив – это бесценный источник, где хранятся уникальные материалы общественно-политической деятельности выдающихся людей и факты исторических событий. В статье излагается история становления, опыт, достижения, а также направления деятельности Государственного архива Западно-Казахстанской области.

Ключевые слова: архив, Западный Казахстан, цифровой, электронный формат.

History of the archival service of the West Kazakhstan region

Aizhan N. Savgabayeva¹

¹State Archives of West Kazakhstan Region, director

Abstract. The State Archive of the West Kazakhstan region turns 100 years old this year. The archive is an invaluable source where unique materials of the socio-political activities of outstanding people and facts of historical events are stored. The article describes the history of formation, experience, achievements, as well as the activities of the State Archive of the West Kazakhstan region.

Keywords: archive, West Kazakhstan, digital, electronic format

Адамның рухани өміріндегі ең маңызды құндылықтарың бірі бұл өз халқының тарихы мен мәдениеті болып табылады. Архив бұл құндылықтар сақталатын бірден-бір орын. Сол себепті де архив ісіне жүктелетін жауапкершілік өте зор. Архивтің арқасында уақыт байланысы, мәдениет пен қоғамдық өмірдің даму тарихы сақталып, баяндалады. Архив – тарихи шежіре қоймасы ғана емес, сонымен қатар, әрбір ұлттың тарихының қазынасы болып келеді. Қазақстан архивтерінің мемлекет тарихының қалыптасуындағы орыны аса маңызды.

Батыс Қазақстан облысындағы архив мекемелерінің құрылу тарихы XVIII-ші ғ. 90-шы жж. бастау алады. Ең бірінші архивтің құрылуына себеп болған Бөкей хан және оның ұрпақтары болып саналады. Бөкей ханның ұлы Жәңгір ханның тұсында архив ісі қалыптасып дами бастады. Хан ордасының архиві 1784 ж. басталып, Бөкей ордасын басқару, экономикасы, мәдени өмірі, кіші жүз қазақтарының тарихы, И. Таймановқа қатысты құжаттарын қамтиды. Қаржының тапшылығы, құжаттарды сақтайтын арнайы ғимараттың болмауы, білікті мамандардың жетіспеуі салдарынан Бөкей архиві дағдарысқа ұшыраған. Осындай себепте мен және Орталық архивті 1923–1927 жж. басқарған Александр Лаврентьевич Мелков, революцияға дейінгі кезеңдегі құжаттардың тарихи маңыздылығын түсініп, 1924 ж. бастап «Хан архиві» басқа құжаттарымен бірге Орталық архивке берілуі туралы мәселені көтерген болатын. Қазақстан Халық Комиссарлар Кеңесі төрағасы Нығмет Нұрмақовтың жеке өкімімен Бөкей хандығының және Орынбор архиві құжаттары тікелей Алматы қаласына көшірілді. Бөкей хандығының архиві 1917 ж. дейін жұмыс жасап, одан әрі 1927 ж. Кеңес мемлекетінің қорғауына алынды. Алматы қаласына көшіріліп, осы кезеңге дейін сол жерде сақталуда.

Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архив қорының құрылу процесі Азамат соғысынан кейінгі жылдарда дами бастады. 1917 ж. 1-ші қазанына дейін жергілікті тарихымызға байланысты негізгі құжаттар Мәскеу, Орынбор, Алматы, Астрахань, Санкт-Петербург қалаларының және Ресей Федерациясының басқа қалаларының ведомстволық архивтеріне қойылып сақталған. Сол кездерде көптеген құжаттар жоғалып, жыртылып және өртеніп кеткен [1].

Губерниялық атқару комитетінің Президиумы 1923 ж. 10-шы мамырында Орал губерниялық архив бюросын ұйымдастыру туралы шешім қабылдайды. Биыл осы шешімнің қабылданып орындалғанына және Батыс Қазақстан облысының архивінің құрылғанына 100 жыл толып отыр. Облыстық архив қорының реестрі Орал губерниялық статистикалық бюросының қорынан бастап ашылады, алғашқы түсілімі 15 сақталу бірлігін құраған болатын. Сондай-ақ, жергілікті денсаулық сақтау губерниялық бөлімі, губерниялық атқару комитеті, губерниялық азық-түлік комитеті сияқты бірқатар мекемелер алғаш болып өз құжаттарын архив қорына өз құжаттарын тапсырған. 1924 ж. аяғына қарай архивте 53 қор, шамамен 15 270 сақталу бірлігі болды [3].

1925 ж. 24 қыркүйектегі Президиум отырысында Орал атқару комитетінде архивші лауазымының штаттық бірлігін енгізу жөнінде шешім қабылданған. 1924 ж. 30-шы қазанында Спозинцев Тимофей Губерниялық архивтің меңгерушісі лауазымына тағайындалған. Губерниялық архивтің алғашқы құрамында: архивші Герасимчук Михаил Григорьевич, курьер-тазалықшы Павлова Клеопатра Ксенафонтовна, іс-жүргізуші Автомонов Петр Ефимович қызмет атқарды [3].

Облыстың әкімшілік-аумақтық бөлінісін жетілдіруге байланысты мемлекеттік архив қызметінің атауы өзгерді. 1928 ж. 15 тамызынан бастап губерниялық архив бюросы округтік бюроға ауыстырылды, 1930 ж. 1 қаңтарынан бастап ауданаралық архив, ал 1932 ж. 1 сәуірінен бастап облыстық бөлімнің енгізілуіне байланысты облыстық архив бюросы деп аталды. Осы уақытқа дейін архивте 412 қор, 108 677 сақтау бірлігі, 87 газет жиынтығы жиналып, штатта 5 адам қызмет атқарған [1].

ҚазКСР Жоғарғы Кеңесі Төралқасының 1938 ж. 14 мамырдағы Жарлығымен архив қызметі органдары Республиканың ішкі істер халық комиссариатының (ІІХК) қарамағына берілді, бұл мынадай құрылымдық өзгерістерге әкелді: облыстық архив басқармасының базасында БҚО бойынша ОІХК Архив бөлімшесі және Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві құрылды [1].

Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі құжаттар өнеркәсіп пен ауыл шаруашылығының дамуын,

эвакуацияланған халық пен кәсіпорындарды қабылдау мен орналастыруды, адамдардың еңбекқорлығын, майданға тылдың көмегін көрсетеді. 1942–1943 жж. Орал маңы Сталинград майданының ең жақын тылына айналды. Құжаттар оралдықтардың майданға көмек көрсету бойынша атқарған үлкен жұмыстары туралы баяндайды. Орал қаласында эвакуацияланған кәсіпорындар өз өнімдерін өндірді, майдан жолағының госпитальдары орналастырылды, әскери училищелер болды.

1942 ж. 1-жартысында Батыс Қазақстан облысы архивінің құрамынан дербес мекемеге айналған Гурьев архиві бөлінді. Оған 104 қор, 6219 сақтау бірлігі берілді. Облыстық архивте 567 қор, 95 988 сақтау бірлігі қалды. Мемлекеттік архив штаты 15 адамды құрады [1].

Сонымен қатар, бауырлас республикалардың эвакуацияланған архивтерін орналастыру және сақтау бойынша үлкен жұмыс жүргізілді. Орал қаласында облыстық архивтердің құжаттары, Сталинград облыстық мемлекеттік архиві, Сталинград облыстық мемлекеттік архивінің Астрахан филиалы, Николаев облыстық мемлекеттік архиві, Одесса облыстық мемлекеттік архиві, Молдавия КСР ІІХК Кишинев уездік мемлекеттік архиві, КСРО-ның жұмыс істеп тұрған мекемелерінің архивтері болды. Эвакуацияланған мемлекеттік архивтерге үй-жайларды ұсынуға және архивтік құжаттарды қорғауға көмек көрсетілді.

Ұлы Отан соғысы жылдарында облыстық архив мекемелері кеңестік патриотизмді насихаттауда, жауға қарсы тұру үшін күш жұмылдыруда маңызды рөл атқарды. Ең сәтті ғылыми – жариялау жұмыстары жүргізілді. Мерейтойлық күндерге дайындық бойынша жұмыстар атқарылды: КСРО-да архив құрылысының 25 жылдығына шолу жасалынып, тарихи анықтама, «КСРО мен Батыс Қазақстан облысының архив құрылысына 25 жыл», «Денсаулық сақтау органдарына 25 жыл» тақырыбында мақала жазылды. Ұйымдар бойынша құжаттарды жинауға облыстық архив және эвакуацияланған архив қызметкерлері қатысты. «Майданнан келген хаттар» құжаттарының таңдауы, сондай-ақ майданда соғысып жатырған батыс қазақстандықтар туралы материалдар жинағы баспасөзде оң пікір қалдырды [2].

1945 ж. 1 қаңтарында облыстық мемлекеттік архивте 472 қор, 85 745 сақтау бірлігі болды. Қызметкерлердің алдында тұрған негізгі міндет – барлық бөлшектелмеген, сипатталмаған қорларға ғылыми-техникалық өңдеу жұмыстары аяқталынған болатын. 1945 ж. аудандық архивтер мен ведомстволық мекемелер архивтерінен барлығы 108 қор, 6426 сақтау бірлігі облыстық архивке шоғырланған. Ғылыми-техникалық өңдеудің толық кешені 36 қордан, 4222 сақтау бірлігінен өтіп, ішінара тәртіпке келтірілді, қорлар бойынша бөлшектеліп, 4140 сақтау бірлігі жүйеленді. Қорларды есепке алу бойынша үлкен жұмыс жүргізіліп, барлық қорлардың тізімі жасалынды.

Атап айтқанда, Кеңес Одағының Батырлары қорларының жинағы құрыла бастады. Өлкенің ұмытылған пайдалы қазбалар, мал шаруашылығы және су ресурстары, кен орындары туралы тақырыптық тізімдер жасау үшін құжаттарды анықтау жөніндегі іс-шаралар үлкен маңызға ие болды.

1953 ж. Батыс Қазақстан облыстық архиві құрамынан қайтадан құжаттар алынып, Мәскеу, Алматы архивтеріне берілді. Негізінен әскери бөлімдер мен госпитальдардың құжаттары, сондай-ақ революцияға дейінгі бірқатар қорлар берілді [2].

1960 ж. түбегейлі ұйымдастырушылық қайта құру болды. Батыс Қазақстан облыстық еңбек депутаттары Кеңесі атқару комитетінің 1960 ж. 15 қыркүйектегі №476 шешімінің негізінде және ҚазССР Министрлер Кеңесінің 1960 ж. 17 маусымдағы №548 қаулысына сәйкес облыстық атқару комитетінің Ішкі істер басқармасының архив бөлімі облыстық еңбек депутаттары Кеңесі атқару комитетінің жанындағы архив бөлімі болып қайта

құрылды және аудандық архивтермен бірге оған облыстық мемлекеттік архивтің штаты да берілді [1].

Архив ісін жүргізуді одан әрі жақсарту, құжаттарды орталықтандырылған сақтауды, есепке алуды, жинақтауды және кеңінен пайдалануды қамтамасыз ету мақсатында ҚазССР Кеңесінің 1963 ж. 21 мамырдағы №409 қаулысына сәйкес Жәнібек, Казталов және Фурман аудандарына қызмет көрсететін облыстық архив бөлімінің Фурманов филиалы құрылды [1].

ҚазКСР Совминінің 1966 ж. №22 қаулысы негізінде Жымпиты, Қаратөбе және Тайпақ аудандарына қызмет көрсететін облыстық архив бөлімінің Жымпиты филиалы ашылды [1].

Тарихи архивтерде генеалогиялық зерттеулер маңызды орын алады, зерттеушілердің өз отбасы мен ұрпағының тарихына деген қызығушылығы, өткенін тану арқылы өзін-өзі тануға деген ұмтылысын арттырады. Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінде, негізінен, 1919 ж. қазіргі кезге дейінгі құжаттар бар. архивте 1864–1927 жж. аралығын қамтитын конфессиялық мекемелердің бірегей құжаттар жинағы қамтылған.

Революцияға дейінгі кезең 1898 ж. бері қарай метрикалық кітаптар жинағы түрінде көрсетілген. Метрикалық кітаптардың жинақтары 1888–1919 жж. аралығын қамтиды, бұл кітаптарда Орал қаласының мешіттерінің, орыс шіркеулерінің және ауылдық шіркеу мешіттердің жазбалары бар. Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінде 59 атауларын құрайтын газеттердің мол жинағы сақталуда. Газеттердің уақытаралық шеңберлігі 1860–2022 жж. уақытты қамтиды. Ең көп сұранысқа ие және зерттеушілер үшін маңыздылары ол ерте кездегі газеттер (1860–1930 жж.) – олардың 40-тан астам түптемелері бар. Оның ішінде нөмірлері толығырақ қамтылғандары – «Яицкая правда» және «Красный Урал» газеттері. Кітап қоры 1863 ж. бастап 2022 ж. дейін құрайды. Кітаптардың мазмұндары Казак әскерлері атамандарының есептері, Бірінші жалпы санақ, Орал облысына шолу, Орал округі және ауылдары, Шешімдер, Атаулы күндер күнтізбесі және тағы да басқа. Архив қорындағы екі мыңнан астам қор құжаттарында мемлекеттік билік органдарының, халық шаруашылық басқару органдарының қызметтерін сипаттайтын және облысымызда құрылған мәдениет пен экономика, машина жасау, энергетика, отын, тамақ және жеңіл өнеркәсіп, астық пен мал шаруашылықтарының даму кезеңдерінің қызметтерін көрсетеді. Сонымен қатар, Азаматтық соғысқа ауыл шаруашылығын күштеп ұжымдастыруға, 1920–1930 жж. ашаршылыққа, бай шаруалардың мүлкін тәркілеуге, саяси қуғын-сүргінге, Ұлы Отан соғысына, тың және тыңайған жерлерді игеруге, Қазақстан Республикасының егемендік алған жылдарындағы тарихына және жеке тектік құжаттардың қорлары сақталуда [2].

Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінде тарихи құндылығы жоғары құжаттар жеткілікті. Соның ішінде, 1991 ж. бастап қалыптаса бастаған құжаттардың да өзіндік орны бар. Өйткені, бұл құжаттарда жас, тәуелсіз Қазақстан Республикасының, біздің облысымыздың да қалыптасуы мен дамуының елеулі сәттері баяндалады.

Ұлы Отан соғысының ардагері, БҚО Жымпиты және Орда аудандарының «Құрметті азаматы» Мұхтар Әжіғұлов, суретші С. Гумаров, «Еңбек ардагері», мәдениет саласының еңбек сіңірген қызметкері Наурызғали Сдықұлы Сдықовтың, Тарих ғылымдарының кандидаты Кенжалиев Исатай Нәсекенұлының, Э. Габбасовпен табысталған жеке тектік құжаттары, Ұлы Отан соғысына қатысушылардың, Қазақстан Республикасының еңбек сіңірген мәдениет қайраткері Жайсан Ақбаевтың және басқаларының құжаттамалар коллекциялары өзінше қызықты мазмұнды құрайды [1].

Батыс Қазақстан облысының архивистері Қазақстан және Ресей мемлекеттерінің архив қорларынан Сырым Датұлының 250 жылдығына және Букей хандығының құрылғанына

100 жыл толуына байланысты құжаттарды анықтап көшірмелерін архив қорына толықтырды.

Батыс Қазақстан облысы – Қазақстан Республикасының интернационалдық облыстарының бірі. Архивте Орал өңірі туған жерлерінен қуғын-сүргінге ұшыраған халықтар үшін бірнеше рет екінші отан болып саналғаны туралы құжаттар сақталынған.

Архивте 55-тен астам жеке тектік қор бар. Олардың ішінде белгілі ғылым, мәдениет қайраткерлері, соғысқа қатысушылар, еңбек ардагерлері туралы құжаттар сақталған. Осындай қорлардың бірі 1991 ж. Орал қаласында өткен №273 мерген-әйелдерге төлем қоры болып табылады. Бұған хаттар мен фотосуреттер, мергендер туралы кітаптар және жерлесіміз Пискунова Роза Сергеевнаның архив қорына тапсырған кітаптар кірді [2].

Егемендік алғаннан бастап құрылып жатырған құжаттаманың маңызы зор, өйткені онда жас егемен мемлекет – Қазақстан Республикасының және онымен бірге біздің облыстың құрылуының, қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері бейнеленген.

1992 ж. 1 қаңтарында Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінің штаты 39 адамды құрады.

Тәуелсіздікті алғаннан кейін облыстық архив бөлімінің 1992 ж. ақпанда облыстық еңбек депутаттары Кеңесінің Атқару Комитеті таратылғаннан кейін туындаған облыстық әкімшілік басшысының қарамағына өтуіне себеп болды.

1995–1997 жж. жергілікті мемлекеттік басқару құрылымын қайта ұйымдастыруға және оңтайландыруға байланысты облыстық мемлекеттік архив облыстық әкімшіліктен облыстық архивтер мен құжаттамаларды басқаруға, одан әрі – бөлімнің облыстық архивіне бағынуға, ал Батыс Қазақстан облысы Әкімінің 1997 ж. 7 ақпандағы №35 шешімімен облыстық архив бөлімінің таратылуына байланысты облыстық мемлекеттік архив 2000 жылдың маусымына дейін жүзеге асыратын мүлікті және істерді басқару жөніндегі оның функциялары мен өкілеттіктерін өзіне алды [1].

Батыс Қазақстан облысы Әкімінің 2000 ж. 5 маусымдағы №92 шешімімен облыстық архивтер және құжаттама басқармасы қайта құрылып, облыстық Мемлекеттік архив қайтадан оның Орталықтандырылған басқаруына өткізілді [1].

2012 ж. Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің 2012 ж. 25 мамырдағы №111 қаулысымен мүлікті өз бетінше басқара отырып, Батыс Қазақстан облысы архивтер және құжаттама басқармасының «Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві» ММ құрылды [1].

2013 ж. Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің 10.12.2013 №265 қаулысымен мемлекеттік архиві «Батыс Қазақстан облысы мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасының Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві» КММ болып өзгертіледі [1].

2014 ж. «Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві Батыс Қазақстан облысының мәдениет, мұрағаттар және құжаттама басқармасы» КММ құрылымында келесі құрылымдық бөлімшелерден тұрды: архив қоймасы, ғылыми-анықтамалық аппарат және құжаттарды пайдалану бөлімі, ведомстволық архивтармен жұмыс бөлімі, зерттеушілермен жұмыс және ақпараттық технологиялар бөлімі. Архив штаты Жалпақтал және Сырым филиалдарымен бірге 32 адамды құрады.

2018 ж. 10 желтоқсандағы Батыс Қазақстан облысы әкімдігінің №137 қаулысымен «Батыс Қазақстан облысының ақпараттандыру, мемлекеттік көрсетілетін қызметтер және архивтер басқармасының Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві» коммуналдық мемлекеттік мекемесі болып қайта құрылды [2].

Алғашқы архивтің дамуына барлық басшылары, еңбек ардагерлері өз үлестерін тигізді. Соның ішінде, 1924–1927 жж. Спожинцев Тимофей, 1932–1938 жж. Шадрин Петр Григорьевич, 1939–1941 жж. Тимофеева Клавдия Ивановна, 1941–1944 жж. Мария Васильевна Горожанкина, 1944–1953 жж. Клавдия Ивановна Желтякова, 1954–1964 жж. Анна Федоровна Малороссиянцева, 1964–1968 жж. Айтмухамбетова Менслу Мурзагалиевна,

1968–1979 жж. Анна Федоровна Малороссиянцева, 1982– 2000 жж. Вячеслав Анатольевич Иночкин және 2000–2010 жж. Абухан Жомартович Карин секілді көптеген азаматтар архив қызметінің дамуына өз үлестерін қосып қажымай еңбек еткен.

Әр саланың дамуына ең басты үлесті, алдымен мамандар қосады. Архив саласында – ол архивистер. Архивист мамандардың кәсіби біліктілігін көтеру және тәжірибе алмасу жұмыстарын жүргізу мақсатында, жыл сайын Республика деңгейінде жас архивистердің сайысы өтеді. Алматы қаласында 2015 ж. 6-қарашасында өткізілген жас архившілер конкурсында БҚО мемлекеттік архивінің жас архившілері жүлделі I орынды жеңіп алды. Сараптама комиссиясын қарау нәтижелері бойынша Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві әзірлеген «Ұйымның істер номенклатурасын жасау бойынша электрондық үлгіні пайдалану бойынша әдістемелік ұсынымдар» атты жұмысы конкурста 3-ші орынға ие болды. Осы жобаны әзірлеуші авторлар – Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінің директоры А. Савгабаева және зерттеушілермен жұмыс және ақпараттық технологиялар секторының меңгерушісі А.Искакова. Қызылорда облысында 2019 ж. 24–25 қыркүйек айында өткізілген III-ші республикалық жас архивистер конкурсына Батыс Қазақстан облысы мемлекеттік архивінің жас архивистері қатысып жүлделі 2-ші орынды иеленді. Сонымен қатар, ҚР Президенті архивінің жанындағы «Ақпараттық және әкімшілік технологиялар институтының» мамандары жас архивист мамандарға семинар оқуларын өткізіп тұрады. Семинар жұмысынан бөлек, ағымдағы жылдың 15 қарашасында БҚО мемлекеттік архивінің ұйымдастыруымен, ҚР Президенті архивінің мамандары, өлке тарихшылары қатысуымен «Ашық қоғамға – ашық архивтер» атты онлайн дөңгелек үстелі өткізілді. Аталмыш іс-шарада өңіріміздегі Ұлы Отан соғысы тарихына қатысты баяндамалар оқылып, өзекті сұрақтары ашылып, онлайн көрме таныстырылды [2].

Тәуелсіздік жылдарындағы еліміздегі архив саласының басты қағидаларының бірі – ол ашықтық қағидасы. Соның негізінде БҚО мемлекеттік архивінде ғылыми-зерттеушілік бағытындағы жұмыс жылдан жылға дамып келеді. Архивтің архивист мамандары, бұрын сонды ғылыми ортаға, жалпы көпшілікке беймәлім немесе «күпия» болған құжаттарды жүйелеп, топтастырып, құжаттар жинақтарын және анықтамалықтарды шығару жұмыстарымен айналысып келеді. БҚО мемлекеттік архивінің архивист мамандарымен даярланған алты томдық жинақтағы «Боздақтар» Зерде кітабы, «История Букеевского ханства. 1801–1852 гг.» атты кітаптар мен көптеген мақалалар шығарылды. Кітаптар мен құжаттар жинағын шығарудың мәні өте жоғары. Себебі бір тақырып немесе тарихи оқиға бойынша топтастырылып, жинақталған архивтік құжаттардың негізінде өлкетанушы ғалымдарымыз еліміздің тарихын жазып, белгісіз тұстарын ашуға септігін тигізеді.

Қазіргі таңда еліміз бойынша архив ісін дамытуда түрлі игі бастамалар өз жұмыстарын жандандыруда. Өйткені өткен күннің деректерін бұрмаламай сақталынған архивтің мәліметтері шынайы келеді. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев халыққа Жолдауында атап көрсеткендей елімізді терең цифрландыру міндеттері аясында «Біз цифрлы сауаттылықты дамытып, мемлекеттік қызметтерді одан әрі цифрландыра отырып, халықты цифрлы экономикаға жаппай тартуымыз қажет» деген болатын. Осыған орай «Цифрлы Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасы аясында Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігімен «Бірыңғай электронды архив құжаттары» атты ақпараттық жүйесінің жобасы барысында Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінде қалыптасқан электрондық архив жүйесін жетілдіру шарасы кең ауқымда жүргізіліп отыр.

«Цифрлы Қазақстан» бағдарламасы аясында ғасырлар қойнауынан жеткен баға жетпес архив қорын, тарихи мұраларды, түпнұсқа құжаттарды кейінгі ұрпаққа сыны мен сырын бұзбай жеткізуге зор мүмкіндік туып отыр. Жалпы алғанда, құжаттық дереккөздердің толыққанды кешенін сақтау және оларды жан-жақты пайдалану барысында сандық жүйенің

релі жоғары. Оның нәтижесінде көптеген сирек қолжазбаларды ұзақ уақыт сақтауға әрі өткен замандардан қазіргі заманға дейінгі кезеңді қамтитын отандық және шетелдік архивтер дүниесіне ілгері зерттеулер жүргізуге есіктер айқара ашылады. Оның үстіне әлемді жайлаған індет кезінде онлайн, цифрлық, электрондық форматтың қаншалықты маңызды екені айқын көрінді. Бүгінгі таңда елімізде электронды архив құрып, соны іске қосу мәселесі оңтайлы шешіліп келеді.

Бүгінгі таңда архив қоймасы және цифрландыру бөлімі мамандарымен 112 қор, 78 345 мың іс, 12 329 807 парақ құжатты сканерлеп базаға салынды [2]. Ғалымдардың және әлеуметтік-құқықтық құжаттарын ең бірінші кезекте сандық форматқа көшіріп жатырмыз. Архив құжаттарын цифрландыру және электронды қорларды қалыптастыру бағытындағы жұмысын жалғастыра береді. Сонымен қатар, елімізді жаулаған індет кезінде онлайн, цифрлық, электрондық форматтың қаншалықты маңызды екені айқын көрінді. Қазақстан Республикасы архивтерінің алдыңғы қатарларының бірі болып табылатын мекемеміздегі «Электронды архив» жұмысының жетілуі туралы айта кететін болсақ, аталған бағдарлама Қазақстан архивтері арасындағы теңдесі жоқ модульдің бірі болып саналады. Артықшылығы әрбір зерттеушіге жеке электронды кабинеті ашылады. 2020–2021 жж. пандемияға байланысты еліміздегі архивтердің оқу залдары зерттеушілерді қабылдай алмады. Алайда, электронды архив қызметі арқылы оқу залы өз жұмысын ойдағыдай атқарды. Электронды жеке кабинетінің іске қосылуы, зерттеушілердің оң бағасын алды. Себебі, қашықтан қызмет түрін алу мүмкіндігі, зерттеушілердің уақыты мен қаржысын үнемдеп, кең көлемде құжаттар мен қажетті ақпаратты алуға жол ашты. Электронды-цифрлық қолтаңбасы бар, Қазақстан Республикасының әрбір азаматы, аталмыш кабинетке тіркеліп, оқырман залының қызметін онлайн түрде пайдалана алады. Зерттеуші ыңғайлы уақытта жеке кабинетіне кіріп, құжаттармен онлайн түрде жұмыстана алады. Болашақта архивке келіп жұмыстанатын зерттеушілердің қатары көбейеді деген ойдамыз.

Алға қойған мақсаттардың бірі, архив сақтауында тұрған құжаттарды 100 пайызға электрондық форматқа өткізу. Әрине архив саласының жұмысында өз кемшіліктері бар. Себебі жылдан жылға азаматтардың тематикалық, генеалогиялық, еңбек өтілі, нотариалдық іс-әрекеттері және т. б. тақырыптар бойынша сұранысы өсіп келеді. Сонымен қатар архивтің тұрақты сақтауына тапсырылатын құжаттар саны да өсіп келеді. Көрсетілетін қызмет сапасын жоғарылату мақсатында, кәсіби мамандардың санын көбейту, архивтердің материалдық техникалық базасын халықаралық стандарттарға сай құрал-жабдықтармен толықтыру, іздестіру жүйесін жетілдіру секілді сұрақтар, болашақта шешімін табатынына сенімдіміз.

Қазіргі таңда архивтің оқырман залы 200-ге жуық пайдаланушыларға офлайн және онлайн бағыттарында қызмет көрсетеді. Оқырман залында тематикалық және генеалогиялық бағытта жұмыстанатын зерттеушілер тек біздің өңірімізден ғана емес Ресей Федерациясынан және Қазақстан Республикасының Астана, Қостанай, Маңғыстау, Алматы, Қарағанды, Атырау, Тараз, Ақтөбе қалаларынан келіп жұмыстанады. Олар профессорлар, ғалымдар, тарихшылар, докторант, магистранттар, университет студенттері, өлкетанушылар және зерттеушілер болып табылады және де электронды оқырман залын пайдаланушылары тарапынан көптеген жақсы пікірлер қалдыруда. Мысалы, Сугралимова Гүлбану Баяновна, тарих ғылымының кандидаты: «Мен БҚО Мемлекеттік архивінде электронды архив барын бірінші рет Фейсбук парақшасынан көрдім. Бірден электронды архив сайтына кіріп, қорлармен таныса бастадым. Менің зерттеу тақырыбым – «Соғыс балалары» (1941–1945 жж.) болғандықтан, бірден ҰОС арналған құжаттар жинағын көріп, қуана әрі қызыға таныса бастадым. Айта кететін жайт, Алматы, Қарағанды, ШҚО, Павлодар қалалары архивтерінің сайтына кіріп едім,

электронды базасы жоқ болып шықты. Сонда Қазақстан бойынша сіздің мекеме бірінші болып үкіметтің ақпаратты цифрландыру бағдарламасын жүзеге асырған екен. Бұл басқа архивтерге үлгі боларлық үлкен көрсеткіш. Бұл ауқымды жетістікке БҚО Мемлекеттік архиві директоры Савгабаева Айжан Нурғалиевна мен оның қызметкерлері жүйелі, әрі қажырлы еңбегінің арқасында жетіп отыр. Әсіресе, қазіргі күрделі эпидемиологиялық жағдайда сіздің электронды қызмет көрсету жүйесі – зерттеушілер үшін таптырмас, аса қажет көмек. Сол үшін сізге барлық зерттеушілер тарапынан ерекше алғыс айтамыз. Осы архивтің ғылыми анықтамалық аппараты, зерттеушілермен жұмыс және құжаттарды пайдалану бөлімінің архивісі – Ботакөз Илановна Нагимоваға ерекше тоқталғым келеді. Мен электрондық оқу залына тіркелу кезінде біраз қиналдым. Сонда Ботакөз Илановна маған оқу залына кіру алгоритмін қайта-қайта түсіндіріп, үйретті. Сіздің архив қорымен бір айдай қашықтықта жұмыс істеп отырмын. Жұмыс барысында бірнеше мәрте рет тақырыпқа қатысты қор, істерге тапсырыс беріп отырамын. Сонда архивист Ботакөз Илановнаның маған көрсеткен ілтипаты, әдістемелік көмегін үнемі сезініп отырамын. Жалпы, БҚО Мемлекеттік архиві мекемесінің қызметі заманауи, қоғамдық әрі ғылыми талаптарға сай жүргізіледі деп білемін» – деп оң пікірін қалдырған.

БҚО мемлекеттік архивінің басқа да бөлімдері заман талабына сай жұмыс жасау жүйесін жаңартып келеді. Осыдан 10 жыл бұрынғы архив пен қазіргі архивтің арасы жер мен көктей. Мысалы, бұрын архивтік анықтама алу үрдісінде архивистер тек қағаз күйінде жүргізіліп, архивтік анықтама беру үрдісі ұзақ уақытты талап етсе, бүгінгі күні азаматтарға тез және ыңғайлы электронды түрде архивтік анықтама алу процесі қарастырылған. Ағымдағы жылдың 9 айында БҚО мемлекеттік архивінің мемлекеттік қызмет көрсету бөлімі архивистерімен 5028 архивтік анықтама берілсе, соның 3071-і электронды түрдегі сұраныстар болып табылмады [2].

Сонымен қатар, БҚО мемлекеттік архивінің ведомстволық архивтермен жұмыс бөлімі болып табылады. Бөлім өз қызметінде құжаттаманы жасау мен басқаруды, мекеменің ведомстволық архивтің ұйымдастыру, құжаттарды уақытша сақтауды, және Қазақстан Республикасы Ұлттық архив қорына меншік иесінің қызметі барысында пайда болған құжаттарды тұрақты мемлекеттік сақтауға тапсыруды, оларға ғылыми-техникалық өңдеу өткізуді және іс қағазын жүргізу мен істі басқару саласындағы мәселелерді іске асыру жұмыстарын жүргізеді.

БҚО мемлекеттік архивінің толықтыру көзінде 423 мекемелер мен кәсіпорындар енгізілген, бұл ұйымдардың құжат айналымының жұмыстары тікелей ведомстволық архивтермен жұмыс бөлімі арқылы жүзеге асады. Ведомстволық архивтермен жұмыс бөлімінің мамандары ұйымдар мен мекемелердің архив саласының мамандарына құжаттардың құндылығына сараптама жүргізуіне және ғылыми-техникалық өңдеу (ҒТӨ) жасау үшін әдістемелік-тәжірибелік көмек көрсетіп келеді.

Мемлекеттік архив деген кезде адамдарға қойнауында құжат толы қоймалар мен сан қағаздарды ақтарған үлкен мамандар елестейтіні хақ. Алайда, бүгінгі күні архив саласында жас мамандардың қатары көбейіп келеді. Жылдар бойы архив саласында қызмет атқарған қызметкерлерден тәжірибе жинақтап жас мамандар да архив саласының дамуына да өз үлестерін қосуда. Жастардың архивке қызығушылығы бұл саланың болашағына деген нық сенімді қалыптастырады.

Ғасырлық тарихы бар Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архивінде облысымыздың, еліміздің тарихын қалыптастыратын аса құнды құжаттар сақталып келеді. Осы байлықты ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу, оны тиісінше сақтау және қоғам мүддесі үшін пайдалану – архивістің мақсаты. Ал, сол мақсатты біздің архивистер абыроймен атқарып келе жатқанына кәміл сенімдіміз.

Әдебиеттер және дереккөздер

1. Савгабаева А.Н. «Становление и развитие архивной службы и Государственного архива Западно-Казахстанской области» (1923–2013 гг.). – Уральск, 2014 г. – С. 4-77
2. Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві. Қ. №1588
3. Батыс Қазақстан облысының мемлекеттік архиві. Қ. №220

УДК / UDC 930.24

Құнды құжаттардың сақтаушысы

Марат Тулебайұлы Тулебай¹

¹Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві, директор

Аннотация. Мақала Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің 100 жылдық мерейтойына арналған, 1923–2023 жж. аралығында архивті құру және дамыту тарихы, архив қорларына шолу, жинақтау мәселелері, архивтің жеке текті құжаттармен жұмысын ұйымдастыру, өңірдің архив саласына цифрлық технологияларды енгізу мәселелері қаралады.

Түйін сөздер: Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві, тарихы, қызметі, архив қоры, шетелдік құжаттар, жөнсілтер, ҰАҚ толықтыру.

Хранитель ценных документов

Марат Тулебаевич Тулебай¹

¹Государственный архив Актыубинской области, директор

Аннотация. Статья посвящается 100-летию юбилею Актыубинского областного государственного архива, рассматриваются вопросы истории создания и развития архива в период с 1923 по 2023 гг., обзор фондов архива, вопросы комплектования, организация работы архива с документами личного происхождения, внедрение цифровых технологий в архивной отрасли региона.

Ключевые слова: Актыубинский областной государственный архив, история, деятельность, архивный фонд, иностранные документы, путеводитель, пополнение НАФ.

Keeper of valuable documents

Marat T. Tulebay¹

¹ State Archives of Aktobe Region, director

Abstract. The article is dedicated to the 100th anniversary of the Aktobe regional State Archive, discusses the history of the creation and development of the archive in the period from 1923 to 2023, an overview of the archive funds, issues of acquisition, organization of the archive with documents of personal origin, the introduction of digital technologies in the archival industry of the region.

Keywords: State archive of Aktobe region, history, activities, archival fund, foreign documents, guides, replenishment of the NAO.

Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің тарихы мен қызметі

Архив – адамзат тарихын сақтаушы, маңызды институттардың бірі. Архив ісі

адамзаттың бірнеше мың жылғы тарихындағы қоғамдық дамуының ажырамас бөлігі болып табылады. Архивтер – өткеннің деректі қоймасы, жазбалар мен мемлекеттің пайда болуымен қолданысқа енген. Архив біздің ажырамас бөлігіміз, оның өткенді зерделеудегі, тарихи тәжірибелер алудағы және оны болашаққа бағдар жасауға қолданудағы орны мен маңыздылығының баға жетпес екендігі даусыз.

1923 ж. 15 қыркүйегінен Ақтөбе облысында архив ісі Ақтөбе губерниялық архив бюросының құрылуынан бастау алады. Архивтік құжаттарға сәйкес, 1917 ж. дейін Ақтөбе Торғай облысының уездік қаласы болып, уезд аумағында архивтік мекемелер болмаған, архивтер мекемелердің, кәсіпорындардың және жеке адамдардың меншігінде болған. Құжаттық материалдардың есебі және олардың сақталуы ешкіммен бақыланбаған. 1918 ж. 1 маусымында Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасы Халық Комиссарлар Кеңесі «Архив ісін қайта құру және орталықтандыру туралы» Декрет қабылдады. Ресей Кеңестік Федерациялық Социалистік Республикасы Халық Комиссарлар Кеңесінің 1919 ж. 31 наурызда бекіткен Губерниялық архив қоры ережелеріне сәйкес, барлық губерниялық қалалардың, уездердің архивтері «біртұтас ерекше губерниялық архив қорын» құрады. Бұл уақытта Қазақстан аумағында Азамат соғысы өршіп тұрды, бұл декреттің іске асырылуын тежеді. Тек Азамат соғысының аяқталуы және Кеңес Үкіметінің орнауынан кейін Ақтөбе уезі құрамына кіретін Қырғыз Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасы аумағында архивтік органдарды ұйымдастыру мәселесі туындайды.

1921 ж. Торғай облысы 3 губернияға бөлінді: Ақтөбе, Қостанай және Орынбор. Осылайша, Ақтөбе қаласы губерниялық қала аталды.

Ақтөбе қаласында губерниялық архив қорын ұйымдастыру мәселесі тұңғыш рет 1921 ж. шілде айында Қырғыз/Қазақ/Орталық Атқару Комитетінің жанындағы ғылыми секторымен көтерілді. 1921 ж. ҚОАК-нің жанынан ұйымдастырылған, Қырғыз Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының бас архивімен 1921 ж. 3 қарашадағы №279 қатынасымен губернияның барлық мекемелері мен ұйымдарынан архив құжаттарының есебі мен сақталу жағдайы туралы сұраныстар жіберілді.

Қырғыз/Қазақ/Автономиялық Кеңестік Социалистік Республикасының Архив ісі жөніндегі Бас басқармасымен Ақтөбе губерниялық архивін ұйымдастыру жөніндегі хат алмасу 1923 ж. дейін жалғасты.

Ақтөбе губерниялық атқару комитеті Президиумының 1923 ж. 12 шілдедегі отырысында №67 хаттамамен архивтік бюро ұйымдастыру жөніндегі шешім қабылданды. 1923 ж. 13 қыркүйекте губерниялық архивтің меңгерушісі тағайындалады. Губерниялық архив мекеме болып нақты 1923 ж. 15 қыркүйекте рәсімделді және Ақтөбе губерниялық архив бюросы деп аталынды [1].

Алғашқы қорлардың бірі болып Ақтөбе губерниялық халық шаруашылығы Кеңесінің 1919–1921 жж., Ақтөбе экономика бөлімінің 1921 ж., Ақтөбе өндірістік бөлімінің 1921–1922 жж. және Халық Шаруашылығы Жоғарғы Кеңесінің (ВСНХ) Қырғыз (Қазақ) өндірістік бюросының өндірістік бөлімі бойынша өкілінің 1922–1923 жж. деректі құжаттары қабылданған.

1924 ж. губерниялық архив бюросының штаты 3 бірлік мөлшерінде бекітілді, алайда губерниялық финанс бөлімі қажетті қаржыны бөлмеді және губерниялық архив бюросы 1924 ж. 1 желтоқсаннан уақытша жабылды, ал қызметкерлері қызметтен босатылды.

1927 ж. архивтің қалыптасуының ұйымдастыру кезеңі аяқталды. Губерниялық архивтің бұл кезеңдегі қызметі революцияға дейінгі архивтік құжаттарды анықтау, шоғырландыру және ретке келтіруден тұрды. Революцияға дейінгі кезең туралы құжаттарды жинақтау мен сақтаудың барлығы қызметкерлердің тер төккен, үлкен жұмыстарының нәтижесі. Осы жылы губерниялық архивте Ақтөбе уездінің

экономикалық және саяси өміріндегі революцияға дейінгі және Кеңестік басылымдар және өлкетану мазмұнындағы әдебиетті жинақтаған ғылыми-анықтамалық кітапхана ұйымдастырылады.

1928–1935 жж. орын алған әкімшілік-аумақтық өзгерістер архив органдарының ұйымдастырушылық құрылымдарына түзетулер енгізді.

1928 ж. қаңтар айынан округтік әкімшілік-аумақтық бөлінімнің енгізілуіне байланысты (Қазақ Орталық Атқару Комитетінің Президиумы мәжілісінің 1928 ж. 13 наурыздағы №34 хаттамасы) штаттық саны, қызмет ауқымы мен функциясы көлемінде өзгеріссіз, Ақтөбе губерниялық архив бюросы Ақтөбе округтік архив бюросы болып қайта құрылды.

1930 ж. 17 желтоқсанда Бүкілодақтық Орталық Атқару Комитетінің 1930 ж. 23 шілдедегі қаулысының негізінде аудандық әкімшілік-аумақтық бөлінім енгізілді. Осының негізінде 1930 ж. желтоқсан айында Ақтөбе округтік архив бюросы таратылды, ал архивте сақталған деректі материалдарды Қазақ АКСР-ның Орталық архив басқармасына жолдау топшыланды. Алайда, таратылған мекемелерден архивтік құжаттарды қабылдау округтік архив бюросына архивтік құжаттарды Орталық архив басқармасына уақытылы жіберуге мүмкіндік бермеді, кейін құжаттарды жіберуді орындау тоқтатылды [2]. Бұл құнды құжаттардың жасақталған жерінде сақталуын қамтамасыз етті. Ақтөбе округтік архив бюросы базасында Ақтөбе қалалық архив бюросы құрылды. Бұл уақытқа мемлекеттік архивте 40 қор сақталып, оларда 13 590 сақтау бірлігі жинақталды [3].

1932 ж. наурызында Қазақ Орталық Атқару Комитетінің Президиумымен 1932 ж. 27 наурызында бекітілген Қазақ АКСР-ның Орталық архив басқармасының қаулысына сәйкес, облыстық әкімшілік-аумақтық бөлінімнің енгізілуіне және Ақтөбе облысының құрылуына байланысты Ақтөбе қалалық архив бюросы облыстық атқару комитетіне қарасты Ақтөбе облыстық архив басқармасы болып қайта ұйымдастырылды және архивтік органдардың КСРО Ішкі Істер Халық Комиссариаты құзіретіне берілгенше қызметін атқарды.

1932 ж. 10 желтоқсанда төменгі кеңестік аппараттардың, кеңшарлардың, ұжымшарлардың және МТС-ның деректі құжаттарының сақталуын қамтамасыз ету мақсатында Бүкіл ресейлік Орталық Атқару Комитетінің және РКФСР-ның Халық Комиссарлар Кеңесінің 1933 ж. аудандық архивтерді ұйымдастыру туралы қаулысы шықты. Ақтөбе облыстық жұмысшылар, шаруалар және қызыләскерлер депутаттарының Кеңесінің атқару комитетінің Президиумының 1934 ж. 22 тамыздағы, 1935 ж. 3 наурыздағы, 1938 ж. 14 тамыздағы қаулыларына сәйкес 10 аудандық архивтер ұйымдастырылды: Ақтөбе облысының Темір, Шалқар, Жұрын, Қобда, Қарабұтақ, Родников, Мәртөк, Ключевой, Степной, Ойыл аудандарында. Ақтөбе қаласында қалалық архив ұйымдастыру жоспарланды. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві іс жүзінде аудандық архивтердің жұмыстарына басшылық жасау және бақылау қызметін атқарды [4].

1933–1936 жж. әкімшілік-аумақтық өзгерістер нәтижесінде Ақтөбе облысының аумағының бөліктері Орынбор, Қостанай, Гурьев, Қызылорда облыстарына берілді, сол себепті Ақтөбе облысының аумағынан берілген бөліктеріндегі мекемелер мен ұйымдардың құжаттары тиісті облыстардың мемлекеттік архивтеріне берілді.

1936 ж. дейін Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві партия ұйымдарының құжаттарың жинақтап, сақтады. 1936 ж. партия ұйымдарының барлық құжаттары жаңадан ұйымдастырылған Қазақстан Коммунистік партиясының Ақтөбе облыстық комитетінің партия архивіне тапсырылды.

КСРО Жоғарғы Кеңесінің Президиумының 1938 ж. 16 сәуірдегі қаулысына сәйкес КСРО Орталық Архив басқармасы КСРО Ішкі Істер Халық Комиссариатының құзіретіне

берілді. 1938 ж. соңына Қазақ КСР Архив Басқармасы, барлық одақтық республикалардың Архив Басқармалары сияқты, Ішкі Істер Халық Комиссариатының құзіретіне көшірілді.

Ақтөбе облыстық жұмысшылар, шаруалар және қызыләскерлер депутаттары Кеңесінің атқару комитетінің Президиумының 1938 ж. 28 қыркүйектегі №58 Қаулысымен Ақтөбе облыстық архив басқармасы мен аудандық архивтерді Ішкі Істер Халық Комиссариатының Ақтөбе облыстық басқармасы құзіретіне беру ұсынылды, сонымен қатар, мемлекеттік архивтердің алдындағы міндеттердің өсуін еске ала отырып, ПХК-ның Басқармасы жанынан архив бөлімшелерін ашып, оларға Ақтөбе облысының мемлекеттік және ведомстволық архивтеріне басшылық жасау және бақылау қызметі жүктелді [5].

Ақтөбе архив Басқармасын ПХК-ның Ақтөбе облыстық Басқармасының құзіретіне енгізу 1939 ж. 25 наурызында өтті. 1939 ж. ПХК-ның Ақтөбе облыстық Басқармасы жанынан Архив бөлімшесінің ашылуына орай Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві Ақтөбе облыстық архив басқармасынан бөлініп шықты.

Ұлы Отан соғысының басталуымен Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің басым бағыты ретінде, деректі құжаттарды фашист басқыншыларынан Отанды қорғау мақсатында жан-жақты пайдалану және майданға жан-жақты көмектесу болып белгіленді. Облыс архивінің қызметкерлері тек қана өз аппараттарында емес, олар қосалқы шаруашылықтарға, ұжымшарларға егін жинау жұмыстарына жұмысқа шықты, сонымен қатар қамқорлыққа алынған госпитальда да жұмыс жасады. Архив қызметінің алдына қойылған басқа маңызды міндет болып эвакуацияланған архивтерді орналастыру және сақтау болып табылды.

Облыстық мемлекеттік архив ПХК-ның Ақтөбе облыстық Басқармасының Архив бөлімшесімен бірге эвакуацияланған Украин КСР-нің облыстарының (Днепропетровск, Тернополь, Ворошиловград, Старобельск, Измайлів, Винницк, Сум, Сталин, Глухов және Черкасск филиалы), Молдова КСР, Қалмақ АКСР, Краснодар өлкесінің, Сталинград облысының архивтерінің құжаттарын қабылдау және орналастыру жөнінде аса зор жұмыстар атқарылды. Алғашқы архивтік ұйымдар Ақтөбе облысының аумағына 1941 ж. қазан айының бас жағына қарай келе бастады. Облысқа мемлекеттік архивтерден басқа, елдің батыс өңірлерінен эвакуацияланған 22 кәсіпорын мен ұйымдардың архиві келіп жетті. 1944 ж. қаңтары мен желтоқсаны аралығында облыстық архив қызметкерлерінің иығына архивтерді тұрғылықты сақтау жерлеріне қайта эвакуациялау жүгі артылды. 20-дан аса архивтік мекемелер құжаттарымен бірге бұрынғы тұрақты жерлеріне қайтарылды.

1943 ж. 1 қаңтарына аудандық архивтер Ақтөбе облысының барлық 14 аудандарында ұйымдастырылды. Аудандық архивтердің құрылуы істердің мемлекеттік сақтауға қабылдануын арттырды. Мәселен, архивтегі құжаттардың мөлшері 1939 мен 1943 жж. аралығында 28 мыңнан 40 мың іске артқан. 1942 ж. 1 қаңтарына Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің сақтауында 39 235 сақтау бірлігімен 460 қор болса, ал 1943 ж. 1 қаңтарына 39 550 сақтау бірлігімен 495 қор, 1944 ж. 1 қаңтарына 40 080 сақтау бірлігімен 539 қор, 1945 ж. 1 қаңтарына 44 305 сақтау бірлігімен 615 қор, 1946 ж. 1 қаңтарына 55 983 сақтау бірлігімен 808 қор сақталған.

1947 ж. Ішкі Істер Халық Комиссарларының атауы КСРО және Қазақ КСР ПМ-і болып өзгеруіне байланысты Ақтөбе облыстық ПХК-ның Басқармасының архив бөлімшесі Ақтөбе облыстық ІБ-ның архив бөлімі болып өзгертілді [6].

1950 ж. 1 қаңтарына облыстық мемлекеттік архив сақтауында 84 903 сақтау бірлігін біріктірген 1 108 қор есепте болды.

1958 ж. Қазақ КСР-ның мемлекеттік архивтері микрофотокөшірме және деректі құжаттарды қалпына келтіру лабораториясымен жабдықтала бастады. Осы мақсатта

1959 ж. Қазақ КСР-ның ПМ-нің Архив Басқармасымен Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві жанынан Ақтөбе, Гурьев және Қызыл Орда облыстарына қызмет ететін бөлімшелік микрофотолаборатория ұйымдастырылды. Лаборатория жоғары өнімділікті УДМ-2 қондырғысымен жабдықталды, онда микрофотокөшірме тәсілімен құжаттарға көшірме жасау арқылы сақтандыру қоры жасалынды. 1962 ж. қыркүйек айында алғаш рет құжаттардың сақтандыру көшірмесі мемлекеттік архивке қабылданды. Сақтандыру қорының жасалуымен қатар, құжаттардың түпнұсқасын сақтау мақсатында, пайдалану қорының жиынтығы даярланды. 1960 және 1970 жж. аралығында Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінде аса құнды құжаттардың көшірмелерінің сақтандыру қоры 13 026 дана іс (1 919 340 кадр) жасақталды.

Қазақ КСР-ның Министрлер Кеңесінің 1960 ж. 17 шілдедегі №548 қаулысына сәйкес Қазақ КСР-ның ПМ-нің Архив Басқармасы, сонымен бірге барлық архив ұйымдары Қазақ КСР-ның Министрлер Кеңесінің қарамағына беріледі.

Ақтөбе облыстық еңбекші депутаттарының Кеңесінің атқару комитетінің 1960 ж. 23 шілдедегі №213 шешіміне сәйкес Ақтөбе облыстық ІІБ-ның архив бөлімі мен Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві тағы да Ақтөбе облыстық атқару комитетінің қарамағына берілді.

1962 ж. 3 мамырында Қазақ КСР-ның Министрлер Кеңесінің қаулысымен құрамына Ақтөбе, Гурьев, Орал облыстары кірген Батыс Қазақстан өлкесі құрылды.

Батыс Қазақстан өлкелік еңбекші депутаттарының Кеңесінің атқару комитетінің 1962 ж. 6 шілдедегі №34 шешімімен Ақтөбе облыстық атқару комитетінің жанындағы Архив бөлімі Батыс Қазақстан өлкелік еңбекші депутаттарының Кеңесінің атқару комитетінің жанындағы Архив басқармасы және Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві Батыс Қазақстан өлкелік мемлекеттік архиві болып өзгертілді [7].

Батыс Қазақстан өлкелік еңбекші депутаттарының Кеңесінің атқару комитетінің жанындағы Архив басқармасының 1963 ж. 17 қаңтардағы №5 бұйрығының негізінде Байғанин, Ойыл, Степной, Жұрын және Ырғыз аудандарының мемлекеттік архивтері таратылды.

Қазақ КСР-ның Министрлер Кеңесінің 21 мамыр 1963 ж. №409 қаулысының және Батыс Қазақстан өлкелік Архив басқармасының 1963 ж. 17 маусымдағы №37 бұйрығының негіздерінде Ключевой, Мәртөк, Новоресей, Қобда, Темір, Қарабұтақ және Шалқар аудандарының мемлекеттік архивтері таратылды. Таратылған Байғанин, Шалқар, Жұрын, Ырғыз және Темір аудандарының мемлекеттік архивтері базасында Батыс Қазақстан өлкелік мемлекеттік архивінің Шалқар филиалы құрылды.

Таратылған Мәртөк, Ключевой, Қобда, Новоресей, Степной, Қарабұтақ аудандарының мемлекеттік архивтерінің құжаттары Батыс Қазақстан өлкелік мемлекеттік архивіне өткізілді.

Батыс Қазақстан өлкесінің таратылуына байланысты Қазақ КСР-ның Министрлер Кеңесінің 1964 ж. 23 желтоқсандағы №864 қаулысының негізінде және Қазақ КСР-ның Министрлер Кеңесінің жанындағы Архив Басқармасының 1964 ж. 28 желтоқсандағы №277 бұйрығының негізінде Батыс Қазақстан өлкелік Кеңесінің атқару комитетінің жанындағы Архив басқармасы 1965 ж. 4 қаңтардан Ақтөбе облыстық атқару комитеті жанындағы Архив бөлімі болып, ал Батыс Қазақстан өлкелік мемлекеттік архиві – Ақтөбе облыстық мемлекеттік архиві болып қайта құрылды [8].

1975–1995 жж. аралығында Қазақстан тарихы бойынша құжаттармен толықтыру және архивтік құжаттарды жариялау бойынша үлкен жұмыстар атқарылды, Ақтөбе облысының тарихы бойынша жинақтар шығарылды: «Ырғыз» кітабы, Ақтөбенің 125-жылдығына, Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске 45-жылдығы, Ұлы Отан соғысындағы Жеңіске 50-жылдығы, «1929–1989 жж. Ақтөбе облысындағы ұжымдық шаруашылықтар

мен кеңестік шаруашылықтар құрылысының анықтамалығы» және басқалары. Журнал және газет беттерінде архивтік құжаттардың негізінде даярланған ондаған мақалалар жарияланды. Орталық мемлекеттік архивпен шығарылатын құжаттар жинағына материалдарды анықтау бойынша қарқынды жұмыстар жүргізілді, 1991 ж. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің қорларының құрамы мен мазмұны туралы жөнсілтер дайындалды және шығарылды [15]. Мемлекеттік архивтің қорының құрамы мен мазмұнын жақсарту мақсатында, 1972 ж. бастап, бұрын қабылданған құжаттардың құндылығын анықтау үшін жүйелі түрде мақсатты кешенді сараптама жүргізілді. 1977 ж. ақпанынан бастап облыстық мемлекеттік архив жанынан ғылыми-әдістемелік комиссия құрылды, 1986 ж. облыстық мемлекеттік архив аса құнды құжаттарды анықтау жөніндегі жұмыстарға кірісті.

Қазақстан КСР-сы Президентінің 1991 ж. 25 тамыздағы Жарлығымен, Қазақ КСР-ның Министрлер Кеңесінің 1991 ж. 30 тамыздағы «Қазақ КСР-сы аумағындағы СОКП-ң мүлкі туралы» қаулысына және Ақтөбе облыстық атқару комитетінің 1991 ж. 24 қазандағы №288 шешімі негізінде Қазақстан Коммунистік Партиясының Ақтөбе облыстық комитетінің архиві Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің филиалы болып қайта аталды.

Ақтөбе облыстық атқару комитетінің архив бөлімінің 1992 ж. 24 желтоқсандағы №54 бұйрығымен Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің филиалы (бұрынғы партиялық архив), кейін облыстық архивтің басқа бөлімдерінің құрамына енген, облыстық мемлекеттік архивінің қоғамдық-саяси өмір бөлімі болып қайта құрылды. Барлық құжаттар және Қазақстан Коммунистік Партиясының Ақтөбе облыстық комитетінің архивінің ғимараты 1993 ж. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивіне тапсырылды.

Қазақстан Коммунистік Партиясының Ақтөбе облыстық комитетінің партия архиві облыстық мемлекеттік архивке 270 000 сақтау бірлігі, 1 636 қорды тапсырды.

1995 ж. Қазақстан КП-ң Ақтөбе облыстық комитетінің бұрынғы архивінің қорларын құпиясыздандыру жұмыстары жандандырылды. Бір мезгілде тізімдерді каталогтау, жетілдіру және өңдеу, тарихи анықтамалар жасақтау, аса құнды құжаттарды анықтау, жеке құрам бойынша құжаттарды бөлу жүргізілді.

1998 ж. бұрынғы партия архивінің қорларын құпиясыздандыру және құжаттарды мемлекеттік есеп жүйесіне интеграциялау аяқталды. 1999 ж. 1 қаңтарына бұрынғы партия қорларынан есепке алынғаны – 86, біріккен 19 қорлар жасақталды.

Облыстық мемлекеттік архив қызметкерлері Ұлы Отан соғысындағы Жеңістің 50-жылдығына даярланған Ақтөбе облысының Естелік Кітабын даярлауға белсенді қатысты. Архившілер госпитальдарда қайтыс болған, қаза тапқан және белгісіз жоғалған жауынгерлер туралы деректерді нақтылады және жүйеледі. Жалпыұлттық келісім мен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылында облыстық мемлекеттік архив қызметкерлерімен фотокөрме даярланды, жер аударылған азаматтар бойынша құжаттарды анықтау жүргізілді, архив қызметкерлері «Қуғын-сүргін құрбандары» кітабын даярлауда редакциялық алқаның мүшелері болды.

Қазақстан Республикасының Президентінің 1996 ж. 29 қазандағы №3168 «Орталық атқару органдарының құрылымын жетілдіру және мемлекеттік органдардың санын қысқарту туралы» Жарлығына сәйкес, Ақтөбе облысы әкімінің 1996 ж. 31 желтоқсандағы №429 шешімімен Ақтөбе облыстық архив және құжаттама басқармасы мүліктері мен істерін, басқару функциялары мен өкілеттігін Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивіне бере отырып таратылды. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивіне оның құжаттарды мемлекеттік сақтау орны функциясымен қатар Ақтөбе облысының архив саласы бойынша мемлекеттік басқару функциясы жүктелінді.

Ақтөбе қаласы әкімінің 1997 ж. 28 наурыздағы №346 шешімімен жеке құрам

бойынша қалалық архив функциялары мен өкілеттігін, 90 қорды (27 037 сақтау бірлігі) Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивіне бере отырып таратылды.

Егеменді Қазақстанның барлық архив саласының дамуындағы елеулі оқиға 1998 ж. 22 желтоқсандағы «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының қабылдануы болды. Заңның қабылдануымен архив саласы мемлекеттік қызметтің дербес саласы ретінде заңды түрде рәсімделді. Аталған Заң қоғам мен мемлекеттің мүдделері, сонымен бірге Қазақстан Республикасында архив ісін мемлекеттік басқару үшін құжаттарды жинақтау, сақтау, мемлекеттік есепке алу және сақтау мақсаттарын орындау үшін құқықтық база қалыптастырды.

Осы Заңға сәйкес Ақтөбе облысы әкімінің 1999 ж. 8 желтоқсандағы №204 шешімімен қайтадан «Ақтөбе облыстық архив және құжаттамалар басқармасы» (2005 ж. 18 сәуірден «Ақтөбе облысының архив және құжаттамалар басқармасы» ММ-сі болып қайта аталды) мемлекеттік мекемесі жаңадан ұйымдастырылды.

Облыстық Архив саласының басшылары:

- 1923 ж. 15 қыркүйек губерниялық архив бюросының алғашқы меңгерушісі Зибаров Семен Иванович;
- 1924 ж. архив бюросының меңгерушісі Кузнецов Петр Александрович;
- 1925 ж. 15 қазаннан губерниялық архивтің меңгерушісі Дубровский Василий Климентьевич;
- 1926 ж. 1 қыркүйектен губерниялық архив бюро меңгерушісі – Перегудов Никанор Афанасьевич;
- 1930 ж. 17 желтоқсаннан Ақтөбе округтік архив бюросы базасындағы Ақтөбе қалалық архив бюросының меңгерушісі міндетін атқарушы Вашутина Зинаида Ивановна;
- 1932 ж. наурызы – 1946 ж. қыркүйек айы Ақтөбе облыстық архив басқармасының алғашқы бастығы және облыстық архив меңгерушісі Бровков Георгий Гаврилович;
- 1947 ж. 12 қыркүйегінен 1952 ж. 15 тамызы аралығы облыстық мемлекеттік архивтің директоры Кольва Михаил Денисович;
- 1962 ж. шілде айы – 1965 ж. 4 қаңтар аралығында Батыс Қазақстан өлкелік мемлекеттік архивінің директоры Васильева Альбина Александровна;
- 1965 ж. 4 қаңтар Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің директоры Васильева Альбина Александровна;
- 1965 ж. 27 сәуір – 1968 ж. 20 наурыз мемлекеттік архивтің директоры Ахметова Мерует Абитовна;
- 1975–1995 жж. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің директоры Рахметова Жумабике Рахметовна;
- 1996 ж. 31 желтоқсаннан 1999 ж. 8 желтоқсанға дейін Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің директоры Қартбаев Нұқы Қартбайұлы;
- 1999 ж. 8 желтоқсан – 2010 ж. шілде айы Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің директоры Мирманова Қалила Өтегенқызы;
- 2010–2016 жж. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің директоры Кулбаева Нуржамал Нурмухановна;
- 2016 ж. 15 тамыз – осы мезгілге дейін Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің директоры Төлебай Марат Төлебайұлы;
- 2000 және 2016 жж. аралығында тарихи ақпаратқа қажеттілікті қамтамасыз ету мақсатында Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивімен ақпараттық хабарламалар, көрмелер мен құжаттық жинақтар үшін архивтік құжаттардың тақырыптық тізбесі: Қазақстанда тұратын немістердің, поляктардың, шешендердің тарихы туралы, Ақтөбе облысындағы тың және тыңайған жерлерді игеру туралы, «Алаш» қозғалысы және «Алаш-Орда» Үкіметі туралы, құжаттарды тақырыптық анықтау жүргізілді: «Қазақстан

Республикасының Ұлттық архив қоры – халықтың құжаттық ескерткіші» альбом-кітабы үшін, «1929–1934 жылдардағы КСРО-ғы ашаршылық» және Қазақстандағы ашаршылықтың 80-жылдығына құжаттар жинағына, «Қазақстан комсомолының бірінші басшылары (1920–1991 жылдар)» өмірбаяндық анықтамалығына, «Қазақ КСР-на жер аударылған халықтардың тарихынан» жинағына, «Қазақстанның номенклатуралық кадрлары. 1919–1991 жылдар» электрондық анықтамалық үшін материалдарды іріктеуге, «Ақтөбе уездінде, губерниясында, округінде және облысында халыққа білім берудің дамуы (1880–1940 жылдар)» тақырыптық шолуға қатысуы және басқалары.

2005 ж. Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің қорларына жөнсілтердің II-бөлімі шығарылды, «Шығанақ шыққан шың» архивтік құжаттардың жинағы және Ақтөбе облыстық мемлекеттік архивінің қорларына жөнсілтердің «Бұрынғы СОКП Архив қорының құжаттары» III-бөлімі дайындалып, 2017 ж. басылып шықты [16, 17].

Архивтік құжаттар облыстық мемлекеттік архивтің қызметкерлері шығарылуына қатысқан телехабарларда және деректі кинотелефильмдерде белсенді түрде пайдаланылды: 1869 және 2009 жж. аралығында қаланың қалыптасуы мен дамуы туралы, қаланы салған, оның дамуына үлесін қосқан адамдар туралы Ақтөбе қаласының 140-жылдығына арналған «Менің қалам Ақтөбе» – атты тарихи-деректі сериал; облыстық мемлекеттік архивтің қорынан видеоқұжаттар пайдаланылған Ұлы Отан Соғысындағы Жеңістің 65-жылдығына арналған «Естелік Кітабы» – деректі фильмі.

Ақтөбе облысы әкімінің 2013 ж. 1 шілдедегі №206 қаулысы негізінде «Ақтөбе облысының архивтер және құжаттама басқармасы» мемлекеттік мекемесі «Ақтөбе облысының мәдениет басқармасы» мемлекеттік мекемесіне қосылу жолымен таратылып және «Ақтөбе облысының мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасы» мемлекеттік мекемесі құрылды. «Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві» ММ-і өзінің қызметінде «Ақтөбе облысының мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасы» мемлекеттік мекемесіне бағынышты және есеп беретін мекеме болып қалыптасты. Ақтөбе облысы әкімдігінің 2013 ж. 28 желтоқсандағы №423 қаулысымен «Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві» ММ-і «Ақтөбе облысының мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасы» мемлекеттік мекемесінің «Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві» коммуналдық мемлекеттік мекемесі» (КММ-і) болып қайта аталды.

Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің қорларына шолу

Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінде облыс архившілерінің көп жылғы еңбек нәтижесінде жиналған архив қоры жасақталған. Ақтөбе облысының архивінде сақталған құжаттар Ақтөбе облысы тарихының құнды дереккөзі болып табылады.

Жергілікті атқару комитетінің Кеңес қоры, ревкомдар, мемлекеттік өкіметтің жергілікті және басқару органдарының қорлары облысымызда Кеңес үкіметін орнату, қызылгвардияшылар отрядын құру, интернационалдық құрамаларды ұйымдастыру, қаланы ақгвардияшылардан қорғау, азамат соғысы кезінде Қызыл Әскерді азық-түлікпен қамтамасыз ету, ауылшаруашылығы коммуналарының құрылуы, кедейшілік комитеттері мен «Қосшы» одағы комитеті, жеке кәсіпорындарды ұлттандыру, бай-кулактарды тәркілеу, ұжымдастыру және иеліктен айыру, балалардың панасыздығымен күресу, қоныс аударушыларды орналастырып, оларды азық-түлікпен қамтамасыз еткендігі, сонымен қатар, Ақтөбе облысындағы 20–30-шы жж. ашаршылық пен сауатсыздық туралы құжаттарды қамтиды. Ауылшаруашылықты дамыту, облыстағы колхоздар мен совхоздардың экономикалық даму көрсеткіштері, депутаттардың сайлаушылар алдында оқыған баяндамалары, халық шаруашылығының бесжылдық жоспарын орындау, нарықтық қатынасқа ауысу, Кеңестер қызметін қайта құру, жастармен жұмыс жасау, тарих пен мәдениет ескерткіштерін қорғау, облыстық

Әлем Кеңес Қоры бөлімінің, «Қайырымдылық және денсаулық» қорының жұмысы, ардагерлер Кеңесі, «Тұрғын үй-91» бағдарламасын жүзеге асыру туралы баяндамалар мен ақпараттар сақталған. Қазақстан тәуелсіздігі кезеңіндегі құжаттар мемлекеттік меншікті жекешелендіруді бейнелейді. Сонымен қатар, 2000 ж. кезеңге дейінгі қазақ тілін дамыту бағдарламасын жүзеге асыру, облысымыздың әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштері, облысымыздың мемлекеттік басқару органдарының жұмысы, Ақтөбе облысына ҚР Президенті Н.Ә. Назарбаевтың, Ақтөбедегі Мәжіліс Парламентінің өкілі М.Т. Оспановтың және т. б. белгілі қоғамдық-саяси тұлғалардың келуі, атаулы даталарға байланысты мерекелік шаралардың ұйымдастырылуы туралы мәліметтер қамтылған.

Жоспарлау комиссиясы, қаржы және статистика органдарының қорында өндірісті, ауылшаруашылығы мен құрылысты дамыту, білім беру және денсаулық сақтау, бесжылдық жоспарлары, конъюнктуралық және экономикалық шолулар, өндіріс, ауыл шаруашылығы, коммуналдық шаруашылық және құрылыс, денсаулық сақтау, білім беру, мәдениетті дамытудың жоспарлары, кірпіш зауыты, электр станциялары, диірмен, топырақты жолдар (Гурьев-Қандыағаш), теміржол желісі, Ақтөбе қаласындағы су құбырының құрылымы, елді мекендерді телефондандыру, қала мен облыста емдеу мекемелері мен оқу орындарының жүйесі туралы, Каспий-Орск мұнай құбырының салынуы, жаңа пайдалы қазба жерін анықтау, Ақтөбе облысы территориясы және оның пайдалы қазбаларының географиялық сипаттамасы, губернияны аудандандыру туралы хат алмасулар, жоспарлар, баяндамалар, колхоздарды орналастыру сметалары, шаруа қожалығының жағдайы, нан, мал азығын дайындау туралы мәліметтер сақталған.

Қаржы органдарының қорында жұмыскерлердің жиналысы, ауылшаруашылық несие серіктестіктерінің құрылуы мен қызметі, Ақтөбе губерниясы, округі, облысы мен аудандарының қаржы-экономикалық шолулары, облыс, қала, аудандардың бекітілген және бюджетті орындау туралы жылдық есептерінің құжаттары сақталған. Есептеу органдарының қорында 1917 ж., 1920 ж. ауылшаруашылығы санағының 10%, халық сандық, ұлттық, әлеуметтік, жыныс және жас ерекшелігі, егістік жер, жер жалгерлігі туралы құжаттар, кооператив және ауылшаруашылығы бірлестігінің тізімі, мал және ауылшаруашылығы құрал-саймандары, ауылшаруашылығы өнімдерінің бағасы мен ұсақ қолөнер бұйымдары туралы, мемлекеттік мекемелер мен сауда орындарын есепке алу карточкалары мен тізімдері, өндіріс мекемелері мен оқу, мәдени-ағарту және медицина мекемелерін есепке алу туралы мәліметтер, мекемелердің басқарушы кадрлары және мамандары, жұмысшылар мен қызметкерлердің жынысы, жас ерекшелігі, мамандығы бойынша сандық көрсеткіштері, губерния, әкімшілік-аумақтық бөлінуі туралы құжаттар, елді мекендердің сипаты мен тізімі жазылған құжаттар бар.

Халық шаруашылығы Кеңесі, өндіріс мекемелері, жер қойнауын анықтау және геология қорларында өндірістің дамуы, кәсіпорындардың құрылуы, пайдалы қазбаларды табу, қала, аудан, орталықтарын абаттандыру туралы құжаттар жинақталған. Қорларда халық шаруашылығы Кеңесінің Ақтөбе губерниясының I-съезінің хаттамалары, пленум, президиум мәжілісінің, губерниялық халық шаруашылығы кеңесінің I-өлкелік конференция құжаттары, кәсіпорындарды ұлттандыру, ашаршылыққа ұшыраған адамдарға көмек көрсету туралы хаттар, мемлекеттік және жеке кәсіпорындар тізімі, кірпіш зауытының салынуы, былғары зауытын іске қосу, губернияда бор және селенит минералдарын табу, Дөн кен басқармасының және Ақтөбе ферроқорытпа зауыты жобасының құжаттары, «Жетіқараалтын» тресінің Жыланды кенішін қабылдап алып, тапсыру актілері, «Қазақ КСР-на 20 жыл» Дөн кен басқармасының кенішін пайдалану туралы құжаттар сақталған. Өндіріс мекемелерінің шаруашылық қызметінің жұмысы және талдау қорытындысы туралы баяндамалар, Ақтөбе «Большевик» зауытын, Орал

механика зауыты, Петровский атындағы Гурьев зауыттарын кешенді механизациялау және өндіріс процестерін автоматтандыру туралы жоспар жобалары бар.

Жергілікті шаруашылық бөлімдерінің қорында техникалық мәжіліс хаттамалары, жылдық өндіріс жоспарлары, ведомстволық өндіріс бөлімдерінің жұмысы туралы баяндамалар, Темір уезінің экономикалық шолуы, Ақтөбе қаласының тарихи дамуына шолу, Ақтөбе губерниясындағы тұзды көлдердің тізімі және Ақтөбе уезіндегі бор шөгінділері, Елек пен Қарғалы көлдері суының химиялық зерттеулерінің талдауы, электр станциясының құрылуы туралы құжаттар бар. Сонымен қатар, ауыр, жеңіл және азық-түлік өнеркәсіптерінің құжаттары сақталған.

Геология және жер қойнауын барлау туралы қорында мұнайды шығару және бұрғылау, геологиялық іздестіру жұмыстары, мұнай және газ құбырларын, көмір шахталарын салу, Қазақ геология басқармасын ұйымдастыру, геологиялық барлау партиялары, гидрогеологиялық экспедиция, Ақтөбе облысы аймағындағы жер үсті су қорын зерттеу бағдарламалары, ұңғымаларды бұрғылау жобалары, көмір шахталарын құру, Яйсан және Құрашасай көмір қорлары туралы құжаттар жинақталған.

Жер органдары, кедейлік комитеттері, ауыл, орман, су шаруашылығын басқару органдары құжаттарында Кеңес мемлекетінің аграрлық саясаты, ауыл шаруашылығын ұжымдастыру, бай-кулактарды жою, өзара көмектесу шаруа қоғамдары және олар қазақ ауылдарын жаппай ұжымдастыруды дайындаудағы ролі, көшпелі халықты орналастыру, колхоздар мен совхоздарды ұйымдастыру, МТС құру, неміс оккупациясынан босатылған Украина ССР-ның колхоздарына көшірілген малды қайтару, Ұлы Отан соғысы кезіндегі колхоздар мен совхоздардың жұмысы туралы, тың игеру совхоздарында мәдени-шаруашылық құрылыс, бүкілодақтық ауылшаруашылығы көрмесіне қатысуы туралы, облыстық ауылшаруашылығы көрмелерін өткізу, облысымыздың колхоздары мен совхоздары туралы құжаттар сақталған.

Халыққа білім беру бөлімдері, денсаулық сақтау, мәдени-ағарту мекемелері ұлттық кадрларды дайындау туралы, қазақ халқының өсуі, мектеп, кітапхана, интернат жүйесін дамыту, балалардың панасыздығымен күресу, сауатсыздықты жою, мектеп, интернат, балалар үйінің тізімі, балаларды балалар үйіне жіберу жолдамалары, балалар үйі тәрбиеленушілерінің тізімі, балалар үйімен балаларды іздестіру жөніндегі хат алмасу, асырап алу мен қорғаншылық бойынша құжаттар бар. Денсаулық сақтау қорында тұрғындарға медицина-санитарлық қызмет көрсету аясын кеңейту, денсаулық сақтау мекемелерін салу, Қызыл Крест және Қызыл Жарты Ай қоғамы, еңбекшілерді шаруашылық және мәдени құрылысқа тарту туралы құжаттар бар.

Батыс Қазақстан өлкесінің қалыптасу кезеңінде 1962–1964 жж. аралығында облыстық мемлекеттік архивте Ақтөбе, Гурьев, Орал облыстарының шаруашылық және мәдени құрылыстарына басшылық ететін өлкелік мекемелер мен ұжымдардың құжаттары жинақталған [10].

Бұрынғы партия архивінің құжаттары мемлекеттік архив қызметі жүйесімен бірігуіне байланысты, қазіргі мемлекеттік архив қорлары Қазақстан Коммунистік партиясы обкомының бұрынғы архив қорларымен толықтырылды, бұрынғы партия архиві қорларының құжаттар жинағы жасақталды. Жинақтарда 1921 ж. бастап алғашқы партия және комсомол ұйымдарының құжаттары сақталған. Қазақстан Компартиясының облыстық және қалалық комитеттерінің қорларында, сонымен қатар, болыс, уезд, губерния, округтік комитеттерінде Ақтөбе облысының 1917–1991 жж. аралығындағы Ақтөбе облысының қоғамдық-саяси және әлеуметтік-экономикалық өмірінің ақпараттары сақталған.

Қазақ ССР-ы мен Ақтөбе облысының құрылуы, Кеңес Үкіметінің орнатылуы, ұжымдастыру тарихы мен жаппай саяси қуғын-сүргін, елдің индустриализациясы,

Қазақстанға қуғын-сүргінге ұшыраған халықты көшіру, Ұлы Отан соғысы кезеңіндегі Ақтөбе облысы, тыңайған жерлер туралы құжаттар ерекше қызығушылық тудырады.

Жеке тектік қорларында Совет Одағының Батырлары, Социалистік еңбек ерлері, белгілі жазушылар мен ақындардың, мемлекеттік және қоғам қайраткерлерінің, тарих ғылымдары кандидаттарының, өлкетанушылардың, ССРО және Қазақ ССР журналистер Одағының мүшелері, суретші, еңбек және Ұлы Отан соғысының ардагерлері, Совет үкіметін орнатушылардың құжаттары жинақталған.

Облыстық мемлекеттік архивте сақталған фотоқұжаттар Ақтөбе қаласындағы көрнекті партия және саяси қайраткерлердің, ұшқыш-ғарышкерлер, 30-шы жж. және қазіргі кездегі көше, бөлек ғимараттарды бейнелейді.

РКП (б) губерния және БЛКЖО (ВЛКСМ) уезд комитеті мүшелерінің, делегат және партия конференциясына, Кеңестер съезіне қатысушылардың, кәсіподақ мүшелерінің суреттері азаматтық және Ұлы Отан соғыстары ардагерлерінің, еңбек ардагерлерінің, Социалистік Еңбек Ерлерінің, Қазақстанға әйгілі азаматтардың суреттері сақталған.

Ақтөбе облысының архивінде сақталған құжаттарға осы мерзімге дейін 3 жөнсілтер (анықтамалықтар) дайындалып, жарық көрді.

1-ші жөнсілтер 1991 ж. «Государственный архив Актюбинской области и его филиалы» деген атпен орыс тілінде шығарылды.

1-ші жөнсілтердің алғысөзінде «Жөнсілтердің негізгі бөлімінде қорлар өндірістік-салалық қағидаттарға сәйкес топтастырылған. Қорлардың сипаттамасы ведомстволық бағыныстылық, маңыздылық және хронология белгілері бойынша орналастырылған.

Қордың атауы қор құрушы мекеменің соңғы ресми қабылданған атауы бойынша беріледі. Қорлардың атауларында мекеменің ведомстволық бағыныстылығы және ресми қабылданған қысқартылған атауы көрсетіледі. Қорлар туралы анықтамалық деректерде олардың нөмірлері, соңғы күндері, істер саны және қорға ғылыми-анықтамалық аппараттың болуы көрсетілген.» – деп көрсетілген [15].

2-ші жөнсілтер 2005 ж. «Государственный архив Актюбинской области и его филиалы (1921–2000 жж.)» деген атпен орыс тілінде шығарылды.

2-ші жөнсілтердің алғысөзінде «1991 жылы шыққан Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің қорлары бойынша жөнсілтердің бірінші бөлімін толықтыру мақсатында жөнсілтердің екінші бөлімі жасалды. «Ақтөбе облысы Мемлекеттік архивінің және оның филиалдарының қорлары бойынша жөнсілтерге (2 бөлім) 1988–2000 жылдары мемлекеттік сақтауға түскен қорлардың құжаттары туралы мәліметтер енгізілді. Барлық қорлардың құжаттары орыс тілінде орындалды» – деп көрсетілген [16].

3-ші жөнсілтер 2017 ж. «Путеводитель (Справочник) по фондам государственного архива Актюбинской области. Часть III. Документы бывшего Архивного Фонда КПСС» деген атпен орыс тілінде шығарылды [17].

3-ші жөнсілтердің алғысөзінде «Қазақ КСР Президентінің 1991 ж. 25 тамыздағы Жарлығына, Қазақ КСР Министрлер Кабинетінің 1991 ж. 30 тамыздағы «ҚазССР аумағындағы КОКП мүлкі туралы» қаулысына сәйкес Ақтөбе облыстық атқару комитетінің 1991 ж. 24 қазандағы №288 шешімі негізінде партияның облыстық комитетінің бұрынғы партиялық архиві Ақтөбе облысы мемлекеттік архивінің филиалы болып қайта құрылды. Облыстық атқару комитетінің архив бөлімінің 1992 ж. 24 желтоқсандағы №54 бұйрығымен ОМА Ақтөбе филиалы ОМА қоғамдық-саяси өмір бөлімі болып қайта құрылды. Облыстық партия комитетінің партиялық архиві барлығы 1636 қорды, шамамен 270 000 сақтау бірлігін мемлекеттік архивке өткізді [9].

Жөнсілтерге барлығы 223 473 іс көлеміндегі 86 қор енгізілді. Партиялық архив қорларының нөмірлеріне «П» әріпі жалғанып, бұрынғы ретінде қалдырылды» – деп көрсетілген.

Облыстық мемлекеттік архивте жеке тектік 39 қор және қор бойынша құжаттардың 7 топтамасы бар:

- «Қазақстанда Кеңес өкіметін орнатуға қатысушылар»;
- «Ақтөбелік Кеңес Одағының Батырлары»;
- «Ұлы Отан соғысының қатысушылары»;
- «Еңбек ардагерлері»;
- «Социалистік Еңбек Ерлері»;
- «Ақтөбе облысының спорт майталмандары»;
- «Ақтөбе облысының интернационалист жауынгерлері».

Облыстық мемлекеттік архивте сақталған фотоқұжаттар Ақтөбе облысындағы көрнекті партия және саясат қайраткерлерінің, ұшқыш-космонавттардың, 30-шы жж. және қазіргі кездегі қала көшелері мен бөлек ғимараттарды бейнелейді. РКП(б) губерния комитеті мен БЛКЖО уезд комитеті мүшелерінің, делегаттар мен партия конференциясына қатысушылардың, Кеңес съездерінің, кәсіподақтардың, азаматтық және Ұлы тан соғысының батырларын, еңбек ардагерлері Социалистік Еңбек Ерлері, Қазақстандағы атақты адамдарды бейнелейді.

Ақтөбе облысының мемлекеттің архивінің жұмыс бағыттары

Қазіргі кезеңде облыстық мемлекеттік архивтің басым бағыты Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қорының сақталуын қамтамасыз ету, ережелер және нормативтерге сәйкес құжаттардың қабылдануы мен есепке алынуын, мемлекеттік органдармен, мекемелермен және ұйымдармен ұйымдастыру-методикалық жұмыстарды, құндылықтарды сараптау, құжаттарды реттеу және оларды ғылыми, мәдени және білім беру мақсатында пайдалануды ұйымдастыру болып табылады.

Архивистердің еңбегі арқылы барлық құжаттардың нақты есебі мен сипаттамасы жүргізілді, қажетті сақтау бірліктерін табуға, құжаттардың мазмұнымен танысуға мүмкіндік беретін бай ғылыми-анықтамалық аппарат құрылды. Облыс архивістері құжаттардың сақталуын қамтамасыз ету, облыс архивінің толықтыру көздері – мекемелердің тізімдерін жасау және жыл сайын нақтылау, меншіктің барлық нысанындағы ұйымдармен және заңды тұлғалармен шарттар жасасу, құжаттарды ретке келтіру және мемлекеттік сақтауға қабылдау, құжаттарды ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарға көп көңіл бөледі.

Қазіргі таңда мемлекеттік архивтің салалық топтары өз қызметінің мынадай негізгі бағыттарын анықтап, төменгідей құрамда жұмыс атқарады:

1. Ұлттық архив қоры құжаттарын мемлекеттік есепке алу және сақтауды қамтамасыз ету бөлімі

Бөлімнің басты міндеті Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қорында мемлекеттік сақтаудағы құжаттардың сақталуын қамтамасыз ету, қолданыстағы ережелер мен нормативтерге сәйкес мекемелер мен ұйымдардың және жеке тектік құжаттарды мемлекеттік сақтауға қабылдау және есепке алу бойынша ұйымдастыру болып табылады.

Осы мақсатта бөлім қызметкерлері архивтік құжаттарды сақтаудың нормалары мен ережелерінің, қауіпсіздік және өрттен қорғау техникасының сақталуы, архив қызметкерлеріне архив қоймасынан оқырман залына істерді беру және олардың қайтарылуын қадағалау бойынша күнделікті жұмыстар атқарады.

Бөлім қызметкерлері құжаттардың бар-жоғын тексеру және физикалық жай-күйін жақсарту үшін, қалпына келтіруді, өшіп бара жатырған мәтіндерді немесе түптеуді қажет ететін қорларды анықтайды, тізімдемелерді жетілдіру және қайта өңдеу, құжаттардың құндылығын мақсатты сараптау, аса құнды құжаттарды анықтау мен сақтау және басқа да жұмыс түрлерін атқарады.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру және «Құжаттардың бірыңғай электрондық архиві» ақпараттық жүйесін енгізу мақсатында бөлім қызметкерлері құжаттарды сканерлеу бойынша оларды сандық форматқа көшіру және бірыңғай ақпараттық жүйеге енгізу үшін 2020 ж. қараша айынан бастап жұмыстар жүргізуде.

2. Ұлттық архив қорын толықтыру бөлімі

Мемлекеттік архив қызметінің тиісті бағыты бойынша басшылықты жүзеге асырады. Архивті толықтыру көздерін анықтау бойынша жұмысты жүргізеді. Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қорының құрамы мен мазмұны бойынша жұмысты оңтайландырады және ұйымдастырады. Ведомстволық архивтердің жұмысын бақылауды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ мекемелер мен ұйымдарға әдістемелік және практикалық көмек көрсетеді. Сараптамалық комиссияның жоспарларымен бекітілген тізімдемелерді құрайды, осы жоспарлардың орындалуын бақылайды. Құжаттардың сапасын бақылауды жүзуге асырады, құжаттарды іріктеу, сақтауға және ғылыми-техникалық өндеуді басқаруды ұйымдастырады және өткізеді. Архивтерде сақталуда тұрған құжаттар мен ҚР ҰМҚ құжаттардың ахуалы және көлемі туралы есеп жасайды.

Барлық меншік нысанындағы ұйымдарда құжаттаманы басқару және сақтауды, қоғамдық байқаулар, құжаттандыру жағдайына кешенді тексеруді ұйымдастырады және өткізеді. Жоспарлар жасайды және бөлімінің жұмысы туралы есеп, сондай-ақ мемлекеттік архивтік келешектегі және жылдық жоспарларын белгілейді. Бөлім қызметіне қатысты мәселелер бойынша кеңес береді. Мемлекеттік архив дирекциясының сараптау, тексеру және әдістемелік комиссиялары жұмысына қатысады.

3. Құжаттарды пайдалану және жариялау бөлімі

Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві баспасөз және теледидар ұйымдарымен тығыз байланысып, белсенді түрде әртүрлі тақырыптағы архивтік материалдарды газет және журнал, баспа беттерінде жариялап, архивтік құжаттарды телебағдарламаларда көпшілікке насихаттауды жүргізді.

Қазақстан Ұлттық архив қорының құжаттарына, архивтік құжаттарды құпиясыздандыруға және оларды ғылыми айналымға енгізуге, тақырыптық және генеалогиялық сұраныстарды орындауға, «Архивтік анықтамалар, архивтік құжаттардың көшірмелерін немесе архивтік үзінділерді беру» мемлекеттік қызметін көрсету, яғни әлеуметтік-құқықтық сипаттағы сұраныстарды орындауға басты көңіл бөледі. Архив құжаттарын пайдалануда құжаттарды іріктеу және құжаттық жинақтарды, каталогтарды басып шығару, сондай-ақ архив құжаттарын баспа басылымдары беттеріне жариялау маңызды орын алады.

Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінде 711 523 сақтау бірлігін қамтыған 1626 қор сақталуда. Бұл бұрынғы партия архивінің басқарушылық және ғылыми-техникалық құжаттама, аудиовидео құжаттары (фото-, фоно-, видео- және киноқұжаттар), жеке құрам бойынша, сонымен қатар белгілі саяси, мемлекет және қоғам қайраткерлерінің, ғылым мен мәдениет өкілдерінің, Қазақстанның еңбек ардагерлері мен Ұлы Отан соғысына қатысушылардың жеке құжаттары. Архивтік құжаттардан басқа, облыстық мемлекеттік архивінің құрамында Торғай облысының шолуы (1893–1915 жж.), 1913–1914 жж. «Актюбинский городской вестник» журналы, революцияға дейінгі кезеңдегі адрес-календарь, сонымен қатар «Кедей» газетінің (1928 ж.), «Степная правда» (1921–1923, 1929–1931 жж.) және басқа облыстық және аудан газеттерінің жинағы енген ғылыми-анықтамалық кітапхана бар.

Облыстық мемлекеттік архивімен Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология Институтымен, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетімен, Ақтөбе Назарбаев Интеллектуалды мектебімен, Ақтөбе облыстық тарихи-өлкетану

музейімен және Кеңес Одағының Батыры Ә.Молдағұлованың мемориалды музейімен ғылыми және шығармашылық байланыс орнатылған. Облыстық мемлекеттік архивінің базасында Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің тарих факультетінің және Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің «архивтану, құжаттану және құжаттамалық қамтамасыз ету» мамандығының студенттеріне оқу және өндірістік тәжірибе өткізіледі.

Мемлекеттік архивпен 2020–2023 жж. аралығында «Тарих тағылымы құжаттарда» мақалалар жинағы, «Из истории Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.» материалдар жинағы және «Ақтөбе өңіріндегі Алаш қозғалысы» құжаттар жинағы дайындалып, жарыққа шықты. Сонымен бірге, архивтік қорлардың құрамы мен мазмұнын халыққа жеткізу мақсатында облыстық мемлекеттік архивпен ақпараттық түсіндіру шаралары жүргізіледі. Облыстық мемлекеттік архивінің қызметкерлері баяндамалар даярлап, мақалалар жариялайды. Ғылыми-практикалық семинарлар, онлайн-кеңестер, тарихи-деректі көрмелер, танымдылық сағаттарын, лекциялар, мектеп және жоғарғы оқу орын оқушыларына экскурсиялар өткізеді.

Архивте сақтаудағы құрамы бойынша сан алуан құжаттардың жиынтығы Қазақстан тарихын зерттеуші отандық және шетелдік зерттеушілердің назарын аударады. Жыл сайын орта есеппен 250 зерттеуші, олардың ішінде Россия, Украина, Германия, Франция, Япония, Италия, Австралия және басқа жақын, алыс шетел зерттеушілері, оқу залында жұмыс жасайды. Осы жерде ғалымдар, өлкетанушылар, мұғалімдер, магистранттар, студенттер, оқушылар, мекемелер мен ұйымдардың өкілдері ғылыми жұмыстар үшін ондаған тақырыптар табады. Облыстық мемлекеттік архивінің құжаттары зерттеушілермен кеңінен қолданылады, мерзімді баспасөз құралдары және бұқаралық ақпарат құралдары арқылы насихатталады.

2017 және 2020 жж. облыстық мемлекеттік архивінің директоры М.Т. Төлебай Ақтөбе облысының делегациясының құрамында, Ресей Федерациясының Орынбор қаласында өткізілген «Оренбуржье – сердце Евразии» халықаралық форумына қатысты. Форум жұмысына Қазақстан мен Ресейдің шекаралас аумақтарынан мәдениет, өнер және архив қызметкерлері қатысты.

Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві 2017 ж. мамыр айында Ақтөбе қаласында өткен «Ресей мен Қазақстан ғылымдарының ортақ тарихты зерттеудегі өзара әрекеттесудің болашақтары» атты халықаралық ғылыми конференцияға қатысты. Конференция жұмысына Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің ғылымдары, Орынбор мемлекеттік университетінің Оңтүстік Орал тарихы мен этнографиясының ғылыми-зерттеу институтының өкілдері, Ақтөбе және Орынбор облыстарының мемлекеттік архивтерінің қызметкерлері, сонымен қатар шекаралас Батыс Қазақстан және Қызылорда облыстарынан әріптестер қатысты. Конференция барысында Орынбор мен Ақтөбе архивтерінің арасындағы Қазақстан және Ресей тарихтары бойынша архив көздерін алмасу туралы, Қазақстан және Ресейдің шекаралас аймақтары арасындағы тарихи және гуманитарлық тығыз байланысын орнатудың ынтымақтастық жолдары талқыланды. Конференцияда Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің ресей-қазақ қарым-қатынастарының тарихы бойынша, Ақтөбе және Орынбордың тарихтарының байланысы туралы архивтік құжаттарының экспозициясы қойылды.

2018 ж. мамыр айында «Орынбор облысының Ақтөбе қаласындағы күндері» шараларын өткізу шеңберінде Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің қызметкерлерімен Орынборлық әріптестермен кездесу ұйымдастырылды. Делегация құрамында Орынбор облысының Архив ісі жөніндегі комитетінің төрағасы Владимир Рубин және Орынбор облысының мемлекеттік архивінің қызметкерлері келді.

Орынбордан Ақтөбеліктер үшін Орынбор облысы мемлекеттік архивінің деректі материалдарының көрмесін ала келді. Біздің орынборлық әріптестерімізге көрмені ұйымдастыруға көмек берілді, олар мемлекеттік архивтің жұмысымен танысты.

Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві Саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу күні мен ашаршылыққа арналған «Тарихтан тағылым-өткенге тағзым» халықаралық форумына қатысты. Форум Қазақстан Республикасы Президентінің архивімен, Ақтөбе облысының әкімдігімен, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы «Қоғамдық келісім» РММ-Қазақстан халқының Ассамблеясымен ұйымдастырылды.

Форум өткізу шеңберінде ұйымдастырылған «Депортация тарихы. Қазақстан. 1939–1945 жылдар» атты көрмеде әлеуметтік, саяси, діни және ұлттық негіздерде қуғын-сүргінге ұшырап, Ақтөбе облысына көшірілген КСРО түрлі халықтарының өкілдері (немістер, поляктар, кәрістер, шешендер және т. б.) туралы Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің архивтік құжаттарының көшірмелері мен түпнұсқалары көрмеге қойылды.

Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві форум өткізілгеннен кейін Қазақстан Республикасы Президентінің архивінің директоры мен қызметкерлерінің және Ш. Уәлиханов атындағы тарих және этнология Институтының өкілдерінің қатысуымен республикалық семинар өткізді. Семинар барысында облыстық мемлекеттік архив және Ш.Уәлиханов атындағы тарих және этнология Институты арасында ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойылды.

2021 ж. қаңтарында облыстық мемлекеттік архив директорының орынбасары Светлана Книжник Орынбор облысының Архив ісі жөніндегі комитеті және Орынбор мемлекеттік университетінің Оңтүстік Орал тарихы мен этнографиясының ғылыми-зерттеу институтымен ұйымдастырылған «Взаимодействие архивных служб России и Казахстана: формы, направления, перспективы» атты халықаралық «дөңгелек үстелдің» жұмысына қатысты.

Қазақстан Республикасында архив ісін цифрландыру жағдайында жетілдіруге бағытталған «Архив–2025» кешенді іс-шаралар жоспарының орындалуы шеңберінде, 2019 ж. Ақтөбе облысының мемлекеттік архивімен Орынбор облыстық мемлекеттік архивіне, Ұлттық Архив қорын Қазақстан тарихы бойынша отандық және шетелдік архивтер құжаттарымен толықтыруға және оларды ғылыми айналымға енгізуге, сонымен қатар шетелдік архивтермен, музейлермен, кітапханалармен және ғылыми мекемелермен халықаралық ынтымақтастықты кеңейтуге арналған ғылыми-іздеу экспедициясы ұйымдастырылды. Нәтижесінде 10 қордан 74 дана іс анықталып, құжаттардың көшірмелері әкелінді.

2022 ж. шілде айында Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің қызметкерлері Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің ғалымдарымен бірге Ресей Федерациясының Санк-Петербургтегі Ресей мемлекеттік тарихи архивіндегі Батыс Қазақстан тарихы бойынша құжаттарды анықтау негізінде ғылыми жұмыстар жүргізді. Ғылыми-іздеу экспедициясының жұмысының нәтижесінде 1107 беттегі 28 құжат әкелініп, олардан 28 іс жасақталды. 2022 ж. қараша-желтоқсан айларында Башқұртстан Республикасының Ұлттық Архивіне (Уфа, Ресей Федерациясы) ғылыми-іздеу экспедициясы ұйымдастырылды. Облыстық мемлекеттік архивтің қызметкерлері Ақтөбе өлкесінің және Ақтөбе қаласының тарихы туралы архивтік құжаттардың көшірмелерін анықтады және 700 беттегі құжаттардың көшірмелері алынды.

Орынбор облыстық мемлекеттік архивінде, Ресей мемлекеттік тарихи архивінде, Башқұртстан Республикасының Ұлттық Архивінде сақталып қалған деректі мұралар Батыс Қазақстан аумағындағы XIX ғасыр және XX ғасырдың бас кезеңіндегі экономикалық және әлеуметтік-мәдени тарихын кеңінен бейнелейді. Шетелдік архивтерден

әкелінген құжаттардың көшірмелері облыстық мемлекеттік архивпен мемлекеттік сақтауға қабылданды. Шетелдерден құжаттарды анықтау және сатып алу облыстық мемлекеттік архивтің қызметінің басты бағыттарының бірі болып табылады. 2023–2025 жж. Өзбекстан мен Ресейдің архив мекемелеріне ғылыми-іздеу экспедицияларын ұйымдастыру жоспарлануда.

«Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру және «Құжаттардың бірыңғай электрондық архиві» ақпараттық жүйесін енгізу шеңберінде Ақтөбе облысының мемлекеттік архивімен 2020 ж. қарашасынан бері құжаттарды Қазақстан Республикасының Ұлттық Архив қорына цифрлық форматқа көшіру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Бұл архивтік құжаттардың электрондық көшірмелерін жасақтауға, алдағы мерзімде құжаттардың ұзақ мерзімді және қауіпсіз сақтауға, архивтік құжаттармен нәтижелі жұмыс жасауға және жедел қол жеткізуге мүмкіндік береді. «Құжаттардың бірыңғай электрондық архиві» ақпараттық жүйесін енгізу мемлекеттік архив жұмысын толық автоматтандыруды қамтамасыз етеді, ол өз ретінде қажет ақпараттарды іздеу және өңдеуге кететін еңбек шығындарын азайтады, мемлекеттік қызмет көрсету мерзімін айтарлықтай азайтады, сонымен қатар ақпараттық ресурстарды біріктіруге мүмкіндік береді және пайдаланушыларға архив көздеріне онлайн режимде кіруге мүмкіндіктер ашады. Мемлекеттік архивпен бірінші кезекте мемлекет үшін тарихи, ғылыми, әлеуметтік, экономикалық, саяси және мәдени құндылықтары бар аса құнды құжаттар және азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғайтын аса сұранысқа ие құжаттар электрондық форматқа көшіріледі.

Осы мақсаттарда 2017 мен 2021 жж. кезеңінде облыстық мемлекеттік архивімен тігілген құжаттар мен кітаптар үшін жаңа А2, А3 форматтағы планетарлық және планшеттық сканерлер, компьютерлер жиынтығы, желілік сақтау қоймасы мен архив құжаттарын жұмсақ қолмен тазалау және шаңсыздандырудың жылжымалы машинасы сатып алынды.

2021 ж. басынан облыстық мемлекеттік архивтің оқу залында Қазақстан Республикасы Президентінің 24 қараша 2020 ж. №456 Жарлығына сәйкес құрылған саяси қуғын-сүргін құрбандарын толық ақтау жөніндегі мемлекеттік аймақтық комиссия мүшелері жұмыс жасайды. Оқу залының қызметкерлері күнделікті комиссия мүшелерін архив қорларының құрамы мен мазмұны туралы кеңес береді, құжаттарды табуына көмектесіп, жоспарланған жұмыстың жүзеге асуына қомақты үлес қосады.

Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві үшін 2021 ж. 6 қаңтарда Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрі Ақтоты Райымқұлованың келуі маңызды тарихи оқиға болып табылады. Облыстық мемлекеттік архив қабырғаларында облыстық мәдениет, архивтер және құжаттама басқармасының басшысы Алтынай Юнисова министрді ғимаратқа жүргізілген күрделі жөндеу нәтижелерімен таныстырды және «Ақтөбе қаласындағы облыстық мемлекеттік архивтің кітапханасымен құрылысы» жобасымен таныстырды. Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрі Ақтоты Райымқұлова архив жұмысына оң баға беріп, қызметкерлерге одан әрі жемісті жұмыс тіледі.

2021 ж. 14 қазанында Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігінің архив ісі және құжаттама басқармасы Комитетінің төрағасы Қуат Бораш Ақтөбе облысының мемлекеттік архивіне жұмыс сапарымен келді. Комитет төрағасы архив қызметкерлерімен кездесіп, облыстық архивтің құжаттарды цифрландыруды жүргізу бойынша жұмыс барысымен және «Құжаттардың бірыңғай электрондық архиві» ақпараттық жүйесін енгізуі бойынша, ғимараттың күрделі жөндеу жұмыстарының нәтижелерімен танысты.

2017 ж. бері Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінің архившілері жыл сайын

ТМД елдерінің жас архившілерінің Жазғы мектебінің жұмысына және Қазақстан Республикасы Президентінің Архивімен өткізілетін республикалық жас архившілердің кәсіби конкурсына қатысады. 2022 ж. Қазақстан Республикасының Ұлттық Архиві жанындағы мемлекеттік және ведомстволық қызметкерлерінің біліктілігін арттыру Орталығында құжаттану және құжаттама басқарудың қазіргі негіздері бойынша облыстық мемлекеттік архивтің алты жас архившілері оқытылды.

Облыстық мемлекеттік архивтің қызметкерлері жоғары кәсіби шеберлікті тек қана жұмыста емес, спорттық шараларда да көрсетуде. «Мәдениет, спорт, туризм және ақпарат қызметкерлерінің Қазақстандық салалық кәсіптік одағы» Қоғамдық бірлестігінің Ақтөбе облыстық филиалымен жыл сайын ұйымдастырған облыстық салалық шаңғы тебуден қысқы спартакиадасында облыстық мемлекеттік архив тек қана командалық жүлделі орындарды иеленеді. 2023 ж. шаңғы жарысында Гран-при жүлдесін жеңіп алды.

Қоғамның өмірінде архивтің орны баға жетпес. Мәдени және тарихи мұралардың ақпараттық ресурстарын сақтай отырып, олар тарихтың деректі ескерткіштеріне жол ашады, еліміздің әлеуметтік-экономикалық, мәдени дамуына көмектеседі, сонымен қатар өткенді ғылыми тануды қамтамасыз етеді. Архив көздері мен түрлері сан алуан. Архившілердің басты мақсаты – өткеннің деректі мұраларын сақтау, адамдарға өте сирек құжаттармен танысуға мүмкіндік беру. Сондықтан да, архив қызметкерлеріне жоғары талаптар қойылады. Кәсіби біліктіліктен бөлек, олар бірқатар іскерлік және адами қасиеттерге ие болуы қажет, себебі олар тарих пен мәдениеттің ескерткіштерін сақтаушы тұлғалар болып табылады. Дәл осындай білікті мамандар Ақтөбе облысының мемлекеттік архивінде қызмет атқарады.

Әдебиеттер және дереккөздер

1. Ақтөбе облысының мемлекеттік архиві (бұдан былай АОМА) 3 қор, 1 тізбе, 3 іс, п. 167
2. АОМА. 3 қор, 1 тізбе, 40 іс, п. 39
3. АОМА. 30 қор, 1 тізбе, 108 іс, п. 48
4. АОМА. 30 қор, 1 тізбе, 266 іс, п. 217
5. АОМА. 85 қор, 1 тізбе, 1029 іс, п. 62
6. Архивное сторительство в Казахской ССР, Алма-Ата, 1980, п. 225
7. Архивное сторительство в Казахской ССР, Алма-Ата, 1980, п. 225
8. Архивное сторительство в Казахской ССР, Алма-Ата, 1980, п. 226
9. АОМА. 725 қор, 1 тізбе, 241 іс, п. 246, 299 іс, п. 146, 302 іс, пп. 84-85
10. АОМА. 85 қор, 6 тізбе, 1362 іс, пп. 91-96, 1063 іс, п. 35
11. АОМА. 219 қор, 1 тізбе, 720 іс, пп. 63.
12. АОМА. 13-П қор, 33 тізбе 112 іс, пп. 42-44
13. АОМА 3 қор, 1 тізбе, 67 іс, пп. 31-32
14. АОМА 34 қор, 1 тізбе, 7 іс, п. 1
15. Путеводитель Государственный архив Актюбинской области и его филиалы, 1991 г.
16. Путеводитель Государственный архив Актюбинской области и его филиалы, 1921 – 2000 гг., II часть.
17. Путеводитель (Справочник) по фондам Государственного архива Актюбинской области часть III. Документы бывшего Архивного Фонда КПСС. – Актөбе, 2017 г.

УДК / UDC 930.24

Маңғыстаудағы архив ісінің қалыптасуы мен дамуы

Құралай Лесбайқызы Себенбаева¹

¹Маңғыстау облысының мемлекеттік архиві, жетекші сарапшы

Аннотация. Мақалада архив құжаттары негізінде Маңғыстау өңіріндегі архив ісін дамытудың күрделі жолы қаралып, талданды. Мемлекеттік архивтер қызметі өңірінің архив саласын дамытудың басым бағыттарын және олардың жетістіктерін талдауға, сондай-ақ архив қорларының құрамымен және мазмұнымен танысуға басты назар аударылды. Маңғыстау облысының мемлекеттік архивінде ғылыми баспа басылымдарын дайындау, материалдық-техникалық базаны жетілдіру және автоматтандырылған ақпараттық технологияларды енгізу үдерісі бойынша жұмыстарды жүзеге асыруға ерекше назар аударылды. Қазіргі кезеңде облыста архив ісін жетілдіру мақсатында өткізілетін маңызды іс-шаралар қаралды.

Түйін сөздер: Маңғыстау, архив, құжат, электронды архив, қор.

Становление и развитие архивного дела в Мангистау

Құралай Лесбаевна Себенбаева¹

¹Государственный архив Мангистауской области, ведущий эксперт

Аннотация. В статье на основании архивных документов рассмотрен и проанализирован сложный путь развития архивного дела в Мангистауском регионе. Основной акцент сделан на анализе приоритетных направлений развития архивной сферы региона деятельности государственных архивов и их достижений, а также на ознакомлении с составом и содержанием архивных фондов. Особое внимание уделено осуществлению работы по подготовке научных печатных изданий, совершенствованию материально-технической базы и процессу внедрения автоматизированных информационных технологий в Государственном архиве Мангистауской области. Рассмотрены важные мероприятия, проводимые в целях совершенствования архивного дела в области на современном этапе.

Ключевые слова: Мангистау, архив, документ, электронный архив, фонд.

Formation and development of archival work in Mangistau

Kuralai L. Sebenbaeva¹

¹State Archives of Mangystau Region, leading expert

Abstract. Based on archival documents, the article examines and analyzes the complex path of archival business development in the Mangystau region. The main emphasis is placed on the analysis of the priority directions of the development of the archival sphere of the region of the activities of state archives and their achievements, as well as on familiarization with the composition and content of archival funds. Special attention is paid to the implementation of

work on the preparation of scientific publications, improvement of the material and technical base and the process of introducing automated information technologies in the State Archive of the Mangystau region. The important activities carried out in order to improve the archival business in the region at the present stage are considered.

Keywords: Mangystau, archive, document, electronic archive, fund.

2023 ж. Маңғыстау өлкесінде архив ісінің бастау алғанына 100 жыл, Маңғыстау облысының мемлекеттік архивінің құрылғанына 50 жыл толып отыр.

Өткен ХХ ғ. 20-шы жж. Адай уездік архивінің құрылуынан бастау алатын Маңғыстау өлкесіндегі архив ісінің бүгінгі күнге дейінгі қаз тұрып, қадам басу, қалыптасу, даму, кемелдену ерекше тарихы бар.

Қазақстан территориясы 1917 ж. қазан төңкерісіне дейін 6 облысқа бөлінсе, оның бір аумағы – Маңғышлақ уезі – Ресей империясының Закаспий облысына қарағаны белгілі.

1920 ж. 12 маусым күні губерния құқығы негізінде Адай уезі құрылды. Қазақ АКСР Орталық Атқару Комитетінің 1920 ж. 25 қазандағы № 5 қаулысына сәйкес Адай уезіне Маңғышлақ уезінің территориясы мен Закаспий облысына қарасты Красноводск уезінің 4, 5 Адай болыстары енді. Уездің орталығы Форт-Александровск қаласында орналасты.

Республикадағы орталықтандырылған архив ісін құру жұмысының жан-жақты жүргізілуі Закаспий облысының Адай уезінде де осы жұмысты қолға алудың алғышарттарын қалыптастырған еді.

Республиканың Бас архив басқармасы 1921 ж. 22 шілдесінде (алғаш рет) және 1922 ж. 3 қаңтарында Кеңес өкіметінің Адай уезін басқару органы – Адай революциялық комитетіне жолдаған хаттарында 1921 ж. уездегі ескі мекемелердің архивтерін сақтап қалу үшін қандай іс-шаралар жасалғандығы туралы мәлімет беруді, уездік архивті құруға көмектесуді және уездік архивтің меңгерушісін тағайындар алдында алдын-ала келісуді нақты тапсырды [1, 128 б.].

1923 ж. 18 қазанында Адай революциялық комитетінің кезекті отырысы өтіп, күн тәртібінде «Адай ревкомының бөлімдерді біріктіру және қысқарту жөніндегі комиссиясы дайындаған штатты бекіту туралы» мәселе қаралды. Қабылданған қаулы негізінде 1923 ж. 1 қарашасынан бастап Адай революциялық комитетінің жаңа құрылымы мен штаты бекітіліп, оған 1 штаттық бірлік – меңгерушіден тұратын Ревкомның бөлімі құқығындағы Архив тұңғыш рет енгізілді. Адай революциялық комитетінің осы отырысы бойынша ресімделген № 77 хаттамасы Маңғыстау өлкесінде орталықтандырылған архив ісін құруға негіз болған алғашқы тарихи құжат болып табылады. Бұл құжат бүгінде облыстық мемлекеттік архивтің аса құнды құжаттарының қатарында [2, 138-141 б.].

1924 ж. Орталық өлкелік архив Қазақстанның революцияға дейінгі тарихына қатысты құжаттарды, деректерді сақтап қалу және оларды ғылыми айналымға енгізу үшін бір орталыққа шоғырландыру мәселесін үздіксіз көтерумен болды. Бұл жөнінде Орталық өлкелік архивтің 1924 ж. арналған жұмысының жоспарында «... Архив құжаттарын шоғырландыру. Архив құжаттарын архив қоймаларына шоғырландыру дегеніміз ағымдағы іс жүргізу үшін қажет етілмейтін архив материалдарын әр түрлі мемлекеттік мекемелер мен таратылған мекемелерден қабылдауды білдіреді... Астрахань хандығының қырғыздарға қатысты істері, «Хан архиві» тұтастай және Адай губерниясындағы Форт-Урицкідегі көлемі 300 пұттық Закаспий архивін Орынборға әкелу қажет...» деп нақты атап көрсетілді [3, 26 б.].

Осы көтерілген мәселелер кейінірек Адай уезінің революцияға дейінгі тарихына қатысты құнды құжаттардың Орталық өлкелік архивке тапсырылуына негіз болды.

Архив құжаттары арқылы Маңғыстау өлкесінде архив ісін ұйымдастыру мен

қалыптастыру үлкен қиыншылықпен жүргізілгеніне куә боламыз. Жергілікті жердің орталықтан шалғайлығы, сауатты, маман кадрлардың жетіспеуі және құжаттарды сақтайтын арнайы орын-жайлардың болмауы архив ісін толыққанды жүргізуге барынша тежеу болды.

Архив құжаттарынан уездік архивтің алғашқы меңгерушілері Воробьев, Сергей Шапошников, Сергей Калиновскийдің есімдерін де кездестіреміз. Олардың ішінде Адай уезінің тарихын, ХХ ғ. 20-жж. Маңғыстау өлкесінің саяси-экономикалық, әлеуметтік жағдайын сипаттайтын аса құнды құжаттардың ең алғаш рет ғылыми сараптаудан өтіп, жинақталып, бүгінгі күнге дейін сақталуына үлкен үлес қосқан архив меңгерушісі Сергей Калиновский болып табылады [4, 279 б.].

1928 ж. 17 қаңтарында Адай уезі Адай округі болып қайта құрылды. Округтің орталығы Ойыл қаласында орналасты. Адай округінің аумағында алты аудан ұйымдастырылды. Соның бірі – 1928 ж. 3 қыркүйегінде құрылған, орталығы Форт-Шевченко қаласында орналасқан Маңғыстау ауданы еді.

1928 ж. тамызында республикамыздағы аумақтық-әкімшілік реформаларға сәйкес, Қазақстан Орталық архивіне қарасты губерниялық архивтер жойылып, олардың базасы негізінде округтік архивтердің негізі қаланды, сәйкесінше Адай уездік архив бюросы Адай округтік архив бюросы мәртебесін алды [5, 73 б.].

1929 ж. 10 сәуірінде Адай округі таратылып, оның аумағы Ақтөбе, Гурьев округтері мен Қарақалпақ автономиялы облысы арасында бөлінді.

Маңғыстау өлкесінде алғашқы аудандық архив – Маңғыстау аудандық архиві 1934 ж. құрылды [6, 1 б.]. 1934 ж. Маңғыстау аудандық Атқару Комитетінің қызметкерлерінің тізімінен Архив меңгерушісі Исмаиловтың фамилиясын кездестіреміз.

1939 ж. Гурьев облысында жаңадан Шевченко ауданының құрылуына байланысты 1941 ж. Шевченко аудандық мемлекеттік архивінің де негізі қаланды. 1948 ж. 1 қаңтарындағы мәліметтер бойынша Маңғыстау аудандық архивінде 1933–1941 жж. арасындағы құжаттардан құралған 27 архив қорында 1110 сақтау бірлігі, ал, Шевченко аудандық архивінде 1934–1940 жж. қамтитын 21 архив қорында 1744 сақтау бірлігі жинақталды [7, 30 б.].

Өлкедегі архив ісін аяққа тұрғызудың кемшін тұстары көп болса да, осы келтірілген мәліметтерден ХХ ғ. 30–40 жж. өлкенің саяси, шаруашылық, әлеуметтік хал-ахуалын бейнелейтін құнды архив құжаттарының басым бөлігінің аудандық архивтерге қабылдануының, сақталып қалуының, ғылыми айналысқа енуінің алғашқы қадамдары жасалғандығын зерделеуге болады.

Маңғыстау өлкесіндегі архив ісінің қалыптасуын сипаттайтын сол жылдардағы архив құжаттарынан алғашқы архившілердің есімдерін де белгілі: 1934 ж. бастап Исмаиловтың, 1943–1949 жж. құжаттардан Шевченко аудандық мемлекеттік архивінің меңгерушісі Ақберді Садықовтың, 1944 ж. бастап Маңғыстау аудандық архиві меңгерушісі Укабай Бермағанбетовтің, 1950 ж. құжаттардан Маңғыстау аудандық архивінің меңгерушісі болып 10 жылға жуық қызмет атқарған Бекназар Орысбаевтың, 1958 ж. бастап Маңғыстау аудандық архивінің меңгерушісі болып жұмыс жасаған Туребай Сармановтың аты-жөндері кездеседі.

Гурьев облыстық Атқару Комитетінің «Облыстық 5 архивтің аудандық филиалдарын тарату және Гурьев облысының Таушық филиалын құру туралы» 1963 ж. 27 маусымдағы №220 шешімі бойынша Маңғыстау аудандық архиві мен Шевченко аудандық архивтері таратылып, олардың базасында Таушық жұмысшы поселкесінде Гурьев облыстық архивінің Таушық филиалы құрылды. Таушық филиалына Форт-Шевченко қаласы мен Маңғыстау ауданының аумағына қызмет көрсету міндеттелді. Филиалдың штатында

5 қызметкер: директор, 1 кіші ғылыми қызметкер, 1 архивариус, 1 машинистка және 1 тазалаушы қарастырылып, Таушық филиалының алғашқы директоры болып 1963 ж. Туребай Сарманов тағайындалды. 1964 ж. Таушық филиалында жалпы саны 103 архив қорына біріктірілген 21200 шамасындағы істер жинақталған болатын.

Қазақ КСР Жоғары Кеңесі Төралқасының 1973 ж. 20 наурыздағы Жарлығымен Маңғышлақ облысы құрылды. Осыған сәйкес, Қазақ КСР Министрлер Кеңесі жанындағы Бас архив басқармасының 1973 ж. 27 қыркүйектегі № 40 бұйрығымен Маңғышлақ облыстық Атқару Комитеті жанынан облыстық архив бөлімі мен Маңғышлақ облысының мемлекеттік архивінің негізі қаланды [8, 51 б.].

Облыстық архив бөлімінің алғашқы меңгерушісі Ахмеджанова Сабира Галимовна болса, облыстық мемлекеттік архивтің алғашқы директорының міндетін бұрынғы Таушық филиалының басшысы Ж. Курманов атқарды, 1974 ж. бастап Тамара Васильевна Шеина тағайындалды.

С.Г. Ахмеджанова мен Т.В. Шеина облыстық мемлекеттік архивтің толықтыру көздері болып табылатын ұйымдардың, мекемелердің, кәсіпорындардың № 1, № 2 тізбелерін жасақтау жұмысын жүзеге асырды.

1978 ж. облыстық мемлекеттік архив Шевченко қаласында арнайы салынған типтік ғимаратқа көшіріліп, бүгінгі күнге дейін осы ғимаратта орналасып келеді. 1980 жж. ортасынан бастап облыстық мемлекеттік архивтің қалалық, аудандық филиалдары өмірге келді.

1979 ж. қазаны мен 1980 ж. желтоқсанында Гурьев облыстық мемлекеттік архивінен аумақтық бөлініс бойынша Маңғышлақ облыстық мемлекеттік архивіне 168 архив қорына біріктірілген 5604 сақтау бірлігі қабылданды [9, 65]. Олардың ішіндегі аса құнды қорлар Маңғышлақ-Адай уезі мен Адай округінің ұйым, мекемелерінің – Адай уездік және округтік Атқару Комитеттері мен олардың бөлімдерінің, Адай революциялық комитетінің, Еңбекші депутаттарының ауылдық, селолық, поселкелік Кеңестерінің, жоспарлау мен статистика мекемелерінің, балық аулау және ауыл шаруашылығы артельдерінің, колхоз, совхоздардың, кооперативтік ұйымдардың қорлары болып табылады.

Бұдан кейінгі 30 жыл ішінде облыстық мемлекеттік архивке облыстың мекеме, ұйым, кәсіпорындарынан 140 мыңнан астам істер келіп түсті, солардың ішінде 256 архив қорына жинақталған 60 мыңнан астам істерді құрайтын партия ұйымдарының құжаттары да бар.

Қазіргі таңда архив қорлары біздің өлкеміздің экономикалық, саяси, әлеуметтік және мәдени дамуының барлық негізгі бағыттарын сипаттайды. Бұлар негізінен Маңғышлақтағы Кеңес үкіметінің орнауынан бастау алып бүгінгі күнге дейін өмір сүріп келе жатырған мыңдаған ұйымдардың, кәсіпорындар мен мекемелердің құжаттары.

Маңғыстау облысының мемлекеттік архивінің қорлары 1917 ж. бүгінгі күнге дейінгі хронологиялық кезеңді қамтиды. Бір ғана қор – Форт-Шевченко қалалық Еңбекшілер депутаттары Кеңесі Атқару Комитетінің АХАЖ бюросының қоры – революцияға дейінгі кезеңге жатады.

1991 ж. желтоқсан айында Қазақстан Республикасының Тәуелсіздігі жариялануымен қатар орын алған жалпы ұлттық, мемлекеттік саясаттағы дағдарыстар, республикадағы қалыптасқан қоғамдық қатынастардың өзгеруі, нарықтық экономикаға көшу, жекешелендіру, еліміздің барлық аймақтарында өндірістің құлдырауы архив ісінің дамуына да өз әсерін тигізді: бірінен кейін бірі өндіріс орындарының, мекемелердің, ірі кәсіпорындардың жабылуы, таратылуы республикадағы мемлекеттік архивтердің алдына олардың құжаттарын сақтап қалуға ықпал ету бойынша күрделі міндеттерді қойды. Архив ісінің құқықтық негіздерін реттейтін заңдық актілердің жоқтығы

салдарынан таратылған мекемелер, ұйымдар, кәсіпорындар басшылары тарапынан құжаттар үшін іс жүзінде ешқандай жауапкершілік алғысы келмейтін жағдайлар да орын алды. Сонымен қатар, КСРО кезеңінде Қазақстанның архив мекемелері жұмысында қолданылған құқықтық нормалардың өз әрекетін тоқтатуы мен республикада архив ісі бойынша мақсатты заңдылықтың болмауы да саланың құқықтық негіздерін бекітуге тежеу болды.

Маңғыстау облысында да архив ісін басқару мен мемлекеттік архивтер жүйесінде 1992 ж. бастап алдағы он жылға созылған қарама-қайшылыққа толы өзгерістер кезеңі басталды.

1992 ж. 24 ақпанында Маңғыстау облыстық халық депутаттары Кеңесінің ХХІ шақырылымдағы кезектен тыс ІХ сессиясында қабылданған «Облыстық халық депутаттары Кеңесі Атқару комитетінің бөлімдерін, басқармаларын, комитеттерін тарату туралы» №ІХ/195 қаулысы негізінде облыстық архив бөлімі таратылды.

Маңғыстау облысы әкімінің 1992 ж. 25 ақпандағы «Облыс әкімшілігінің бөлімдерін, басқармаларын, комитеттерін құру туралы» №11 шешіміне сәйкес Маңғыстау облыстық архивтер мен құжаттама басқармасы құрылды.

Маңғыстау облыстық архивтер мен құжаттама басқармасының жаңа Ережесі мен Маңғыстау облысы архив мекемелерінің тізбесі бекітілді. Облыстық архив мекемелерінің жүйесіне Маңғыстау облыстық мемлекеттік архиві мен оның Жаңаөзен филиалы, Маңғыстау аудандық архиві, Қарақия аудандық архиві, Бейнеу аудандық архиві, Түпқараған аудандық архиві енгізілді. Алайда, Маңғыстау облысы әкімінің 1994 ж. 26 тамыздағы «Облыстың жергілікті әкімшіліктерінің басқару органдарының санын және оларды ұстауға жұмсалатын шығындарды қысқарту туралы» №177 қаулысымен облыстық архивтер мен құжаттама басқармасы облыстық архивтер мен құжаттама бөлімі болып қайта құрылды.

Қазақстан Республикасы Президентінің «Орталық атқарушы органдардың құрылымын жетілдіру және мемлекеттік органдардың санын қысқарту туралы» 1996 ж. 29 қазанындағы №3168 Жарлығы негізінде Қазақстан Республикасы Министрлер Кеңесі жанындағы Бас архив басқармасы таратылып, оның негізгі функциялары Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архивіне берілді. Осыған сәйкес, Маңғыстау облысы әкімінің 1997 ж. 5 ақпандағы №337 «Облыстық архивтер мен құжаттама бөлімін тарату» туралы шешімі қабылданып, оның барлық функцияларын, өкілеттігін бұдан әрі қарай жүзеге асыру облыстық мемлекеттік архивке жүктелді.

Жергілікті жерлердегі архив ісін басқару органдарының қызметін тоқтату уақыт пен тәжірибе көрсеткендей «қате, асығыс қабылданған шешім» болып табылады. Біздің облысымызда облыстық архивтер мен құжаттама бөлімі ғана таратылып қоймай, аудандық архивтер де өз мәртебесін жоғалтып, облыстық мемлекеттік архивтің архив қоймалары болып қайта құрылымдалды. Осылайша, Маңғыстау облысы әкімінің 1997 ж. 13 ақпандағы «Маңғыстау облыстық мемлекеттік архивінің Ережесін бекіту туралы» №344 шешімімен облыстық мемлекеттік архивтің 29 бірліктен тұратын төмендегідей ұйымдық құрылымы мен штаты бекітілді:

№№	Атауы	Штат саны
1.	Облыстық мемлекеттік архив	22,5
2.	Жаңаөзен филиалы	2,5
3.	Бейнеу архив қоймасы	1

4.	Қарақия архив қоймасы	1
5.	Маңғыстау архив қоймасы	1
6.	Түпқараған архив қоймасы	1
Барлығы:		29

1998 ж. 22 желтоқсанда Қазақстан Республикасының «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңының қабылдануы ғана республикадағы архив ісін әрі қарай жаңа, сапалы даму жолына бағыттады.

Аталған Заң тұңғыш рет «Ұлттық архив қоры» ұғымын көпшілікке жария етіп, оны Қазақстан халқының тарихи-мәдени мұрасының ажырамас бөлігі деп таныды және Ұлттық архив қорын Қазақстан Республикасының ұлттық игілігі ретінде мемлекет қорғайтындығын айқындап берді. Бұл өз кезегінде еліміздегі архив мекемелерінің құқықтық негізін бекіткен еді. Заңда архив саласы сияқты мемлекет институтының, сондай-ақ архивтер мен құжаттаманы басқарудың уәкілетті мемлекеттік органдарының бірыңғай жүйесінің болуы қажеттігі мен міндеттілігі танылды.

Маңғыстау облысы әкімдігінің 2001 ж. 27 тамыздағы №11 қаулысымен «Маңғыстау облыстық архивтер мен құжаттама бөлімі» мемлекеттік мекемесі құрылды. Сондай-ақ облыс әкімдігінің 2002 ж. 29 мамырдағы «Қазақстан Республикасының «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңының орындалу барысы және құжаттардың сақталуын жақсарту жөніндегі шаралар туралы» №123 қаулысымен облыстағы мемлекеттік архив қызметінің жүйесі бекітілді: облыстық мемлекеттік архив – «Маңғыстау облысының мемлекеттік архиві» мемлекеттік мекемесі мәртебесіне ие болса, аудандардағы архив қоймалары – облыстық мемлекеттік архивтің Жаңаөзен, Бейнеу, Қарақия, Маңғыстау және Түпқараған филиалдары болып бекітілді. Сонымен қатар, аталған қаулыда «Қазақстан Республикасының «Ұлттық архив қоры және архивтер туралы» Заңының орындалу аясында Ұлттық архив қорын сақтау бойынша облыста атқарылып жатырған жұмыстар – архив саласының материалдық-техникалық базасын нығайту, облыстық мемлекеттік архив ғимаратына, мемлекеттік сақтауға жаңадан келіп түскен құжаттармен карантиндік іс-шаралар жүргізуге арналған оқшауланған орын-жай мақсатындағы жапсарлас құрылыс жүзеге асырылғандығы аталып өтті. Осы орайда атқарылған іс-шаралардың тағы бір легі – құжаттардың сақталу жағдайын жақсарту мақсатында архив қоймаларының электрмен жабдықтау жүйелері мен облыстық мемлекеттік архив ғимаратының төбесіне ағымдағы жөндеулер жүргізілгендігі, архив қоймаларының жаңа үлгідегі жетілдірілген конструкциялы стационар стеллаждармен, жаңа өрт сөндіру құралдарымен жабдықталғандығы еді.

2001 ж. облыстық мемлекеттік архив пен оның филиалдарының архив қоймаларының материалдық-техникалық базасы нығайтылып, заманауи, конструкциясы жетілдірілген металл стеллаждармен толықтай жабдықталды.

Облыстағы архив мекемелерінің ауқымын кеңейіп, үдемелі дамуына жол ашқан – Маңғыстау облыстық мәслихатының 2005 ж. 28 қыркүйектегі №12/213 шешімімен «Маңғыстау облысында архив ісін дамытудың 2006–2008 жж. арналған Бағдарламасының» бекітілуі болды. Бағдарламаны жүзеге асыру аясында 2006 ж. қаңтарында облыстық мемлекеттік архивтің Жеке құрам бойынша Ақтау филиалы, 2007 ж. Ғылыми-техникалық құжаттама бөлімі құрылды.

ҚР Президентінің 2004 ж. 13 қаңтардағы №1277 Жарлығымен бекітілген «2004–2006 жылдарға арналған «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы» мен «Маңғыстау облысында архив ісін дамытудың 2006–2008 жылдарға арналған

Бағдарламасын» жүзеге асыру аясында 2006 ж. маусым-шілде айларында облыс архившілері Ресей Федерациясының Астрахань облысының архивтеріне бірнеше ғылыми іссапар жасады. Іссапарлардың мақсаты – шет елдер архивтерінен өңіріміз үшін тарихи, мәдени құндылығы жоғары архив құжаттарын іздеу, анықтау, көшірмелерін әкелу еді. Іссапарлар барысында Астрахань облыстық мемлекеттік архивінің 80 мыңнан астам істен тұратын 20 қорынан тізімдемелер бойынша XVII–XX ғғ. аралығындағы өлке тарихына қатысты құжаттары бар 800-ден астам істер іріктелді. 2006 ж. олардың 400-і толықтай қаралып, 500-ден астам құжат зерттеліп, 1900 беттің көшірмесі алынды. Бұл құжаттар Маңғышлақтағы балық шаруашылығы, халықтың отырықшы өмір салтына көшуі, Каспийдің Шығыс жағалауын игеру, қазақтардың қоныс аударуы, сауда қарым-қатынастарын орнату, шекарадағы қақтығыстар тәрізді өлке тарихына қатысты мәселелерді сипаттайды. Сонымен қатар, зерттеушілер, өлкетанушылар үшін аса қызығушылық туындатқан тарихи деректердің көзі – 60-тан астам Азия мен Каспий жағалаулары елдерінің ескі карталары мен фотоқұжаттар да анықталды.

2006 ж. қазан айында Астрахань мемлекеттік архивіне жасалған іссапар барысында 1721–1935 жж. аралығындағы 135 іс анықталып, олардың ішінен 9 архив қорына жинақталған 33 істің 436 беттен тұратын 153 құжаты іріктеліп алынды.

2006 ж. 12 желтоқсанда «Электрондық архив» автоматтандырылған ақпараттық жүйесінің техникалық тапсырмасы бекітіліп, облыстағы архив ісінің негізгі бағыттарын автоматтандырудың алғашқы қадамы жасалды. 78 беттен тұратын аталған техникалық тапсырманы «Қазақстан Республикасының Ұлттық банкінің Банктік қызмет көрсету бюросы» республикалық мемлекеттік кәсіпорны мен қазақстандық «Asia-Soft» компаниясы бірлесіп әзірледі. 2007 ж. кітап сканері, өндірістік сканер, контентті басқару сервері, сканерлеу және жұмыс станциялары, принтерлер алынып, локальді жүйе орнатылды.

2007 ж. облыстық мемлекеттік архивтің 1978 ж. пайдалануға берілген, 200,0 мың сақтау бірлігіне арналған қолданыстағы ғимаратына қосымша жапсаржай құрылысының жобалау-сметалық құжаттамасын әзірлеу жүзеге асырылып, оған облыс бюджетінен 10,0 млн теңге қаражат бөлінді. Құрылыс 2011–2013 жж. аралығында жүргізіліп, 2013 ж. пайдалануға берілді. Жаңа жапсаржайдың салынуы архив ғимаратының аумағын 3558 шаршы метрге, архив қоймаларының аумағын 1300 шаршы метрге дейін ұлғайтуға мүмкіндік берді.

2010 ж. қаңтарында облыстық мемлекеттік архивтің ұйымдастыру құрылымында Жаңа технологиялар бөлімі ашылды.

2011 ж. қаңтарынан бастап облыстық мемлекеттік архивте «Электрондық архив» автоматтандырылған ақпараттық жүйесін іс жүзінде енгізу жұмысы басталды. Бүгінгі күні облыстық мемлекеттік архив қорларының 19 781 сақтау бірлігінің 895 304 құжатының 2 128 415 парағы цифрлық форматқа көшірілді.

Соңғы 25 жылда облыстық мемлекеттік архивте ғылыми баспа ісі жолға қойылып айтарлықтай жетістіктерге де жетті. Ақтау қаласының 40 жылдығына мен Маңғыстау облысының 30 жылдығына орай «Жемчужина Каспия» және «Летопись города Актау, 1963–2003 гг.» кітаптары (2003 ж.), 1941–1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы маңғыстаулықтардың жауынгерлік және тылдағы ерлігіне арналған «Тағзым»-«Поклонимся великим тем годам» кітап-альбомы (2005 ж.), Маңғыстаудағы XX ғ. 20–40 жж. қуғын-сүргін туралы «Маңғыстаудың азалы жылдары. Скорбные годы Мангистау» жинақ-кітабы (2007 ж.), комсомолдың 90 жылдығына орай «Жастығым менің – комсомол. Юность комсомольская моя» кітабы (2008 ж.), «Тағзым» – «Поклонимся великим тем годам» басылымының жалғасы ретінде екінші және үшінші кітаптары (2010 ж.), Маңғыстаудағы Адай көтерілісінің тарихына арналған «Адай көтерілісі. Восстание

адаевцев в 1931 году» тақырыбындағы құжаттар жинағының екінші томы (2010 ж.), 1986 ж. Украинаның Чернобыль қаласындағы Атом электр станциясында болып өткен апаттың салдарын жоюға қатысқан маңғыстаулықтар туралы «Чернобыль: Мангистаусцы приходят на помощь» құжаттар жинағы (2012 ж.), «Тағзым» – «Поклонимся великим тем годам» басылымының жалғасы ретінде төртінші және бесінші кітаптары (2015, 2020 жж.), «Отты жылдар жаңғырығы» кітабы (2016 ж.), Жеке құрам бойынша құжаттардың орналасқан орны туралы екі томдық анықтамалық (2022 ж.), «Маңғыстау облысының ауылшауашылық ұжымдарының қысқаша тарихы» анықтамалығы (2022 ж.) басылып, жарыққа шықты. Қазіргі уақытта облыстық мемлекеттік архив қорларының Жөнсілтері (Путеводитель) және «Маңғыстаудағы архив ісіне – 100 жыл. Маңғыстау облысының мемлекеттік архивіне – 50 жыл» басылымдары дайындалып, баспаға берілуде.

2020 ж. желтоқсанда «Өзенмұнайгаз» АҚ демеушілігімен облыстық мемлекеттік архивтің Жаңаөзен қалалық филиалына арналған типтік ғимарат салынып, пайдалануға берілді.

2023 ж. «Архив-2025» жобасын іске асыру жөніндегі іс-шаралардың кешені аясында Маңғыстау облысының мемлекеттік архивіне және оның Маңғыстау, Түпқараған филиалдарына қазіргі заманғы архив саласының барлық талаптарына сай келетін, арнайы ғимараттарды салу оң шешіліп, бүгінгі күні ғимараттардың жобалау-сметалық құжаттамасын дайындау жұмысы аяқталды.

Облыстық мемлекеттік архив пен оның филиалдарына 8 планетарлық сканер, 3 кітап сканері, 3 планшеттік сканер және бір СМА-105 микрофишаларды дайындауға арналған құрылғы сатып алуға қаражат бөлінді.

Облыстық мемлекеттік архивтің 7 филиалы – Жеке құрам бойынша Ақтау филиалы, Жаңаөзен қалалық филиалы, Бейнеу, Маңғыстау, Мұнайлы, Қарақия, Түпқараған аудандық филиалдары бар.

Қазіргі күні облыстық мемлекеттік архив пен оның филиалдарында штаттық кесте бойынша 67 маман-кадр жұмыс жасайды, олардың ішінде 53 кадр – жоғары білімді, 11 кадр – орта арнайы білімді. Бейіндік архив және құжаттама саласы бойынша 2 маманның арнайы жоғары білімі, 5 маманның арнайы орта білімі бар. Сонымен қатар, 2003–2006 жж. аралығында облыстық мемлекеттік архив пен оның филиалдарының 5 маманы Мәскеу қаласындағы Бүкілресейлік құжаттау мен архив ісі ғылыми-зерттеу институты жанындағы Архив ісі және басқаруды құжаттамалық қамтамасыз ету бойынша біліктілікті арттырудың салалық орталығында 1 жылдық сырттай білім жетілдіру курстарында оқып, біліктілігін көтерді, дипломдар иеленді.

2023 ж. 01 қазанындағы мемлекеттік есеп бойынша облыстық мемлекеттік архивте 770 архив қоры, 220742 сақтау бірлігі бар, олардың 207661 с. б. – басқарушылық құжаттама, 1328 с. б. жеке тектік құжаттар, 4469 с. б. ғылыми-техникалық құжаттама, 6792 с. б. фото құжаттар, 177 с. б. киноқұжаттар, 209 с. б. бейне құжаттар, 106 с. б. дыбыс жазбалары құжаттары болып табылады.

Облыстық мемлекеттік архивтің бөлімдері мен филиалдары республикамыздағы ұйымдастырылған архив ісінің бір бөлшегі ретінде, Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қорын құнды, сапалы құжаттармен әрдайым толықтыру, ведомстволық архивтердің жұмысына бақылау жасау, архив қорларын сақтау, пайдалану, ғылыми-анықтамалық аппарат құрастыру, архив құжаттары негізінде құжат жинақтарын, ғылыми-көпшілік басылымдарды әзірлеу, бүгінгі күннің талабы – архив құжаттарын цифрлық форматқа көшіріп, автоматтандырылған ақпараттық жүйеге енгізу бағыттары бойынша негізгі қызметті тиісті деңгейде жүргізіп келеді.

Мемлекетіміздің нығаюы, оны басқару механизмінің жыл сайын күрделене түсуі,

мекеме, ұйым, кәсіпорындарда жаңа құжаттардың пайда болуы, халыққа қызмет көрсету түрлерінің автоматтандырылуы архивтер мен архивистерге де үлкен міндеттер жүктеп отыр. Облысымыздағы маңызды, ерекше мемлекеттік нысандардың бірі – Архивіміз де уақыт талабына сай әлемдік цифрландыру жаңалықтарын негізгі қызмет барысында кеңінен енгізіп, өз дамуының үдемелі, тоқтаусыз жолына түскендей.

Өңіріміздегі архив ісінің темірқазығы, облыстың тарихи, саяси, экономикалық, демографиялық, сондай-ақ мәдени, әлеуметтік дамуының деректік көздері – құнды құжаттық жәдігерлерді сақтаушы облыстық мемлекеттік архив 50 жылда өз жұмысын жүйелеген, арнасын кеңейткен, беделін нығайтқан құрылымға айналды.

Әдебиеттер және дереккөздер

1. Маңғыстау облысының мемлекеттік архиві, 214 қор, 1 тізімдеме, 44 іс.
2. Маңғыстау облысының мемлекеттік архиві, 214 қор, 1 тізімдеме, 51 іс.
3. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві, 544 қор, 1 тізімдеме, 18 іс.
4. Маңғыстау облысының мемлекеттік архиві, 272 қор, 1 тізімдеме, 32 іс.
5. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві, 544 қор, 1 тізімдеме, 110 іс.
6. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві, 544 қор, 1 тізімдеме, 316 іс.
7. Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік архиві, 544 қор, 1 тізімдеме, 677 іс.
8. Маңғыстау облысының мемлекеттік архиві, 328 қор, 1 тізімдеме, 3 іс.
9. Маңғыстау облысының мемлекеттік архиві, 328 қор, 1 тізімдеме, 11 іс.

УДК / UDC 930.24

Ғасырлық тарихы бар архив

Әсемгүл Кенжетайқызы Кадырменова²

¹Қостанай облысы әкімдігінің ақпараттандыру, мемлекеттік қызметтер көрсету және архивтер басқармасы, бас маман

Аннотация. Мақала Қостанай облысының архив қызметінің 100 жылдығына арналған. Мақалада 1923 ж. бастап қазіргі уақытқа дейін облыстың архив қызметінің қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері көрсетілген. Архивте қызмет көрсету, цифрландыру, «Бірыңғай электронды құжаттар архиві» (БЭҚА) ақпараттық жүйесін енгізу, сондай-ақ «Архив–2025» жобасы шеңберінде іс-шараларды іске асыру мәселелері қарастырылады. **Түйін сөздер:** Қостанай, архив, құжаттар, басқарма, архившілер.

Архив с вековой историей

Асемгуль Кенжетаевна Кадырменова¹

¹Управление информатизации, оказания государственных услуг и архивов акимата Костанайской области, главный специалист

Аннотация. Статья посвящена 100-летию архивной службы Костанайской области. В статье излагаются основные этапы становления и развития деятельности архивной службы области в период с 1923 г. по настоящее время. Рассматриваются вопросы оказания услуг в архиве, цифровизации, внедрения информационной системы «Единый электронный архив документов» (ЕЭАД), а также реализации мероприятий в рамках проекта «Архив–2025».

Ключевые слова: Костанай, архив, документы, управление, архивисты.

An archive with a century-old history

Asemgul K. Kadyrmenova¹

¹Department of Informatization, Public Services and Archives of the Akimat of the Kostanay Region, Kostanay, Republic of Kazakhstan, chief specialist

Abstract. The article is devoted to the 100th anniversary of the archive service of Kostanay region. The article describes the main stages of the formation and development of the activities of the archival service of the region in the period from 1923 to the present. The issues of providing services in the archive, digitalization, implementation of the information system «Unified Electronic Archive of Documents» (UEAD), as well as the implementation of activities within the framework of the project «Archive–2025» are considered.

Keywords: Kostanay, archive, documents, management, archivists.

Жылдар жылжып, уақыт өтеді, бір ұрпақ екіншісін алмастырады, ел жаңарады, тек қана өткеннің ізі болып архив құжаттары қала береді.

Архив – бұл ғасырлар бойы жинақталған тарихи, халықтық тәжірибенің қоймасы. Қостанай облысының архив қызметі ғасырлық жолдан өтті және биыл 100 жылдығын атап өтуде.

Қостанай губерниялық атқарушы комитетінің 1923 ж. 21 желтоқсандағы шешімімен губерниялық архив бюросы құрылды.

Губернияның жойылуына және Қостанай округінің ұйымдастырылуына байланысты 1925 ж. губерниялық архив бюросы округтік архив бюросы болып қайта аталды, ал 1930 ж. округ жойылғаннан кейін, оның негізінде аудандық архив бюросы пайда болды.

Округтік архив бюросының барлық құжаттары Қазақ Орталық атқару комитетінің 1930 ж. 1 желтоқсандағы қаулысының және оның 1930 ж. 10 желтоқсандағы № 104 нұсқауы негізінде қайта құрылған Орталық Архив басқармасының Петропавл бөлімшесіне берілді.

1936 ж. Қостанай облысының құрылуына байланысты облыстық атқарушы комитеті жанында Архив басқармасы құрылды [1], оның қарауына аудандық, қалалық, облыстық мемлекеттік архиві болды.

1938 ж. [2] қазанынан 1960 ж. [3] шілдесіне дейін Архив басқармасы Қостанай облысы бойынша ІІХКБ (НКВД) қарап, кейін атқарушы комитеттің құзырына берілді.

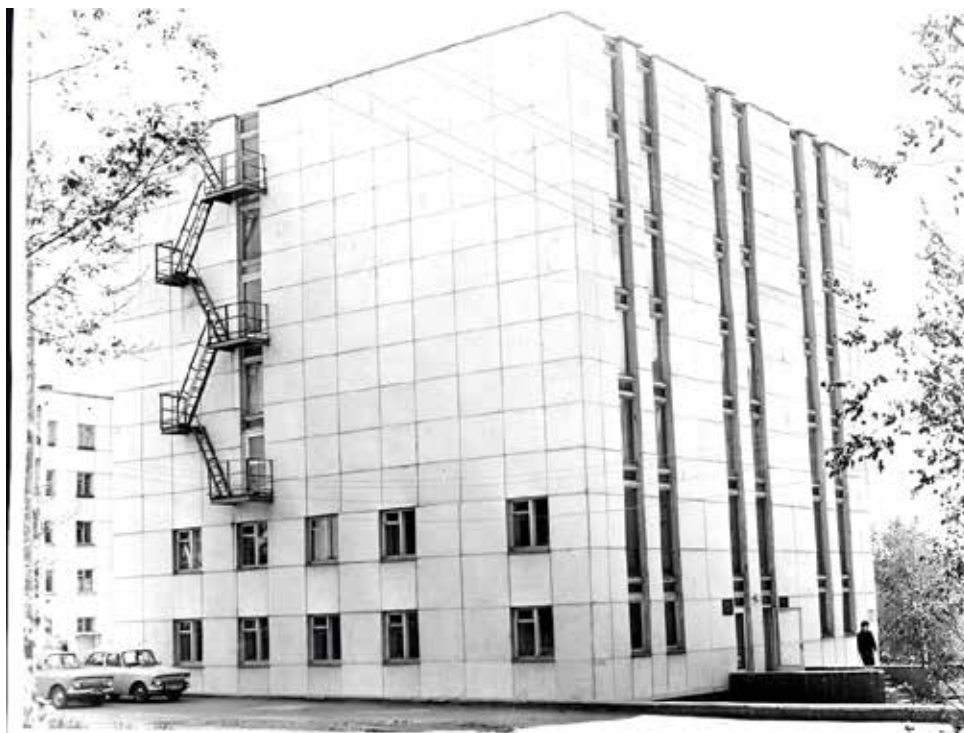
1-сурет. Архив бөлімінің қызметкерлері. Қостанай қ. 1975 ж.

Облыстық атқарушы комитетінің 1962 ж. мамырында қабылданған Архив бөлімі және Қостанай облысының мемлекеттік архиві туралы Ережесі бұл мекемелердің мақсаттарын, құқықтары мен міндеттерін анықтады.

Жергілікті басқару органдары [4] құрылымындағы өзгерістерге байланысты

Қостанай облыстық әкімшілік басшысы, облыстық архивтер және құжаттама басқармасын құрды. Басқарма тікелей облыс әкімшілігі және Қазақстан Республикасының Министрлер кабинеті жанындағы Бас архив басқармасының қарамағында болды.

Экономикалық дағдарысқа байланысты 1996 ж. Басқарма Архив бөлімі болып өзгертілді. Бұл кезең бюджеттік қаржыландыру тапшылығымен, штаттардың қысқартылуымен, Амангелді, Октябрь аудандық, Қостанай қалалық архивтерінің таратылуымен сипатталады.

2-сурет. Қостанай облысының мемлекеттік архивінің ғимараты. Қостанай қ., 1975 ж.

1998 ж. бастап мемлекеттік архивтер құжаттарды насихаттау және пайдалануда белсенділігі артты, автоматтандырылған ақпараттық технологияларды енгізу бойынша баспа қызметі жандана бастады.

Жаңа ұйымдастырушылық, ақпараттық және құқықтық басқару механизмдерін қолдану мақсатында Қазақстан Республикасындағы 2001–2005 жж. [5] архив ісінің даму Концепциясына сәйкес, Архив бөлімі Қостанай облысының архивтер және құжаттама басқармасы мемлекеттік мекемесі болып [6] өзгертілді.

Сараптама-тексеру және ғылыми-әдістемелік комиссиялар арқылы Басқарма мемлекеттік сақтауға ұсынылатын құжаттардың сапасын және мемлекеттік архивтердің жарияланатын құжаттардың ресімделуінің дұрыстығын бақылап отырды.

Мемлекеттік архивтерді Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қоры құжаттарымен сапалы толықтыру мемлекеттік архив қызметкерлері жұмысының негізгі бағыттарының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда барлық мекемелермен ұйымдарда қағаз және электронды тасымалдауыштардағы мемлекеттік және орыс тілдерінде құжаттауды ұйымдастыру және іс жүргізу бойынша нормативті-құқықтық, әдістемелік базасы толық көлемде енгізілген. Архив ісінің мамандары іс жүргізуші қызметкерлерінің біліктілігін жоғарлатуды қазіргі заманға сай болуына ерекше көңіл бөледі. Мекемелер,

ұйымдар, кәсіпорындар басшылары мен мамандары үшін жүйелі түрде семинарлар, тағылымдамалар өткізу жұмыс тәжірибесіне енді.

Облыстағы архив ісінің мамандары республикалық семинарлар, ғылыми-тәжірибелік конференцияларға қатысып, басқа облыстық мемлекеттік архивтерімен тәжірибе алмасады, шетел архивтерімен іскерлік қарым-қатынас орнаған.

2018 ж. бастап облыстағы архив қызметі Қостанай облысы әкімдігінің ақпараттандыру, мемлекеттік қызметтер көрсету және архивтер басқармасының қарамағында.

Басқарма Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қоры құжаттарының толықтырылуын, сақталуын қамтамасыз ету, мемлекеттік есепке алу және пайдалану, архив ісі саласындағы ғылыми-зерттемелік және ғылыми-әдістемелік жұмысының жүргізілуі, облыстық мемлекеттік архивтерінің қазіргі заманғы техникалық құралдарымен жабдықталуын ұйымдастырады.

Тәуелсіздікпен бірге өркен жайған салалардың біріне архив қызметі де жатады.

Егемен Қазақстанның мемлекеттілігінің қалыптасу тарихы мен қазіргі заман байланысқан тамырлар сияқты бір-бірімен тығыз байланысты. Бүгінгі жаңарып келе жатқан мемлекет пен еліміздің өткенінің мәңгілік сақтаушылары – архивтер бір-бірімен тығыз байланысты.

1992 ж. Қостанай облысының архив қызметі құрамында облыстық атқару комитеті, мемлекеттік архив, оның 4 филиалы және 9 аудандық архиві болған. Ал қазіргі уақытта архив қызметі облыстық мемлекеттік архиві және оның 20 филиалынан тұрады.

Отыздан астам жыл ішінде қор саны ұлғайып, қазіргі таңда 1,5 млн астам сақтау бірлігі бар архив қоры қалыптасты. Архив сөрелерінде өңірдің бүкіл тарихы шоғырланған: ұлт-азаттық көтерілісі, аштық, саяси қуғын-сүргін, Ұлы отан соғысы, тың және тыңайған жерлерді игеру, тәуелсіздік жылдарындағы құжаттар.

Архив қорлары жыл сайын жиырма және одан да көп қор құрушылардың жеке тектік құжаттарымен толықтырылып отырады. Тәуелсіздік кезеңінде мемлекеттік сақтауға қор құрушылардан 8 мыңнан астам бірлік қабылданды. Бұдан басқа, облыстың мемлекеттік архивтеріне 14 мыңнан астам аудиовизуалды құжаттар да сақталымда бар.

Тарихи әділеттілікті немесе жаңа есімдерді қалпына келтіру, жаһандық оқиғалардың немесе ата-баба жүріп өткен жолдарын анықтау – бұл архившілердің еңбегі, олардың саны аз болғанымен, олар өз істеріне адал жандар. Өз ісінің шеберлері туралы Қостанай облысы әкімдігінің ақпараттандыру, мемлекеттік қызметтер көрсету және архивтер басқармасының басшысы Азамат Кашиев өз ойымен бөліскен еді:

«100 жыл – бұл архившілердің бірнеше буынының күш-жігерінің арқасында біздің облыстың қалыптасуы мен даму тарихын зерттеуге мүмкіндік беретін ақпараттық әлеует құрылған ұзақ жол. Архив қызметі жүріп өткен жол оңай болған жоқ. 100 жыл ішінде үздік кәсіби дәстүрлерді ұстанудың арқасында өңірдің қалыптасуы туралы баяндайтын, бай мәдени, рухани мұраға қол жеткізуге мүмкіндік беретін бірегей деректі дереккөздер қоры құрылды. Архив саласы ардагерлерінің, қызметкерлердің қажырлы еңбегінің арқасында облыс тұрғындарында өткенмен байланысу, бүгінді зерттеу мүмкіндігі бар.

2022 ж. бастап 22 желтоқсан Архившілер күні болып бекітілді. Бірқатар архив саласының ардагерлері мен қызметкерлері «Архив саласының үздігі» төсбелгісі, сондай-ақ «Ерен еңбегі үшін» медалімен марапатталды. Атап өтетін болсақ, өз ісінің шеберлері М.А. Алексеенко, Р.К. Кульдинова, С.У. Омарова, Е.Н. Озирная, Е.В. Геринг сонымен қатар архив ісінің ардагерлері Н.В. Елисеева, Т.Н. Сурина, Б.К. Орманова, Г.А. Имбергенова жоғары марапатқа ие болды.

2020 ж. басқарушы және негізгі персонал қызметкерлерінің жалақысы 35%-ға, 2022 ж. 23%-ға, ағымдағы жылы 22%-ға өсті.

Облыс басшылығы өңірдің архив саласын дамытуға зор қолдау көрсетуде.

Соңғы үш жылда 10 аудандық архив ғимараттарына жөндеу жүргізілді. Мемлекеттік архивтерде материалдық-техникалық жабдықталды, компьютерлік парк жаңартылды».

Қазіргі таңда облыста 21 мемлекеттік архивтерінде және облыстың 300-ге жуық мекемесінде «Құжаттардың бірыңғай электрондық архиві» ақпараттық жүйесі енгізілген. Бұлардың құрамына облыстық басқармалар, қалалар мен аудандардың әкімдіктері, олардың бөлімдері мен мәслихаттары кіреді.

Сонымен қатар облыстың архив мекемелері бүгінгі таңда мемлекеттік сақтаудағы – 11 мыңнан астам фотосуретті және 17 млн астам парақ цифрлады. Бұл болашақта архив құжаттарының зерттеушілерге қол жетерлік тиімді болуына жасалып жатқан игі істердің бірі.

Барлық архив мекемелерінде нотариат, марапаттау, ұйымдардың атын тәрізді бірнеше деректі базалар жұмыс жасап тұр, оларға ақпарат енгізу жұмыстары белсенді түрде жүргізіліп тұрады.

Көрсетілетін қызметтер тізіліміне сәйкес мемлекеттік архивтерде әлеуметтік-құқықтық сипаттағы мәселелер бойынша «Архивтік анықтамалар, архивтік құжаттардың көшірмелері немесе архивтік үзінділер беру» мемлекеттік қызметін көрсетеді, яғни жұмыс өтілін, оқу, марапаттау фактісін, жалақы мөлшерін, зейнетақы аударымдарын, мұраға құқық және т. б. растау бойынша анықтамалар беру.

«Рухани жаңғыру» бағдарламасы, «Архив – 2025» жобасын іске асыру аясында облыс архивтері 700-ден астам іс-шара өткізсе, жұртшылыққа пайдаланушы қызығушылығын тудырған 50-ден астам тақырыптық экспозиция, фотоқұжаттық көрме, архивтік құжаттар топтамаларын ұсынды.

Архив қызметінің маңызды қызметтерінің бірі құжаттар жинақтарын, кітапшалар, жөнсілтерлер, анықтамалықтарды дайындау болып табылады. Бүгінгі таңда архив қызметкерлері 70-тен астам басылым дайындады.

Қазіргі уақытта жылына екі рет «Архивші» салалық ақпараттық бюллетені шығарылады, ол архив ісінің жаңа бағыттарына жедел түрде үн қосуға мүмкіндік береді.

3-сурет. «Қостанай облысының танымал тұлғалары: өз Отанының лайықты азаматы» проспектісінің тұсаукесері. Қостанай қ. 2020 жыл.

Архившілер 2012 ж. бастап жыл сайын «Қостанай облысының танымал адамдары» сериясын жарыққа шығарып келеді.

Ағымдағы жылғы «Шығармашыл зиялы қауым өкілдері» тақырыбындағы проспектінің 9-ыншы томында облыстың мемлекеттік архивтерінде сақталған құжаттар негізінде қазақ өнерін елімізде ғана дәріптеп қоймай, сонымен қатар шет елге танытқан шығармашыл адамдарға арналған басылым.

Жыл сайын облыс архивтерінің оқу залдарына тарихи дереккөздерді талдау, диссертация, дипломдық, курстық жұмыстар жазу, кәсіпорындар мен мекемелердің тарихын зерттеу үшін 200-ге жуық зерттеуші келеді. Сонымен қатар шет елден келетін зерттеушілердің де саны аз емес.

Қазақстан Республикасының құрметті журналисі, оқу залының тұрақты зерттеушісі Бекмұхамедова Гүлжібек Баекеқызы:

«Көпжылдық журналистік еңбек жолында, әсіресе-тарихи тақырыптағы материалдармен жұмыс істеу кезеңінде – белгілі бір фактілердің, оқиғалардың дұрыстығын нақтылау үшін немесе дәуірлік маңызы бар құжаттарға тікелей қол жеткізу үшін Қостанай облысының мемлекеттік архивіне бірнеше рет жүгінуге тура келді.

Архившілерден көп күттірмей кері байланыс алған сайын, мен бұл салада терең, ерекше білімі бар, талдауға бейім, үнемі жаңарып отыратын тарихи ақпарат теңізіндегі басты нәрсені көре алатын адамдар жұмыс істейтініне көз жеткіздім. Олар дәстүр мен ұрпақтар эстафетасын байланыстырып, мемлекеттілік негіздерін нығайту мен дамытудағы маңызды міндеттерді орындай отырып, заман ағымынан қалыспайды».

Өткенсіз болашақ жоқ екені белгілі. Архившілер болса сол өткенді сақтауға бар күшін салып еңбектеніп келеді.

Архивтердің арқасында тарихты бұрмалау мүмкіндігі болмайды, өйткені құжат өз уақытының шындығын дәл көрсетеді және оған кез келген уақытта жүгінуге болады.

Әдебиеттер және дереккөздер

1. ҚОМА. Қ. Р-209. Т. 1. І. 21.
2. ҚОМА. Қ. Р-209. Т. 1. І. 25.
3. ҚОМА. Қ. Р-209. Т. 1. І. 27.
4. ҚОМА. Қ. Р-209. Т. 1. І. 26.
5. ҚОМА. Қ. Р-209. Т. 1. І. 59.
6. ҚОМА. Қ. Р-209. Т. 1. І. 67

УДК / UDC 930.251

Archives as an institution of memory: sociocultural contexts

*Aliya K. Mustafina*¹

¹Archive of the President of the Republic of Kazakhstan, Director

Abstract. Report of the Director of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan A. Mustafina at the panel session “Government Archives” of the Congress of the International Council on Archives in Abu Dhabi (October 9-13, 2023).

Keywords: International Council on Archives, Congress, International cooperation.

Архивтер жад институты ретінде: әлеуметтік-мәдени контексттер

*Әлия Құсайынқызы Мұстафина*¹

¹Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві, директор

Аннотация. ҚР Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаның Абу-Дабидегі Халықаралық архивтер кеңесі Конгресінің (2023 ж. 9-13 қазан) «Үкіметтік архивтер» панельдік сессиясындағы баяндамасы.

Түйін сөздер: Халықаралық архивтер кеңесі, Конгресс, халықаралық ынтымақтастық.

Архивы как институт памяти: социокультурные контексты

*Алия Хусаиновна Мустафина*¹

¹Архив Президента Республики Казахстан, директор

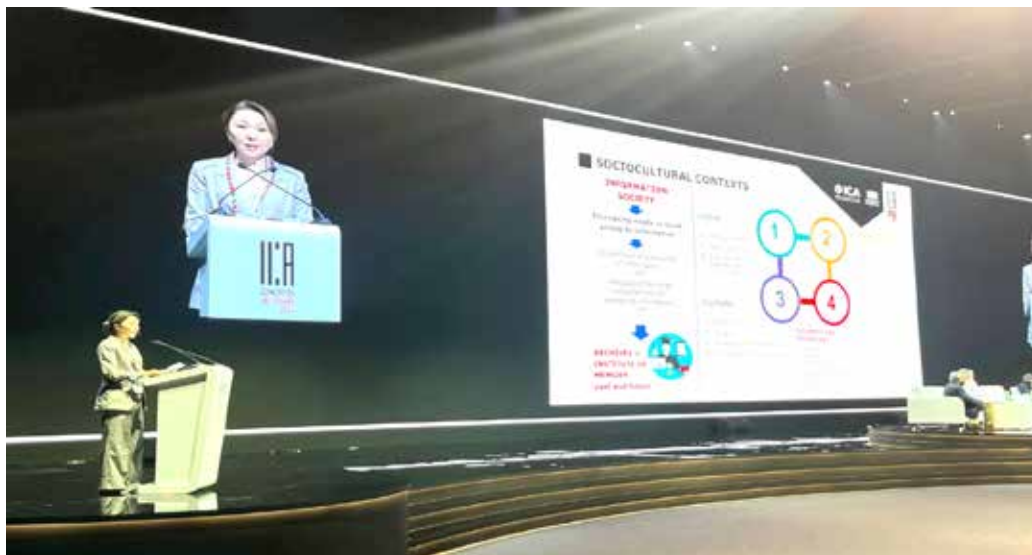
Аннотация. Доклад директора Архива Президента РК А.Х. Мустафиной на панельной сессии «Правительственные архивы» Конгресса Международного совета архивов в Абу-Даби (9-13 октября 2023 г.).

Ключевые слова: Международный совет архивов, Конгресс, международное сотрудничество.

In the context of the accelerated dynamics of social transformations, the need for prompt access to information, as the main resource of the informational society, is sharply increasing: the information needs of individuals, social groups and institutions have increased, as a result of which the pace of competition in the information services market, as well as tools and technologies for their delivery, is growing.

At the same time, the problem of correctness, accuracy of information and the adequacy of existing competencies for its assessment is becoming more acute. As a result, complexity of recording, archiving and interpreting the current stage of social development is increasing.

In this regard, in each country the role of archives becomes multi-tasking: on the one hand dependent on the demand for specific types of information, on the other hand influencing all social, cultural, economic-political and technical-technological contexts of the information society.

Picture 1. Director of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan A. Mustafina moment from her public speech

Thus, in order to be in the trend of events and to fulfill its role as an institution of memory of the past and future at a faster pace the archives to can only through the development of new mechanisms of interaction with society, forming a harmonious self-regenerating ecosystem of the above contexts of the information society.

Realizing its role through the prism of just such a paradigm, in 2022 the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan put forward and consolidated in the Concept of its development new strategic goals and objectives for the period until 2035.

Thus, adhering to the mission of recreating and forming the foundation of historical self-awareness among the civil society of the Republic of Kazakhstan, the Presidential Archive aims to become one of the advanced leaders in the CIS countries, introducing the best domestic and global practices.

The concept of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan development, taking into account all global challenges and the pace of updating digitalization technologies,

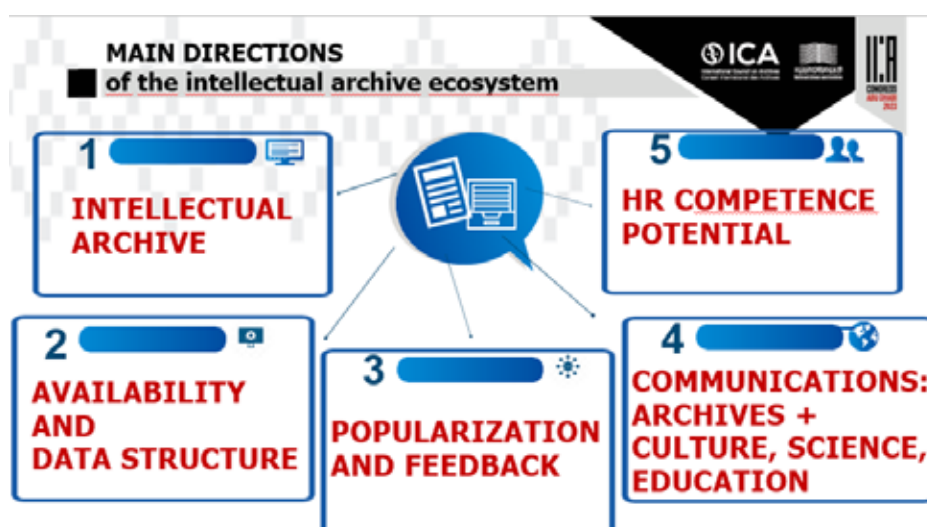
provides for a new model of activity that ensures sustainable progressive development by observing the following principles:

- continuity in the work on acquisition, storage and use of documents of the National Archival Fund on digital platforms;
- availability of archival documents for free use through digital technologies;
- efficiency in using advanced archival experience and implementing modern archival management solutions;
- partnership in the development of innovative solutions for the digitalization of the Archive and the design of a service model for document management at all levels of the archives system.

For these purposes, the Presidential Archive has begun to implement a plan to reengineer all business processes in the following areas:

- 1) digitalization policy;
- 2) ensuring accessibility and expansion of the data structure;
- 3) popularization of documentary heritage and establishing feedback from society;
- 4) development of external communications (archives + culture, science and education);
- 5) formation of personnel competence potential. Within these five directions, we see future steps to transform the Presidential Archive as follows:

1. Intellectual archive.

To ensure customer focus, mobility and accessibility of information, platform solutions are being developed to create an ecosystem of intelligent archives based on IT technologies.

The use of cloud technologies will ensure the emergence of digital products and services, in particular the online system for possibility of the Archives to work with researchers, information interactive online tabloids of the services provided. To access them using the “single window” principle, it was decided to develop a mobile application.

Particular attention is paid to solving issues of information security of the Archive’s digital solutions.

The share of documents in the database of the Unified Information Retrieval System of the Archive included in the full-text intelligent search system (smart) in 2035 should be 100%, and the implementation of the “e-Archive” Information system is planned to be completed no later than 2025 in the government organizations - sources of acquisition of the Archive.

MAIN DIRECTIONS:
1. INTELLECTUAL ARCHIVE

ICA
International Council on Archives
Сұйықтардың Халықаралық Кеңесі

IIR
International Information Retention

IICR
INTERNATIONAL INSTITUTE FOR
CONGRESS AND
ARJUN GROUP
2023

1 INTELLECTUAL ARCHIVE

- ❑ Implementation of IS "e-Archive" in government organizations
- ❑ 100% inclusion of documents in the database with a full-text intelligent smart search system

2. Accessibility and expansion of data structure

The availability of archival information resources and the range of services will expand due to the transition to a remote electronic form of service. The execution of research requests is planned remotely, through a web portal, which will become a single platform solution for the Archive’s digital communication with society.

Attention is paid to expanding the composition and geography of users of archival information.

To ensure the accessibility of archival documents and the implementation of effective search systems, mobile solutions for interaction between the Archive and organizations that are sources of acquisition are being developed by developing IT products for personal communications tools, and remote workplaces will be created for employees of departmental archives.

In addition, it is planned to develop a model digital repository project for them, which will make it possible to more effectively manage digital information and use it as a knowledge base.

In order to strengthen the coordinating role of the Presidential Archive and increase the efficiency of interaction, a system has been introduced to evaluate the activities of departmental archives of state organizations - sources of acquisition.

MAIN DIRECTIONS:
2. AVAILABILITY AND DATA STRUCTURE

2 **AVAILABILITY AND DATA STRUCTURE**

- Expanding the composition and geography of users
- Web portal
- Mobile solutions
- Remote work places
- Model digital storage

3. Popularization of documentary heritage and establishing feedback from society
 Currently, the enlighten and educational role of the Archive is expressed through socially significant youth projects aimed at promoting the positive experience of nation-building.

The archive takes the initiative to implement the project “Open Society – Open Archive”.

Innovative forms of popularization and broadcasting of documentary heritage will be 3D technologies for visualizing archival documents and clipart multimedia.

As a mass media, the publication of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan “Zhana Archive” is published, which reflects advanced foreign and domestic practices, technologies and developments, the results of socio-cultural and historical research, and a dialogue page will be opened to organize feedback from citizens and the business community.

An interactive platform is being developed for organizing historical and documentary exhibitions, using comprehensive digital solutions for popularizing documentary heritage.

On the basis of the new Archive building in the city of Astana, exhibition halls will be created with archival documents on the activities of the President of the Republic of Kazakhstan, the implementation of the domestic and foreign policies of the state, as well as an overview of the collections of particularly valuable documents of the Archive.

It is becoming common practice to prepare documentary collections of the Archive in the “electronic book” format (html format).

The main attention is paid to the quality of the content of the events taking place using sociometric indicators for assessing their effectiveness and efficiency.

MAIN DIRECTIONS:
3. Popularization and FEEDBACK

3 **Popularization and FEEDBACK**

- Youth projects
- 3D visualization technologies, clipart multimedia
- Interactive exhibition platform
- E-magazines, collections
- Sociometry

4. Development of external communications in the field of archives, culture, science and education

Partnership with foreign specialists and colleagues ensures the further development of creative and professional ties with archival institutions of the CIS, Europe, Asia, and the USA.

Thus, a new direction of the Archive's work on the use of documents becomes the identification of archival materials on the history of Kazakhstan in foreign archives and personal collections. An annotated catalog of archival funds of foreign Kazakhstan is being developed.

The Congress of Archivists of Kazakhstan, which has an international status, has developed. The Congress is a platform for interaction and constructive dialogue between the professional community, generating innovative ideas for the development of archives, implementing projects and replicating the best archival practices, and training young specialists.

The work of an expert club consisting of leading industry experts, including from other countries, is becoming a new tool for improving archival activities and forming the Archive as a leading methodological center. The expert club acts as a modern intellectual platform for the accumulation of new ideas, projects, and practical testing of innovative archival solutions.

Long-term partnerships have been established with leading republican and foreign research centers.

The Archive's participation in targeted program and grant funding projects increases the Archive's citation index in scientific publications.

In partnership with universities, quality support for educational programs of dual training in document management and archival science is provided.

5. Formation of personnel competence potential

A recruitment system has been developed in the Archive, based on the principles of transparency and objectivity, a mechanism for stimulating employees, creating a corporate culture and comfortable working conditions.

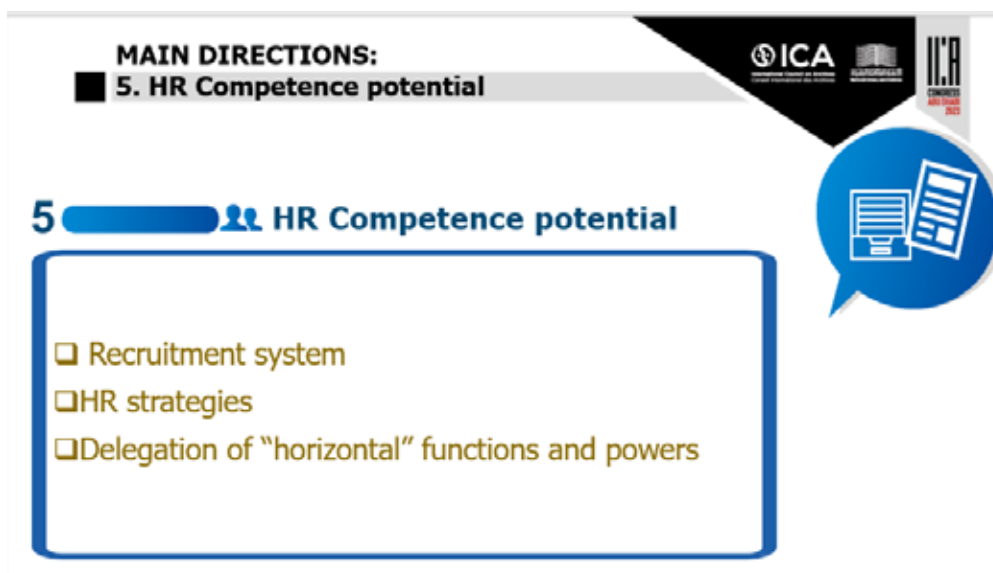
An HR investment strategy for the Archive's employees has been developed, which provides for their annual advanced training, including abroad.

Active participants in competitions for vacant positions are graduates with specialized higher archival education, informed by targeted newsletter through the created database of reservists.

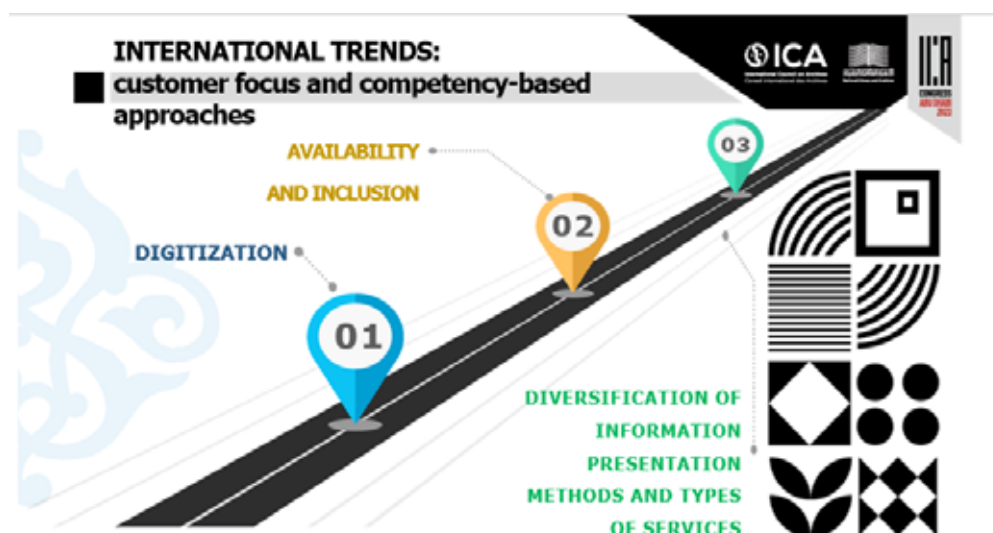
At more mature stages of implementation of the Concept for the Development of the

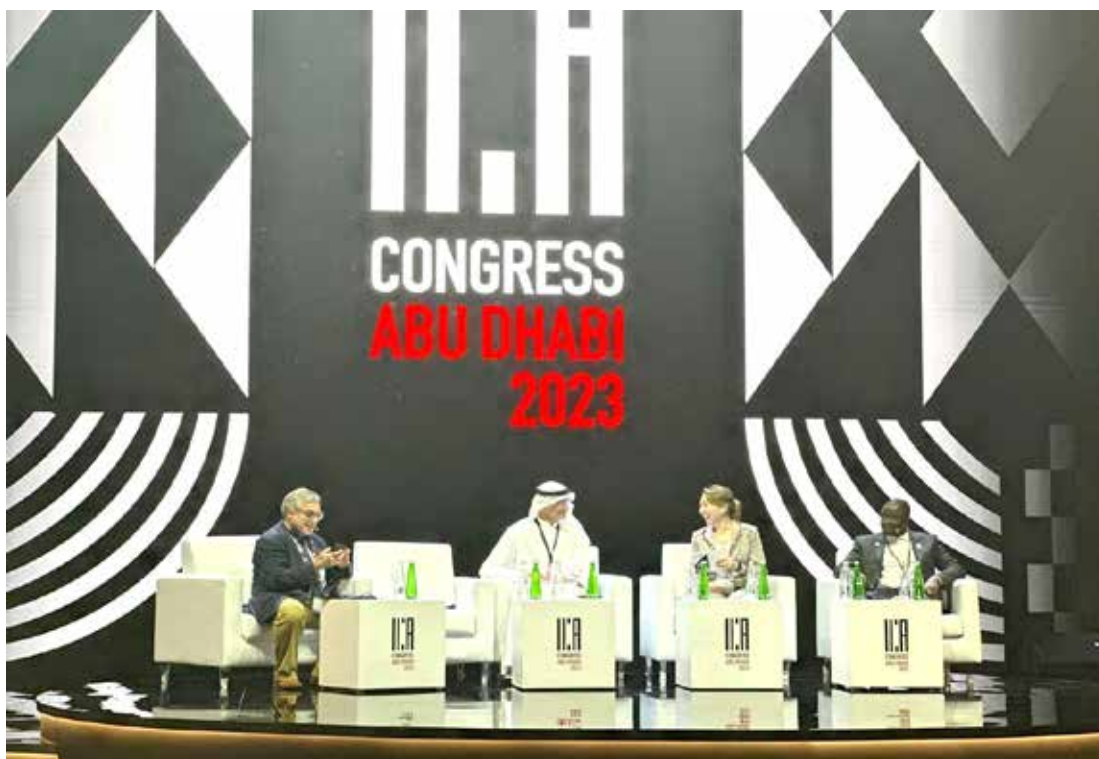
Presidential Archive until 2035, the principles of temporary delegation of “horizontal” functions and powers to employees will be used. The expected result will be the development of competencies and increased responsibility for decisions made. Thus, conditions will be created in the team for the development of creative thinking and the manifestation of initiatives, increasing the communication skills of employees.

The goal of the personnel policy is to provide the Presidential Archive with highly qualified specialists with a universal set of competencies and an active civic position.

In general, the Concept for the development of the Archive of the President of the Republic of Kazakhstan until 2035, based on the results of the examination, was highly appreciated by the Kazakh and foreign public. It was noted that its main provisions correspond to all global trends in the use of client-oriented and competency-based approaches in the field of digitalization policies, accessibility and inclusion, diversification of methods for presenting archival information and types of archival services, strengthening the role of archives as an institution of memory that influences all sociocultural contexts of life in the developing information society.

Picture 2. A. Mustafina is one of the main speakers of the “Governmental Archives” session

УДК / UDC 930.24

Архившілердің ХІХ халықаралық конгресінің алаңында: кәсіби байланыстар

На полях ХІХ Международного конгресса архивистов: профессиональные коммуникации

On the court of the 19th International Congress of Archivists: professional communications

Ағымдағы жылдың 9–13 қазан аралығында Қазақстан Республикасы Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафина бастаған қазақстандық архившілер делегациясы Біріккен Араб Әмірліктерінің Абу-Даби қаласында өткен Халықаралық архивтер кеңесінің¹¹ (бұдан әрі – ХАК) «Білім қоғамдарын байыту» (Enriching Knowledge Societies) тақырыбындағы кезекті Конгресінің жұмысына қатысты. Делегация құрамында Қазақстан Республикасы Президенті Архивінен – директор Ә.Қ. Мұстафина, директордың орынбасары Б.Ж. Шайлазымов, құрылымдық бөлімшелердің басшылары М.Т. Жылгелдинов, Қ.М. Қабарова және ҚР Қорғаныс министрлігінің Орталық архивінің бастығы Т.М. Құлжанбеков қатысты.

ХАК Конгресі әр төрт жыл сайын оған мүше болып табылатын елдерде өткізіліп тұрады. Әр Конгресс жұмысы халықаралық архив саласындағы өзекті мәселелерге арналады. Соңғы жылдары Конгресс Вена (2004), Куала-Лумпур (2008), Брисбен (2012) және Сеул (2016) қалаларында өткізілген. Абу-Дабидегі Конгресс жұмыс 2020 ж. өткізілуі керек еді, бірақ COVID-19 пандемиясына орай 2023 ж. ауыстырылды.

1-сурет. Архившілер делегациясының Қазақстанның Біріккен Араб Әмірліктеріндегі Төтенше және Өкілетті Елшісі М.С. Меңілбековпен кездесуі

¹¹ Кеңес қызметі туралы толық ақпарат «Жаңа Архив» журналының 2023 ж. екінші нөмірінде (2023. Т2. №2) жарияланған

Конгресс қарсаңында делегация мүшелері Қазақстанның Біріккен Араб Әмірліктеріндегі Төтенше және Өкілетті Елшісі М.С. Меңілбековпен кездесті. Кездесу барысында Президент Архиві мен БАӘ Ұлттық кітапханасы мен архивтері арасындағы екіжақты серіктестік қарым-қатынастарды дамыту, осы елде Елшілік арқылы тарихи-құжаттық көрмелер ұйымдастыру мәселелері пысықталды.

Қазақстан Республикасының Сыртқы істер министрлігі және Қазақстанның Біріккен Араб Әмірліктеріндегі Елшілігінің қолдауымен биыл 17 қаңтарда Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың осы елге іссапары барысында Президент Архиві мен БАӘ Ұлттық кітапханасы мен архивтерінің арасында архив ісі саласындағы халықаралық байланыстарды жүзеге асыру туралы келісімге қол қойылған болатын. Аталған келісімді жүзеге асыру аясында БАӘ Ұлттық кітапханасы мен архивтерінің бас директоры Абдулла Мәжид әл-Әли бастаған делегация 7-9 маусым аралығында Алматы қаласында Президент Архиві тарапынан ұйымдастырылған VI Халықаралық жас архившілердің Жазғы мектебінің жұмысына қатысты.

Абу-Даби қаласында өткен Конгресс жұмысына 135 елден 5000-нан аса мамандар қатысты. Сонымен қатар, 35 елдің архив саласындағы үздік технологиялар мен құрылғыларды өндіретін, құжаттаманы басқару саласындағы оңтайлы шешімдерді ұсынатын мекемелер жалпы саны 60-тан аса көрме алаңдарында қатысушыларды өз қызметтері және өнімдерімен таныстырды.

9 қазанда Конгрестің бейресми басталуы орын алды. Бұл күні Конгресс қатысушыларын тіркеу өткізіліп, сонымен қатар бірқатар семинарлар мен ХАК кездесулері ұйымдастырылды. Семинарлар архив саласындағы өзекті мәселелер, атап айтқанда жаңа білім беру бағдарламалары арқылы архивтерді күшейту, гибридік архивтер құру, климаттың өзгеруі бойынша жұмыс тобының отырыстарын қамтыды.

2-сурет. Конгресс жұмысының бейресми басталуы. Абу-даби Ұлттық көрме орталығы (ADNEC)

10 қазанда Конгрестің ресми ашылу шарасы өтті. Салтанатты ашылу шарасында ХАК Президенті Жози Кирпс, Францияның бұрынғы Президенті Франсуа Олланд құттықтау сөз сөйледі. Бұл күні де сессиялар аясында «архивтер және қақтығыстар», «архив мамандары мен еріктілер арасындағы қарым-қатынас», «әлеуметтік медиа», «архив және климаттық өзгеріс» тақырыптарындағы семинарлар өтті. Сонымен қатар, осы күні ХАК Бас Ассамблеясының отырысы ұйымдастырылды. Шарада ХАК-тың қазіргі уақыттағы миссиясы қарастырылып, келешектегі басым бағыттары талқыланып, олар бойынша шешімдер қабылданды. Бұған қоса, Бас Ассамблея отырысында ХАК-тың жаңа визуалды рәсімдеу нақыштары мен жаңа логотипі таныстырылды.

3-сурет. Қазақстандық архившілер делегациясы Конгрестің ресми ашылуы қарсаңында

Осы күні делегация мүшелері Б.Ж. Шайлазымов пен Қ.М. Қабарова «Үлкен деректер, деректерді сақтау және қоғамдық қызығушылық» атты панельдік сессияның отырысына қатысты. Панельдік сессия шеңберінде «Архивтік краудсорсингті оңтайландыру жолдарын зерттеу» (Сяою Хуан, Циньин Гуан, ҚХР), «Электрондық үкімет шеңберіндегі құжаттарды тиімді басқару» (Виктор Кабата, БАӘ) және «Жазбалардан деректерге: деректер негізінде жазбаларды басқару тәжірибесі» (Джорди Серра Серра, Испания) баяндамалары тыңдалды.

11 қазанда Конгресс бағдарламасының аясында Архив директоры Ә.Қ. Мұстафина «Архив жады институты ретінде: әлеуметтік-мәдени контекстер» (Archives as an institution of memory: sociocultural contexts) тақырыбында баяндама жасады. Баяндамада Архивтің 2035 жылға дейінгі даму тұжырымдамасында белгіленген негізгі стратегиялық бағыттар мен оны жүзеге асыру бойынша міндеттерге тоқталып, оған қол жеткізуде IT-технологиялар негізінде интеллектуалды архив экожүйесін қалыптастыру, қолжетімділікті қамтамасыз ету және мәліметтердің құрылымын кеңейту, құжаттық мұраны насихаттау және қоғаммен кері байланыс орнату, білікті кадрлар резервін қалыптастыру бағыттарына баса назар аударылатыны атап өтілді.

Бұл күні делегация мүшелері «Архивтерге сенім» панельдік сессиясының жұмысына қатысып, оның аясында «Онлайн жазбалардың түпнұсқалығы мен тұтастығын қамтамасыз ету үшін блокчейн технологиясын пайдалануды зерттеу» (Толулопе Балогун, Оңтүстік Африка), «Блокчейн технологиясы Ұлттық архивтердің цифрлық жазбалардың дұрыстығын қаншалықты жақсы сақтайды» (Виктория Лемье), «Архив өркениетінен алгоритм өркениетіне дейін? Қазіргі заман және дәстүрлі сенім парадигмасының қиындықтары» (Алессандро Альфье) тақырыптарындағы баяндамалармен танысты.

Конгресс барысында Президент Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаның Халықаралық архивтер кеңесінің Президенті Жози Кирпс және атқарушы директор Карлос Серрано Васкеспен кездесуі өтті. Кездесуде екі мекеме арасындағы ынтымақтастық мәселелерінің келешегі талқыланды. Бұған қоса, 2024 ж. Архив тарапынан өткізілетін Қазақстан архившілерінің Екінші халықаралық Конгресі Халықаралық архивтер кеңесінің аясында және серіктестікте ұйымдастырылатыны келісілді.

4-сурет. ҚР Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаның Халықаралық архивтер кеңесінің Президенті Жози Кирпс және атқарушы директор Карлос Серрано Васкеспен кездесуі

Осы күні Біріккен Араб Әмірліктерінің Ұлттық кітапханасы мен архивтерінің бас директоры Абдулла Мәжид әл-Әлимен кездесуі өтті. Кездесуде екі мекеме арасында қалыптасқан серіктестік қатынастарды одан әрі дамыту, мекемелердің ғылыми-зерттеу және оқу-ағарту жобаларында өзара қолдау білдіріп, бірлесе қатысу мәселелері пысықталды. Сонымен қатар, делегация мүшелері үшін Біріккен Араб Әмірліктері Ұлттық кітапханасының ғимаратына арнайы экскурсия ұйымдастырылды.

5-сурет. ҚР Президенті Архивінің директоры Ә.Қ. Мұстафинаның Біріккен Араб Әмірліктерінің Ұлттық кітапханасы мен архивтерінің бас директоры Абдулла Мәжид әл-Әлимен кездесуі

6-сурет. Делегация мүшелері БАӘ Ұлттық кітапханасы мен архивтерінің ғимаратында

Бұдан бөлек Конгресс жұмысы аясында Архив директорының жетекші шетелдік архив

қызметі және мекемелерінің басшыларымен кездесулері өтті. Атап айтқанда, АҚШ Ұлттық архивтер мен құжаттар басқармасының Сыртқы байланыстар бойынша өкілі Мэг Филлипспен, Грузия Ұлттық архивінің Бас директоры Теона Иашвилимен, Қытай Халық Республикасының Ұлттық архив қызметінің басшысы Ван Шаочжунмен, Литваның Мемлекеттік жаңа архивінің директоры Дануте Контримавиченемен, Өзбекстан Республикасының «Узархив» агенттігінің директоры Улугбек Юсуповпен, Польша Мемлекеттік архивтерінің Бас директоры Павел Петшикпен, Сингапур Ұлттық архивінің директоры Джулия Чимен, Ұлыбритания Ұлттық архивінің бас директоры Джефф Джеймспен, Эстония Ұлттық архивариусының орынбасары Тойво Юллиненмен кездесті.

7-сурет. Ә.Қ. Мұстафинаның Қытай Халық Республикасының Ұлттық архив қызметінің басшысы Ван Шаочжунмен кездесуі

8-сурет. Ә.Қ. Мұстафинаның Ұлыбритания Ұлттық архивінің бас директоры Джефф Джеймспен кездесуі

9-сурет. Ә.Қ. Мұстафинаның Грузия Ұлттық архивінің Бас директоры Теона Иашвили және Литваның Мемлекеттік жаңа архивінің директоры Дануте Контримавиченемен кездесуі

10-сурет. Ә.Қ. Мұстафинаның Сингапур Ұлттық архивінің директоры Джулия Чимен кездесуі

11-сурет. Ә.Қ. Мұстафинаның Эстония Ұлттық архивариусының орынбасары Тойво Юллиненмен кездесуі

12-сурет. Ә.Қ. Мұстафинаның Өзбекстан Республикасының «Узархив» агенттігінің директоры Улугбек Юсуповпен кездесуі

Аталған кездесулер барысында Архив пен мекемелер арасында екіжақты серіктестік қарым-қатынас орнату және архив саласындағы ынтымақтастықты әрі қарай жалғастыру туралы келісімдерге қол жеткізілді. Сонымен бірге шетелдік әріптестер 2024 ж. өтетін Қазақстан архившілерінің Екінші халықаралық Конгресіне қатысуға шақырылды.

Конгресс барысы және қазақстандық делегацияның шараға қатысуы туралы «Хабар 24» телеарнасының Біріккен Араб Әмірліктеріндегі тілшілері дайындаған арнайы сюжет көрсетілді.

13-сурет. Ә.Қ. Мұстафина «Хабар 24» телеарнасының тілшілеріне сұхбат беруде

Архив делегациясының Абу-Даби қаласында өткен Конгресс жұмысына қатысуы арқылы жетекші шетелдік архив қызметтері және мекемелерімен әріптестік қарым-қатынастар орнатуға, серіктес мекемелермен арадағы ынтымақтастықты одан әрі дамытуға, бірлескен кәсіби бағыттағы шаралар мен оқу-ағарту жобаларын жүзеге асыруға қатысты нақты келісімдерге қол жеткізілді.

ҚҰРМЕТТІ ӘРІПТЕСТЕР!

«Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві» республикалық мемлекеттік мекемесі тоқсан сайын «Жаңа Архив» ғылыми-әдістемелік журналын шығарады.

Журнал Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген (№ KZ29VPY00056058) және мерзімді басылымдардың халықаралық бірыңғай деректер базасына кіреді (ISSN 2958 6593).

Журналда архивтану, құжаттама, архив ісінің тарихы мен тәжірибесі, іс жүргізу, архив ісі, тұлғатану, деректану, ұлттық тарих, тарихнама, археография, өлкетану саласындағы ақпараттық жүйелер мен технологиялар мәселелері бойынша ғылыми мақалалар, зерттеулер, архивтік құжаттар, сонымен қатар танымдық және ақпараттық сипаттағы бұрын өзге БАҚ-да жарияланбаған шолулар мен хабарламалар жарияланады.

Сіздерді «Жаңа Архив» журналында материалдарды жариялауға белсенді түрде қатысуға шақырамыз.

МАҚАЛАНЫҢ РЕСІМДЕЛУІНЕ ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР

Автор/авторлар туралы ақпарат

- Автордың/авторлардың аты, әкесінің аты, тегі, ғылыми дәрежесі және атағы, лауазымы

- Ұйым атауы, қала, ел

- Байланыс мәліметтері (e-mail, телефон)

Мақаланың тақырыбы 12 сөзден аспауы керек:

- қалың қаріп;

- беттің ортасында орналасады

Аннотация (150-200 сөз). Мақаланы ұсынған кезде аннотацияларды 3 тілде (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде) рәсімдеу қажет. Аннотация мәтінінде абзацтар, дәйексөздер, аббревиатуралар болмауы керек. Аннотацияда күрделі формулалар, мақала тақырыбының қайталануы, жұмыс мәтініне сілтемелер және пайдаланған әдебиеттер тізімі болмауы тиіс. Аннотация мақаланың ерекшеліктерін, құрылымын сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұнын сипаттайды. Фрагменттерді курсивпен, астын сызуға және т.б. ерекшелуге рұқсат етілмейді.

Кілт сөздер (5-7 сөз). Кілт сөздер 3 тілде (қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде) ұсынылады, жеке сөздерден де, сөз тіркестерінен де тұруы мүмкін, кез келген жағдайда 7 сөзден аспайды. Оларды курсивпен немесе қалың қаріппен жазуға болмайды.

Мақаланың мәтіні кілт сөздерден кейін екі интервалдан соң беріледі.

Мақала құрылымы:

- Кіріспе

- Негізгі бөлім

- Қорытынды

- Әдебиеттер тізімі

Редакция қолжазбаларды электронды форматта қабылдайды. Иллюстрациялар (суреттер, кестелер, графиктер, диаграммалар және т. б.) мәтіннің ішіне орналастырылады.

Мәтін Times New Roman қарпімен теріледі, қаріп өлшемі – 14 кегль, жоларалық

интервал – бір, шеттер (барлығы) – 2 см, абзац шегінісі – 1 см.

Мақаланың көлемі – 9 беттен кем емес, 14-16 бетке дейін.

Пайдаланылған дереккөздерге сілтемелер дәйексөз көзінің реттік нөмірін және бетті көрсете отырып, төртбұрышты жақшадағы дәйексөзден кейін беріледі, мысалы [1, 25 б.]э

Кестелер мен графикалық ақпаратқа қойылатын талаптар:

Егер ғылыми мақалада кестелер және графикалық ақпараттар (диаграммалар, суреттер, фотосуреттер) қолданылса, онда оларды электрондық журналдың талаптарына сәйкес ресімдеу қажет.

Кестелер тікелей мақала мәтініне енгізіліп, нөмірленуі және мақала мәтінде оларға сілтеме жасалуы тиіс. Суреттер, графиктер стандартты форматтардың бірінде ұсынылуы керек: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX, PNG. Нүктелік сызбалар 600 dpi рұқсатымен орындалады. Сызбаларда барлық мәліметтер нақты көрсетілуі керек.

Әдебиеттерді безендіру

Мерзімді басылымдардағы және мақалалар жинақтарындағы мақала

1. Гуреев В.Н., Мазов Н.А. Использование библиометрии для оценки значимости журналов в научных библиотеках (обзор) // Научно-техническая информация. Сер.1. - 2015. - N 2. - С.8-19.

Кітаптар, монографиялар

2. Земсков А.И., Шрайберг Я.Л. Электронные библиотеки: учебник для вузов. - М.: Либерия, 2003. - 351 с.

Баяндамалардың тезистері, конференция материалдары

3. Леготин Е.Ю. Организация метаданных в хранилище данных // Научный поиск. Технические науки: Материалы 3-й науч. конф. аспирантов и докторантов / отв. за вып. С.Д.Ваулин; Юж.-Урал. гос. ун-т. Т.2. - Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2011. - С.128-132.

Электрондық ресурстар

4. Статистические показатели российского книгоиздания в 2006 г.: цифры и рейтинги. – 2006. [электронный ресурс] // URL: http://bookhambler.ru/stat_2006.htm (дата обращения: 12.03.2009).

Нормативтік құжаттар:

5. ГОСТ 7.0.96-2016* Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Электронные библиотеки. Основные виды. Структура. Технология формирования. - М.: Стандартинформ, 2016. - 16 с.

Редакция жариялауға қабылданған материалдардың стилін, емлесін және тыныс белгілерін өңдеу құқығын өзіне қалдырады.

Материалдар мекенжайға мына жіберу қажет: «Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві» РММ, 050010, Алматы қ., Достық даңғылы, 87 б., e-mail: umc.aprk@gmail.com.

Байланыс нөмірі: +7 777 772 00 77, +7 777 723 03 07, +7 (727) 264 38 18, +7 (727) 262 21 72

УВАЖАЕМЫЕ КОЛЛЕГИ!

Республиканское государственное учреждение «Архив Президента Республики Казахстан» ежеквартально выпускает научно-методический журнал «Жаңа Архив».

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства информации и общественного развития Республики Казахстан (№ KZ29VPY00056058) и входит в международную единую базу данных периодических изданий (ISSN 2958 6593).

В журнале публикуются не изданные ранее в иных СМИ научные статьи, исследования, архивные документы по вопросам архивоведения, документоведения, истории и практики архивного дела, делопроизводства, информационных систем и технологий в сфере архивного дела, персонализма, источниковедения, отечественной истории, историографии, археографии, краеведения, а также обзоры, сообщения познавательного, просветительского и информационного характера.

Приглашаем принять активное участие в публикации материалов в журнале «Жаңа Архив».

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ

Информация об авторе/авторах

- Имя, отчество, фамилия автора/авторов, ученая степень и звание, должность
- Название организации, город, страна
- Контактные данные (e-mail, телефон)

Название статьи не должно превышать 12 слов:

- шрифт полужирный;
- расположение по центру страницы

Аннотация (150-200 слов). При предоставлении статьи необходимо оформить аннотации на 3-х языках (казахском, русском и английском языках). В тексте аннотации не должно быть абзацев, цитирования, аббревиатур. Аннотация не содержит громоздких формул, не повторяет название статьи, не содержит ссылок на текст работы и список литературы. Аннотация дает краткое содержание статьи, отражая ее особенности и сохраняя структуру статьи. Не допускается выделение фрагментов курсивом, подчеркиванием и т.д.

Ключевые слова (5-7 слов). Ключевые слова оформляются на 3-х языках (казахском, русском и английском языках), могут состоять как из отдельных слов, так и из словосочетаний, в любом случае не превышая 7 слов. Выделять их курсивом или жирным шрифтом нельзя.

Текст статьи дается после ключевых слов через два интервала.

Структура статьи:

- Введение
- Основная часть
- Заключение
- Список литературы

Редакция принимает рукописи в электронном формате. Иллюстрации (рисунки, таблицы, графики, диаграммы и т.д.) помещаются внутри текста.

Текст набирается шрифтом Times New Roman, размер шрифта – 14 кеглей, межстрочный интервал-одинарный, поля (всего) – 2 см, абзацный отступ – 1 см.

Объем статьи – не менее 9 страниц, до 14-16 страниц.

Ссылки на использованные источники приводятся после цитаты в квадратных скобках с указанием порядкового номера источника цитаты и страницы, например [1, л. 25].

Требования к таблицам и графической информации:

Если научная статья сопровождается таблицами и графической информацией (диаграммами, рисунками, фотографиями), то оформлять их также необходимо в соответствии с требованиями электронного журнала.

Таблицы должны быть включены непосредственно в текст статьи, должны быть пронумерованы и сопровождаться ссылкой на них в тексте статьи. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX, PNG. Точечные рисунки следует выполнять с разрешения 600 dpi. На чертежах должны быть четко представлены все детали.

Оформление литературы

Статья в периодических изданиях и сборниках статей

1. Гуреев В.Н., Мазов Н.А. Использование библиометрии для оценки значимости журналов в научных библиотеках (обзор) // Научно-техническая информация. Сер.1. – 2015. – N 2. – С.8–19.

Книги, монографии

2. Земсков А.И., Шрайберг Я.Л. Электронные библиотеки: учебник для вузов. - М.: Либерия, 2003. - 351 с.

Тезисы докладов, материалы конференций

3. Леготин Е.Ю. Организация метаданных в хранилище данных // Научный поиск. Технические науки: Материалы 3-й науч. конф. аспирантов и докторантов / отв. за вып. С.Д.Ваулин; Юж.-Урал. гос. ун-т. Т.2. – Челябинск: Издательский центр ЮУрГУ, 2011. – С.128–132.

Электронные ресурсы

4. Статистические показатели российского книгоиздания в 2006 г.: цифры и рейтинги. – 2006. [электронный ресурс] // URL: http://bookhamber.ru/stat_2006.htm (дата обращения 12.03.2009).

Нормативные документы:

5. ГОСТ 7.0.96-2016* Система стандартов по информации, библиотечному и издательскому делу. Электронные библиотеки. Основные виды. Структура. Технология формирования. – М.: Стандартинформ, 2016. – 16 с.

Редакция оставляет за собой право редактирования стилистики, орфографии и пунктуации поступивших для публикации материалов.

Материалы необходимо направить по адресу: РГУ «Архив Президента Республики Казахстан», 050010, г. Алматы, пр. Достык, 87 б,
e-mail: umc.aprk@gmail.com.

DEAR COLLEAGUES!

The Republican State Institution Archive of the President of the Republic of Kazakhstan quarterly publishes the scientific and methodological journal "Zhana Archive". The journal is registered by the Information Committee of the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan (No. KZ29VPY00056058) and is included in the ISSN International Centre (ISSN 2958 6593).

The Zhana Archive journal publishes previously unpublished in other sources scientific articles, studies, archival documents on the issues of document and archive management, history and practice of archives, information systems and technologies in the field of archiving, personalities, source studies, national and local history, historiography, archeography, as well as other educational, informational messages and reviews.

We kindly invite you to take an active part in the publication of materials in the Zhana Archive journal.

ARTICLE DESIGN REQUIREMENTS

Information about author or authors

- name, surname, academic degree
- job title, organization, city and country
- e-mail and phone number

The title of the article should not exceed more than 12 words:

- font is bold;
- location in the center of the page

Abstract (150-200 words). The text of the abstract should not contain paragraphs, citations, abbreviations. The abstract does not contain cumbersome formulas, does not repeat the title of the article, does not contain references to the text of the work and the list of references. The abstract gives a brief summary of the article, reflecting its features and preserving the structure of the article. Selection of fragments in italics, underlining is not allowed.

Keywords (5-7 words). Key words consist of both individual words and phrases, in any case not exceeding 7 words. They cannot be in italics or bold. The text of the article should be given after the keywords with two intervals.

Article structure:

- Introduction
- Main part
- Conclusion
- Bibliography

The editors accept manuscripts in electronic format. Illustrations (drawings, tables, graphs, diagrams, etc.) are placed inside the text.

The text is typed in Times New Roman font, font size – 14 points, line spacing is single, margins (total) – 2 cm, paragraph indent – 1 cm.

The volume of the article is at least 9 pages, up to 14-16 pages.

Links to the sources used are given after the quote in square brackets, indicating the serial number of the source of the quote and the page, for example [1, p. 25].

Requirements for tables and graphic information:

If a scientific article is accompanied by the tables and graphic information (diagrams,

figures, photographs), then they must also be formatted in accordance with the following requirements - tables should be included directly in the text of the article, should be numbered and accompanied by a link to them in the text of the article. Figures, graphics must be submitted in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX, PNG. Bitmaps and should be done at 600 dpi. The drawings must clearly show all the details.

Bibliography design

Article in periodicals and collections of articles

1. Gureev V.N., Mazov N.A. The use of bibliometry to assess the importance of journals in scientific libraries (review) // Scientific and technical information. Ser.1. - 2015. - N 2. - pp.8- 19. Books, monographs
2. Zemskov A.I., Shraiberg Ya.L. Electronic libraries: textbook for universities. - M.: Libereya, 2003. - 351 p.

Abstracts of reports, conference materials

3. Legotin E.Yu. Organization of metadata in the data warehouse // Scientific search. Technical sciences: Materials of the 3rd scientific conference. Postgraduates and doctoral students / Rev. for issue S.D. Vaulin; South-Ural State University-T. T.2. - Chelyabinsk: SUSU Publishing Center, 2011. - pp.128-132.

Electronic resources

Statistical indicators of Russian book publishing in 2006: figures and ratings [Electronic resource]. - 2006. - URL: http://bookhamber.ru/stat_2006.htm (accessed 12.03.2009).

Regulatory documents

5. GOST 7.0.96-2016* System of standards for information, library and publishing. Electronic libraries. The main types. Structure. Technology of formation. - M.: Standartinform, 2016. - 16 p.

The editorial board reserves the right to edit the style, spelling and punctuation of materials received for publication.

Materials not included in the current issue will be published in the next issues of the journal.

Materials should be sent to the address: RSI "Archive of the President of the Republic of Kazakhstan", 050010, Almaty, Dostyk Ave., 87 b. e-mail: umc.aprk@gmail.com

ЖАҢА АРХИВ

ғылыми-әдістемелік журнал

2023. Т. 2. № 4.

Бас редактор Ә.Қ. Мұстафина

Қағаз пішімі 60x84 ¹/₈.
Таралымы 300 дана.

Құрылтайшысы:

«Қазақстан Республикасы Президентінің Архиві»
республикалық мемлекеттік мекемесі
(мекенжайы: Достық даңғ., 87 б
050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)
Тел.: +7 (272) 264-69-07, факс: +7 (727) 264-68-21

e-mail: office@archive.president.kz

сайты: archive.president.kz

Баспахананың мекенжайы: «Надежда 2050» ЖШС
Әуелбеков к., 98
020000 Көкшетау қ., Қазақстан Республикасы
Тел.: +7 (7162) 25-62-12, факс: +7 (7162) 25-14-90